

Szászág nov 19 874

Kelemen Benjő

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXII-ik évf.

Május—Junius. 1887.

3-ik füzet.

NAGY-ERNYEI KELEMEN BENŐ ÉLETE.*)

[Kor- és jellemrajz.]

Egy nagy lekötelezettség tartóztatott el engem ily soká a barátság és tisztelet e kedves tiszte teljesítésétől, a minek e sorok vannak szentelve. Könnyeink közt, a jók áldásától kísérve elhunyt barátunk, a magyar unitárius egyház ez időben legnagyobb jóltevője életét most s itt írom meg, az általa kezdettől haláláig oly hön pártolt e folyóiratban, annak közönsége s az egyháztörténelem számára, melynek ő örökre egyik kimagasló alakja lesz.

Korunkban, midőn nem csak nálunk, de világszerte egyfelől a tulbőköltés romlással fenyegeti csaknem az egész társadalmat; midőn e miatt a kétségbeesés, bukások és öngyilkosság örültségi divattá lettek; másfelől midőn a barátság, szeretet, hűség, hazafiság s az emberi szív más nemesb érzelmeit, sőt szabály szerint a tetteket is irányozó erkölcsi elvek és eszményiség helyét hiuság és önérdek, magán haszonkeresés és durva anyagiság foglalta el: azt hiszem, cél- és korszerű munka s nem haszontalan fáradság a közönség elé oly férfit állítani, a ki igénytelen sorsból, alant fokról oly magasra emelkedett, hogy két hon ismerte nevét, barátai közt az ország első emberei voltak; a ki gondolkozása s elhatározásai függetlenségét, jelleme feddhetlen tisztaságát csaknem egy évszázán át — az osztrák absolutismus erkölcsrontó hatásai közt is — megőrizte, tekintélyes szerzett vagyon által — melyet terüh nem nyom, átok nem kísér — munkában, takarékoságban, a közügyekért való áldozatban példaadó volt, s mégis övéi sorsát teljesen biztosította.

*) Lásd a Kelemenről irtakat: Pesti Napló, 1880. nov. 10—11-ki 295—296. számú tárczáiban: „Br. Wesselényi Miklós bujdosása 1835—1840.“ — Pesti Hírlap, 1883. jul. 5. 154. számú tárczájában: „Wesselényi Miklós barátja.“ (Kelemen Benő emléke.) — Magyarország és a Nagyvilág, 1883. jul. 22. számában: „Kelemen Benő élete és jelleme“, sikerült mellképével. — Keresztény Magvető, 1883. XVIII. kötetében, Necrolog. 200—201. ll.

Szép az emberi élet, midőn évei magas czélok szolgálatában, hiven munkálkodva, kifogástalan sikerektől kísérve folynak le.

Megragadó azon férfi képe, a ki egy évszázban kezd élni, a balsorssal sokszor viaskodva, áthalad a másikon csaknem annak végéig; ezer viszontagsággal küzd, melyek törekvéseiben akadályozzák; vétkek környezik, honnan sokszor alig menekül; kísértetek csábítják, rosz idők járása, a közerkölcsiség sülyedése jellemét ostromolják, elveszti leghivebb barátait, egyedül marad, s ő mégis folyvást elébb, magasabbra haladva, annak szinte végpontjára diadalmasan ér el. Valami nagyság van az ily emberben, a mi bámulatot kelt, jellemében bizonyos vonzó szépség, a mit önkéntelenül tisztelnünk jó.

E sorok tárgya ilyen volt. Utolsó vonásig illenek rá a mondtak.

Minden ember önszerencséjének kovácsa. E példabeszéd egy férfin sem telt be hivebben, mint rajta. Ama percz óta, hogy egyik jó embere, tehát a szerencse megadta az első talpalattnyi földet, hol munkáját saját pályakörben elkezdhesse, lépésről-lépésre, teljes életében maga ügyességének kellett kivívni és biztosítani sikerei minden föltételét, uj meg uj tért foglalni, más meg más eszközöket keresni föl a gazdaságvitelben, a termelési ágak változtatásában, a föld termése értékesítése végett, kivívni, sőt meghódítani s mintegy erőszakkal szolgálatába hajtani a szerencsét, a mi okos számításai következtében legtöbbször sikerült.

A tapasztalás és történelem azt tanítják, hogy az ember sikerei physikai erejével, szellemi tehetségeivel és szerencséjével állnak arányban, nem az akarattal és eszménnyel; de az erő fokozható az akarat, a tehetség az eszményiség iránti lelkesedés által. Kelemen életpályáján sokszor látható ez igazságok valósulása; gyöngye volt, mint gyermek, s hatalmas termetüvé edzette magát a férfi; középszerű lelki tehetséget kiélesítették az évek és jókor fölébredt nemes becsvágy, gazdai hírnevét megalapította a gondolkozás, olvasás és gyakorlat; késedelmes a tervezésben, gyors a kivitelben; elve volt: sokat merni kockázat nélkül, a készből takarékoskodni, nem szükség idején, s valamit mindig tenni félre; forinttal kezdette a vagyonygyűjtést, ezereken végezte; a jobb felé kitartással közeledve, mindig megalkudt a lehetővel; soha sem lankadott, soha sem csüggedt el. Az akarat ez erélye erőforrás, az eszményi valóításának ez okos mérséklése a kívánt eredmény kezessége és biztositéka volt. Ez sikereinek titka.

Kelemen életében ép oly sok a tanulságos, mint önkiművelésében és férfini jellemében a bátorító és fölemelő. De összefogni és

és egyénitni, megérteni és élvezni csak főbb mozzanatai elbeszélése után lehet. Ez élet három korszaka: a z ifjúság (25 év), a férfikor (40), öregség (27) év.

Az első t atyja írta meg*): „a ki — ugymond -- hasonló nevű fiát elébb, mint tordátfalvi s később szentmihályi unitárius pap 1801-ig maga nevelte és tanította; jul. 1-től kezdve, a nyári szünidőn Pálffi Elek ur, nevét viselő fiával együtt tanította Tartsafalván Recsenyédi Máthé János, cserében, minthogy azelőtt a Pálffi-fiu Kelemen atyja házában két telet töltött volt; sept. 1. a székely-kereszturi unitárius közép-tanodába vitték, s ott is Máthé volt tanítója 2 forint fizetés mellett, az osztálytanítóé 1 frt; főző gazdasszonya Csifó Józsefné, a ki 8 frtért s 1 szekér fáért süttött és főzött számára; beiratási díj 1 frt; vásárfiában mindkét tanító 30—30 krt kapott atyjától... A közép-tanoda (gymnasium) ekkor kezdett épülni. Látván atyja, hogy a tanulók nem férnek, s nincs lakóház, ipjával, Kobátfalvi Nagy János-sal elhatározta, hogy gyermekeik számára készíttetnek egy házat (helyesebben: szobát). Ezért két legényével felment a szentmihályi unitárius eklézsia havására, s mindaddig ott volt, míg egy ház-fát megvágatott;**)) maga is szüntelen vágta, faragta, ipja lehozatta és felrakni segített, de a pénzbeli segedelem majdnem egyedül rá maradt; padlásra, zsendejre, zsendejszegre, kemenczére elküldött 28 r. frtot; egy ablakot ajándékozott Batzó Klára ifju asszony, s így ő egészen elkészített és lakhatóvá tett egy szép kis szobát a többiek végében... Engedje Isten — így végzi bejegyzését atyja — hogy gyermekei s késő maradékai is vehessék jó hasznát... A professornak — írja tovább — vitt egy kövér libát, a magán tanítónak felesége küldött egy szép gyolcs inget, vásárfiában mindkét tanítónak 50—50 krt... Májusban ismét mindkettőt meghívta és megvendégelte. Helyért fizetett 30 krt, a magán tanításért egész évre 3 frt.“

„1802. september másodhetében Máthé Kolozsvárra menvén: a gymnasium professora fia tanítójává nevezte Kelemen Mihályt,

*) ARANY-KÖNYV. DIARIUM, melyben feljegyeztem első fiu magzatomnak, Benjaminsnak tanítására tett költségemet és fáradságomat az 1801. esztendődtől fogva -- ha addig élek — tanítására végeig én, idősb Kelemen Benjamins, ekkor a szentmihályi unitaria Ecclesia papja... Sajátkezüleg írt, ujjnyi vastag könyvalaku „Kézirat,“ fekete karmazsin bőrbe kötve, aranyos kerettel, melyből a következőket 1880-ik év őszén Szucságban létemkor magam jegyeztem ki. Látható a „Keresztény Magvető“ 1883. évi XVIII. kötete 373—384. lapjain, Ferencz József püspök és kir. tanácsos ur által érdekes megjegyzésekkel rokonszenvesen közölve.

**)) A székelyek szokása szerint a szobák nagyságához mért, ugynevezett rakó-fából épült ház értetik.

atyja előre adott neki 1 frtot. 1803. jun. 25—26. syntaxisra mozdítottatott elé; egész nyáron a Pálffi Elek ur fia tanítójától tanult németül, kinek atyja 3 frtot adott. Őszszel magán tanítója ismét Kolozsvárra menvén: adott neki utra 50 krt s egy szép gyöles inget. Ekkor a gymnasiumba menetelekor atyja megkérte a gazdasszonyt, hogy fiának jól főzzön, hogy meg ne szomorodjék, mert igen gyöngye természetü. . . Egyszer kártyáztván valami rosz gyermek pajtásával, atyja megfenyegette, hogy mesterségre adja, s hogy szomoruan ne maradjon el távozó atyjától, adott neki vásárfiában 20 krt. Új tanítójává Fűzi Ferenczet nevezték ki. . . A mult nyári német tanító Kereszturra jövén tanulni: atyja megegyezett vele, hogy mig ott lesz, adjon neki a németből minden nap egy órát. 1804. a nyári nagy szünidőre is a német nyelv megtanulása végett Segesvárra vitte, tanítójának 4 frtot adott naponkénti 4 óráért, a gazdasszonynak 8 r. frtot, s mivel az idegen helyen szomoruan maradt el, neki ajándékul 40 krt, mások is többen adtak ajándékot. Most egy évre gazdasszonyának 25 frtot fizettek. Atyja a poézisra előléptetésekor is tanítót fogadott mellé, Kőrispataki Kis Istvánt, hogy ugy bánjék vele, mintha osztálytanuló lenne; ezt azért, mert a fia mind a syntaxisban, mind a constructioban gyenge volt. Deákságra menésekor, fraequentatio előtt, a kiket illet, az öreg diákok közül atyja megvendégtelt; felszabaduláskor másodszor. . . Kár, hogy nincs meg írva: mi-ben állott a fraequentatio? én sem tudom, pedig én is fraequentáltam. Ugy tetszik, hogy tán négy hétig mind egyenruhásan dolmányban jártunk, az iskolából ki nem mentünk, az asztalnál tanulva ültünk egész nap és a hajnali és östi iskolai imára (preces) el kellett járnunk. . . Aki jobban emlékszik, igazitsen meg.

Az Aranykönyv írója régi szokásnak írja ezt. . . „1805-ről azt jegyezte föl, hogy fia tanulási fogyatkozásai miatt társaitól kétszer is visszamaradt; anyjának arról is panaszoltak, hogy hijában tanul, elméje nem fog, a min szülői megszorodván, mesterségre akarták adni, de ez elmaradt. 1806. midőn az új diákságból (novitatus) felszabadult, atyja prédikációt dolgozott neki, s Szt.-Mihályon elmondotta. Nagy öröme volt benne, nagy atyja könnyezett s egy márvást adott neki. Hogy a professornak fia tanításában ügyekezett megnyerhesse, adott neki 6 ezüst huszast. Ekkor nyáron ismét Segesvárra küldötte, a luther. collegiumban nyert helyet, s tanítót fogadott neki. 1807. Pálffi János ur fia mellé tanítóvá neveztetett, a ki kijelentette, hogy csak kenyérről gondoskodjék, mert fia mellett minden nap kétszer főtt ételt ehetik. Pünkösdkor Kis-Solymoson egy Mátéfy nevű urnál volt legatioban, kapott 5 frtot; atyja megkér-

te, hogy ne költse el, gyűjtse meg, hogy mikor Kolozsvárra megy tanulni, legyen pénze, ő ezután is minden szükségét fedezi.“

„Vizsgálja igen jó volt, min igen örvendett atyja. 1808. iskola főnökévé (senior) választatott atyja nagy öröme. 1809. Biró József ur adta két fiát keze alá, mi által atyja terhe igen megkönnyült. Ápril hónapban német nyelvtant vett számára. Juniusban mindenesztől haza költözött, gyűjtött Kereszturon léte alatt 100 magyar forintot. Septemberben Kolozsvárra küldötte, adott neki 30 frtot, a tanároknak 22 kupa szilvoriumot s felosztotta közöttük. Mikor atyja eljött, mindketten könnyeztek; hogy jobb kedve legyen, atyja 1 frtot adott neki. Ekkor történt, hogy a midőn Kolozsvárhoz közeledve, a várost a Felek hegyről meglátták, atyja négyre intette őt: 1. őrizkedjék rossz személyektől, 2. a vallástalanságtól, 3. kártyától, kockától, 4. tanítóit becsülje meg. Irja ezeket szívébe — kéré atyja — ezek javára lesznek. 1811. Gagyba rendelték legatióba, Szent-Mihályon is a passiot elfujta kétszer, egyet prédikált; aktivitását látván atyja, igen örvendett, hallgatói beszéltek, hogy ebből még szentmihályi pap lesz. 1812. könyvtárnokká nevezték a főtanodában, s egész nyáron az egyetemen*) járta a baromgyógyászatot (ars veterinaria). 1813. kijelentette atyjának, hogy pap nem akar lenni, mit az megszomorodva vett, mert a természet azon ajándékai, melyek a papban kívánatosak, benne mind meg voltak. Atyja kérése ellenére is megállott elhatározása mellett. 1814. augusztus havában végezván a collegiumot, haza ment, septemberben a cancelláriára Maros-Vásárhelyre, azon lován, melyet a maga pénzéből 84 m. forinttal vett volt, s atyja csaknem két évig tartott. 1815. karácsonkor otthon volt, s a törvényszakra lóháton ment be; atyja egy csikót ígért volt neki, a mit 50 r. frtéért adott el, s árát kiküldötte; három évi cancellárián léte alatt megengedte, hogy ernyei kis jószágából**) vigyen a mi kell, vitt is, de atyja nem jegyezte föl.“ 1816-ról — fia ifjúságát rajzolgatva — egy országos eseményt jegyzett föl az emlékiró. „A mult nyáron — ugymond — Erdélyből Bukovinába a havasokon át utat csináltatott az ország. A bizottságban Benjamin is részt vett s szép haszna volt belőle; első nyáron 50 garas, utolsó nyáron 5 r. forint napidíjt fizettek. Karácsonra haza ment, eltávoztakor elvitte csikóját***) s egy pár pisztolyt és pisztolytokot. . . Vizsgát tevén a cancellárián, br. Wesselényi Miklós praefectusává választotta, s csakhamar oda ment. . . Ezzel bevégezem költségem följegyzését — írja atyja — de nem végzem be a költséget mindaddig, míg élek

*) Értetik a kir. Lyceum. **) M.-Vásárhelyhez közel levő falu. ***) Ezt — úgy látszik — atyjától másodsor kapta.

s fiamnak szükségét látom; eddigi költségem 1400 forint 20 kr. Végszavában lelkére kötötte, hogy még más öt magzatjok van: Samu és Elek fiak, a többi lány — ha ő azokat föl nem nevelheti, de fiának módja lesz, taníttassa s neveltesse addig, míg isten nekik is kenyeret rendel, a mit ha nem tesz, a hálátlanság vádját ki nem kerülí; mert rá legtöbbet költöttek ő és anyja; tanulásukat félben szakadni ne engedje; ha teszi, és azok e földön bujdosókká lesznek az ő segedelme megvonása miatt, az isten ítéletet tetzen közte s gyermekei között; ha pedig e rendelést megtartja, neki mind ez, mind a jövő életben boldogságot ad. Az isten adja áldását rátok! Kivánja édes atyád, Nagy-Ernyei idősb Kelemen Benjámin és édes anyád Nagy Zsuzsánna. . . .“

Kelemen Benő ifjúságának itt vége. Édes atyjái, tehát a leghitelesebb forrásból valók az életrajz eddigi anyaga és a jellemzés. Részrehajlás és kedvezés nincs bennök. Őszinteség és igaz meggyőződés kifejezései, csaknem szigorral alkalmazva. Minden gyöngéje, olykori megtántorodása, titkolatlanul feltárul; de a javítás alkalmazott legenyhébb eszközét, a feddést azonnal siker s a jobb természet diadala követte. Az olvasó látja szemei előtt perczig ingadozni az ifjút, de aki azonnal ismét megerősödik a jóban. A gondos szülőket meg-meg döbentette ama lehangoló lélektani észlelet, mintha fioknak nem lennének több mint középszerű tehetségei; de kevés idő multán tanulása kitünő eredményei, tények és sikerek ellenkezőről győzték s nyugtatták meg teljesen. Az ifjuság és tanárok bizalma oly iskolai tisztekbe helyezte őt, s ő azokat úgy teljesítette, hogy a közvélemény Kelement a jók java közé méltán sorolta. Férfikori jellemének három fővonása: a gondolkodás önállósága és szabad önelhatározás, a munka és szerzés ösztöne, a takarékosság és gyakorlati életügyesség már ifjúságában határozottan kitűnt s meggyökerezett benne.

Élete második szaka, a hosszú és viszontagságos, tevékeny és áldásdús férfi kor Zsibón, a br. Wesselényi-udvarban kezdődik és tart szinte félszázadig. . . S hogyan került ő oda? . . . Br. Wesselényinek benső barátja volt Bölöni Farkas Sándor, a kinek magas szellemi, úgy mint jellemerejében föltétlenül bizott; az tanuló társa s meghitt barátja Kelemennek, a ki Maros-Vásárhelyen volt, mikor a két első 1816. őszén oda érkezett, s Farkas Sándor őt br. Wesselényivel megismertette. . . Van rokon lelkek közt bizonyos titkos vonzalom, a mit mindenik első látásra megismer, s a mint megismerte, birtokosát, mint magához hasonlót megszereti. Kelement már ez ajánlás és látás Wesselényi bizalmas emberévé tette. Első pillanatra megvolt kötve közöttük a gyöngéd viszony, melynek állandóságát saját egyéniségök biztosította.

Ez létrehozta sziveikben a barátság azon erős kapcsát, mely jó és rossz napokban kiállotta a tűzpróbát, s a hatalmas aristocrata szívét okos és önfeláldozó tisztétől soha elválni, sőt csak iránta meghidegülni is nem engedte. Pedig elégszer volt rá alkalom, s volt nem egy oldalról ingerlő befolyás. . . . Nehányat meg is említek, megjegyezve, hogy ő elébb csak próbaévre ment a Wesselényi-udvar szolgálatába, mert ijesztették, hogy az öreg bárónéval senki sem tudott eddig kijőni, bizonyára Kelemen sem lesz képes. Oka az volt — mondá ő kérdésemre felvilágosításul — mert férje elvesztése után a bárónét a sok csapás elkedvetlenítette volt. De ő bizott, türt és kitartott munkában és reményben, ámbár mint a báróné jogai és javai felügyelője mindjárt tiszte kezdetén egy vakmerő, szinte életébe került megbízást kapott urnőjétől. . . . Cserey Helena férje, I. Wesselényi Miklós volt, ez fia a — nép véleménye szerint — „gonosz Wesselényi István“ nejének, Daniel Polyxénának, a ki br. Daniel István leánya volt. A báró második neje gr. Miksa Anna még akkor élt, midőn Daniel Elek vargyasi jószágát önhatalmilag elfoglalta. Ezért az öreg megharagudott s a jószágot Cserey Helenának adta haszonbérbe. Erre következőleg a grófné áprilisben meghalt, Wesselényi Miklósné oda küldötte Kelemen, s ő annak jogczimén 1817. tisztekből és cselédekből álló, s fejszével és bottal felfegyverzett 20 emberével tényleg (v i a f a c t i) elfoglalta a jószágot. Daniel Elek csak hamar karddal és puskával felszerelt 150 emberrel megérkezett ennek szintén erőhatalommal visszafoglalására; Kelemen emberei a nagy erőt látva, megszaladtak, ő karddal s két pisztolylyal felfegyverkezve, egyedül 150 ellen védte az udvart, kettőt a támadók közül megsebzett; de végre fején három erős sebet kapva, félholtan földre rogyott; ekkor elfogva, megkötözve egy uralási házba zárták el, s összevissza vagdalva, szalmán vérében fetrengeni hagyták; Szentpáli Elek, a miklósvárszéki királybíró vitette el onnan a maga jószágába Baróthra, a hol egy sebész 6 hétig gyógyította. Ezután került vissza ismét Zsibóra. A vágások forradásos helye fején haláláig látszott. . . . Nem sokára egészben való visszahelyezési pert (*restitutio in integrum*) indított urnője nevében, meg is nyerte, a vargyasi jószágot a bíróságok br. Wesselényinének ítélték, s ez Kelemennek adta jószágigazgatói fizetésében, a miért ő 1848-ig 500, azontul 300 frt haszonbért kapott; 1850. mint örökösödési pert egy akkori császári nyílt parancs megszüntette, de Kelemen nagyobb hatalmassági perét (*major potentia*) Daniel Elek ellen folytatta, míg az illetők lassanként elhaltak, s így az idő azt is megszüntette. . . .

Másik nagy nehézség volt Kelemenre nézve az, hogy urnője parancsolásra születt, uralkodni szerető hölgy volt, a ki birtokai

kezelését egy évtizednél tovább maga vitte, önbelátása s megszokott gazdasági rendszere szerint; fiát imádásig szerette, attól határtalanul tiszteltette, de a ki gróf Széchenyivel tett európai utjából új elméleteket és tanokat hozott magával s óhajtotta volna életbeléptetni hazájában, saját birtokain kezdve meg, úgy azonban, hogy drága jó anyjának kellemetlensége miatta ne legyen. A jószágok jövedelme, a régi gazdaságvitel mellett a változott idők növekedő szükségzeit fedezni nem bírta; ujitni, javítani kellett volna s a báró Kelemennek ezt ajánlotta is; de az öreg báróné nem tudott megválni a régítől, más igazgatását nem tűrte; a praefectus kérése, tanácsa, érvei nem használtak. Kelemen minden szándéka ellenzésre talált, reformjait csak félbe-szerbe létesíthette, gyökeres alkotás helyett toldozott-foltozott; ő egyet, urnője mást rendelt azon egy dološban; megtörtént, hogy a mely földet ő tervszerűleg bevettett, amaz véletlenségből kiszántatta. Azon mesebeli tündér-palotához hasonlított praefectusi működése, melyre a mit ura nappal felrakatott, éjjel a tündérek mind széthányták. „Keserves 11 évet töltöttem én — írta Farkas Sándorhoz egy alkalommal — az öreg bárónénál! Csodálkozom, hogy meg nem örültem bele, vagy el nem hagytam kinlátott állomásomat, melyen működésem sisiphusi munka volt és sikertelenség.“ Ettől Kelemen csak a báróné halála mentette fel...

Akadályul voltak továbbá ifju urának külföldről behozott, vagy Magyarország nagy gazdaságaiban látott, de az erdélyi viszonyok között meg nem honosítható gazdasági elméletei, a miket mégis valószínű türelmetlenül vágyott, hogy barátaitól a gazdaságban hátramaradottnak ne láttassék; a befektetési tőkét elvonták a birtoktól közérdekben tett gyakori nagy áldozatai, minden hazai vállalatban tettleges részvéte; később gátolta urának — üldöztetése miatt — birtokaitól csaknem örökös távolléte, gazdasági tevékenységében az urbéri viszony rendezetlensége, a birtokok tagosíthatatlansága, mezei rendőrség és ügyes gazdatisztek hiánya, a nép szegénysége és miveletlensége, a báró szülőiről maradt feles adósság stb.

Volt még egy körülmény, a mi nehézzé, de egyszersmind fontossá tette Kelemen helyzetét, az, hogy ő urának nem csak jószágai igazgatója, de barátja, tehát a politikában, egyesületi téren, hazafiui törekvéseiben, népnevelési munkáinál, párbajában és üldöztetésénél — szerelmi kalandjait sem véve ki — hiven osztozkodó, tanácsadó, őszinte résztvevő társ és segítő volt. Így gondjai, ideje, rendkívüli munkaképessége, egész lénye a gazdasági vezető és bizalmas barát közt oszlott meg. Egyik munkakör teendőinek szükségképp megkel-

lett olykor akadályozni a másik teljesítését, s viszont. De ezen változtatni nem lehetett. Br. Wesselényi nem tudta bizalmát megosztani, Kelemen egészen bírta azt, tehát egészen s mindenben kellett őt szolgálania. Az erdélyi aristokraták udvarában nem egy helyt lehetett látni oly egyéneket, a kiket hűségök s önadaadásuk uraik mindenféle szolgálatára alkalmassá tett, s megtisztelő nevök „totum fac“ mindent végző volt. Ez ma nincs meg, nem is értik. Kelemen urának barátsága sokszorosan azok fölébe emelte. Ő annak minden ügyét s dolgát ismerte és főleg a gazdaságiakat saját felelősségére, önbelátása szerint teljhatalommal igazította.

Ez volt befolyásának titka, ennek tulajdoníthatók a gazdasági téren nagy sikerei. Hátrább igazolva lesz ez, most egy más körülményt kell felvilágosítanom, a mi Kelemen életében igen fontos. Hogy szerezte ő azon gyakorlati ismereteket, hogy szavának s nézeteinek az erdélyi gazdaságvitelben oly korán az egész országban döntő sulya legyen? Br. Wesselényi már maga is sok elméleti ismerettel bírt, Magyarországon gróf Széchenyi István, gróf Károlyi György és gróf Degenfeld Imre barátai s első okszerű gazdák voltak, a kikkel Kelemennek gyakran volt szerencséje szakmáját illető dolgokról szólani, rendezett uradalmaikat s gazdaságvitelöket látni, a magyarországi gazdák s gazdasági egyesületek gyűléseiben résztvenni. Erdélyben is ekkor gr. Haller János, gr. Teleki János voltak híres gazdák, kikkel Kelemen szintén ismeretségben volt s gazdálkodási rendszeröket tudta. Mint székely, a gyakorlati gazdálkodás ritka érzékével bírt, s már hazulról azon gazdasági ügyességet hozta magával az életbe, mely kevés birtokból függetlenül élni képezzé tesz. Br. Wesselényi fokozta, fejlődését elősegítette s Kelemen tudásának rendszeres, tudományos alapot adott az által, hogy neki utazásából számos gazdasági könyvet küldött, hogy azokat megolvassa, látkörét bővítse és emelje s magának a nyugati miveltebb népek előhaladott gazdasági rendszere és reformjai felől tájékozást szerezzen. Ennek igazolásaul csak egy tényt hozok fel... 1821. Németországból egy „G a z d a s á g i Z s e b k ö n y v“-et küldött neki emlékül, mely mezei gazdák és jószágfelügyelők számára volt írva s az 1822. évre Lipcsében adatott ki egy rézre metszett magyarázó-táblával.*) A czimlapra elől ezt írta sajátkezüleg: „Fogadja ezt új esztendei ajándéku barátjától: W e s s e l é n y i t ő l. m. k.“

Ismertetem röviden tartalmát.

*) Tägliche Taschenbuch für Landwirthe und Wirthschaftsverwalter auf das Jahr 1822. . . mit einer Kupfertafel. Leipzig stb. 8. 1—122 ll.

A könyv Napló és Zsebkönyv részre oszlik. Az elsőnek tartalma: „Heti bevételi és kiadási jegyzék, a napszámok jegyzékével együtt, jegyzék a gabonabevételről és kiadásról, értesítés a különféle ekékről, a trágyázásról, a buzavetésről, aratásról, kaszálásról, a kereskedési növények lekaszálásáról, a cséplésről, szolgákról és szolgáló cselédekről, a kézi munkadíjról; ismételése az összes bevételeknek és kiadásoknak.” A másodiknak tartalma: „I. a rómaiak ekéje alakjáról, jeles gazdasági íróik: Cato, Virgil, Columella, Plinius, a II ik, Palladius stb. II. A német Rajna-tartományi, III. A Chiamo völgyi és Toscana-hercegségi gazdaság. IV. A földek megtermékenyítése, javítása, eleven kerttel körülkerítése és kiszáritása. V. A hannoverai királysági gazdasági rendszer. VI. Az Európában forgalomban levő arany és ezüst pénzek áttekintése. VII. Gabonanemek súlymértéke. VIII. Folyadékok térfogata. IX. Különféle földmértékek. X. Pénz nemek, hossz- és súlymértékek. XI. A fa mértékei. XII. Németország különböző nagyvárosainak távolsága. XIII. Kamatszámítás. XIV. A nevezetesebb városok s állat- és gyapjupiaczok jegyzéke. Gazdasági irodalmi hirdetések. . . .”

Ime! mennyi új ismerethez juttatta Kelemen e kis könyv!, általa erdélyi gazdatársait mennyivel előzte meg! Az okszerű gazdaság oly módjairól és eszközeiről világosodott fel már 1822-ben, melyekről Erdélyben akkor senki nem irt, nem olvasott, s kevés ember gondolkozott. Azután 30 évvel a jobbágyföld felszabadulása, a robot eltörlése kényszerítette gazdáinkat ily okszerű javításokat hozni be gazdaságukba. Ő reformjait a keze alatti jószágokban tervszerűleg kezdette meg. Új szerkezetű ekéket szerzett, a váltógazdaságot s gépekkel dolgozást behozta, tagosított, a tagokat eleven kerttel szegette be, mesterséges takarmányt kezdett termesztetni, Zsibón angol félvér ménék és oroszhegyi székely anyakanczák párosításával országos hírvé menest állított, a sertésfajt megneemesítette; nem levén módja a szegény tehetséges ifjaknak gazdasági Georgiconokban tanulni, hogy idővel jó gazdatisztek legyenek, végzett ifjakat a zsibói uradalomban gazdasági gyakornokokul vett fel, ott gyakorlatilag a tiszték által taníttatta, a gazdaság czélszerű fogásaival megismertette, úgy, hogy rövid időn br. Wesselényinek minden jószágában általa taníttatott és kiképzett gazdatisztek szolgáltak, sőt más birtokosok is keresve-keresték s jó fizetésre fogadták be tisztékké a Zsibón tanult gazdasági gyakornokokat. Midőn oly gyakorlati ész, minő Kelemené volt, gazdasági könyvekből s Magyarországon jelesb gazdáival való eszmecsereből gyűjtött ismereteit több évtized tapasztalatával gazdagította,

a különböző rendszereket megpróbálta s viszonyainkhoz és az égalj-hoz illő saját gazdaságvitelét egészen új elvek szerint és új formában mutatta fel: csoda-e, ha a zsigó uradalmi gazdaságot az ország gazdaközönsége valóságos mintagazdaságnak ismerte el? El kellett ismernie, mert annak bizonyították a sikerek. Mint a természet és szorgalom mesteri alkotása, úgy tűnt fel a Szilágyságban a zsigói kastély, körülötte fekvő s hozzátartozó 11 rendezett falujával. A palota közelében kényelmes tiszti és gazdasági épületek, veteményes és gyümölcskertek, tele csűr és gabonás, rakott pincze és éléskamara; oly hírvű ménes és fejedelmi pompájú istálló, a minő Erdélyben ritkította párját, művelt, vagyonos tiszték, 5—6 gazdasági gyakornok az uraság által ellátva és oktattatva; a falu közelében nagy kiterjedésű váltógazdaság, eleven gypüvel szegélyezett vetés-táblák, luczernás, csikóskert és legelők élő bizonyosságai br. Wesselényi felvilágosult szellemének s Kelemen Benő gyakorlatias gazdasági rendszerének.

E sok gond és munka mind a földet, mint az anyagi jóllét forrását illette; hasonlóban részesültek azok is, a kik mint alattvalók a földön és jószágokban laktak s azokat uroknak művelték. Sokat tett Wesselényi és Kelemen a jobbágyok jogi és szellemi érdekében is. Az 1835-ki éhségkor az első kérve-kérte igazgatóját, hogy szükségben levő jobbágyairól gondoskodják. „Az inség nagy — irta ápr. 12-én — mind Kékesen, mind Galacson (a báró nagybirtokai), de sok helyt a zsigói jószágokban is. Segíteni kell őket. Ha nincs elég gabonánk, venni kell. Tudja édes barátom! az én jószágombeli embereknek sinylődni nem szabad; egy falatom sem esnék jól, azt tudva, hogy azok éhesek, vagy ha azt kellene szememre vetnem, hogy azon emberek közül, kiket a sors kezem alá adott, csak egy is elpusztult. Valóban azon tudat inkább kinozna, mint az ellenségeim által okozott üldöztetések, melyek lelkem nyugalmát legkevésbé sem zavarják . . .“ Máskor a jobbágyi tartozások meghatározását s az urbérnek józágaiba behozását sürgette. „Nagy kár — irta Pestről 1839. márcz. 2-ról — hogy szándékom szerint az urbariumot nem dolgoztuk ki s nem alkalmaztuk a jószágra, hogy eddig hozhattuk is volna létre. Okvetlen sietve ki kell azt dolgozni s velem közölni. Segíthet abban jogbiztos Kis Károly is. Ugy hallom, hogy közelebb be akarják Erdélybe hozni. Nekem ezt meg kell előzennem . . .“ Később ismét sürgette. „A most kidolgozott urbarium — irta nov. 20-án — úgy tudom, kezében van, haladék nélkül s figyelemmel olvassa meg, s tudósítson véleménye felől, hogy mit gondol abból a

magyarországi Ré s z e k b e l i (Partium)*) jószágokban létesíthetőnek? Majd a kisededővásról és zsidói iskoláról gondoskodik. „A zsidói iskolát — írta 1835. apr. 12. — ajánlom gondos figyelmébe. Bár csak az oláh falukban boldogulhatnánk!” 1840. febr. 12. türelmetlenül irt e tárgyról. „A létesíteni oly rég szándékolt s még sem létesült kisededővó intézetünkre nézve sürgetni kell egy alkalmas tanító keresését a Magyarországon Tolnán levő intézetből, elnöke gr. Festetics Leo, igazgatója Varga István. Bár találunk oly alkalmas egyént, a kit ott kiképezetnénk, nekem van ott kettőre alapítványom...”

„A zsidói iskoláról is óhajtanék tudósítást kapni — írta 1835. márcz. 21. Pozsonyból — Kis Károly legyen arra a legnagyobb figyelemmel és igyekezettel...” Később nyugtalankodni kezdett miatta. „Bár a zsidói iskoláról valami jót hallhatnék. Sok gondot okoz nekem, hogy ezzel nem tudunk eléhaladni. Kaptak-e már tanítót? Akármi uton szereznem kell, inkább még nevelni kell fizetését. Semmi oly örvedetes tudósítást nem küldhetne nekem, mintha minél előbb azt irhatná, hogy az oláh falvakban is iskolák álltak fel. Az oláh püspök (Lemény János) ígért is az iránt pártolást... Hát azon két szoba a zilahi iskolában, melynek elkészítését magamra vállaltam, kész-e már? Járjon édes Kelemen Kis Károlynál végére: átadtam-e, (mert nem emlékszem tisztán) a zilahi új professzorságról szóló alapítványokat, hogy azok szerint a fizetést idejében fölvehessék? Hát a faiskola, melyet a tanulók számára, általok ápolandólag még tavaj állítottam volt, miben van? Tudakolja meg professor Hírytől s írja meg...”

Máskor arra serkentette: „hogy a számukra rendelt faiskolát mivelletni kell a gyermekekkel, valamint a veteményes és virágtáblákat is a leánykák számára kiszabni...”

Ugy látszik, hogy Zsidón a kisededővó és falusi iskola rendeltetésével nem voltak tisztában; ezért br. Wesselényi 1836. szept. 1. Kelemenhez irt levelében figyelmeztette őt: „hogy azért, mert óvó intézetet akarnak és fognak sorban felállítani, a mostani iskolát Zsidón nemcsak nem kell elhanyagolni, sőt a legnagyobb figyelemre kell méltatni. Az óvóintézetek mellett a nagyobbak számára való iskolának lenni kell. Bár az oláh falukban lehetne valamire mennünk? Felhagyott-e már a próbákkal is?...”

A székely nép szegény ifjai neveltetése végett is iskolát építtetett

*) Az erdélyi, sokszor barbárságig süllyedő udvari latin irány a magyarországi megyéket ez egyetlen hibás alaku szóval fejezte ki. Bár legalább a Partes alakot használták volna. De késő a megrovás — a rossz gyakorlatot éppen mint a jót állandósítja az idő.

Makfalván azon telken, a mit KK-től Udvarhelyszék és RR-től hazafiúi érdemei elismeréseül ajándékban kapott azon okból, mert a kormánypártiak megtámadták, hogy nem levén Udvarhelyszéken birtoka, tehát sem választási, sem közgyűlésein megjelenésre joga nincs. „A makfalvi iskola építésének — írta 1835. márcz. 21. — most tavasszal szorgalommal folyni kell. Az őszön adtam volt pénzt az anyag megszerzésére. Kérte Kelemen, hogy tudakolja meg professor Dózsa Elektől, mennyi kell rá? s azt szolgáltatassa kezébe . . .“ 1836. sept. 1. pedig ez új iskolára nézve azon óhaját és akaratát jelentette ki, hogy az alapkő minél előbb a megírt mód szerint tétessék le . . .“ Br. Wesselényi ez iskolára 1840. 4000 frt alapítványt tett, mit 1870. febr. 7. kelt nyilatkozatukban s atyjuk iránti kegyeletből — fiai is megerősítettek.*)

Br. Wesselényit rendkívüli jelleme rendkívül kényes helyzetekbe hozta, a midőn Kelemen volt azon egyedüli ember, a kinek tanácsával és baráti segélyével bizvást élhetett. Ezek egyike volt házassága előtti gyermekeiről atyai gyöngéd gondoskodása. Vele váltott s írásai közt fenmaradt e tárgyú levelei érdekes világot vetnek a közöttük való viszony bensőségére. Nem tudható, ha a közvélemény-e, vagy lelki ismeretének belső szózata azon elhatározásra bírta őt, hogy a gyermekeknek nevet adjon. Magáét adni az örökösödési törvények nem engedték, mást kellett választani és adni. . . . „Egy tárgy felől elfelejttem magával személyesen szólni — írja 1835. sept. 6. Pozsonyból. --- Gyermekeimnek név kell, nem lehetnek mint az agárkölykök a hány anyyi név alatt. Ha a törvény nem ad is szegényeknek nevet, azért gondosságom s szeretetem kell hogy azt tegye. Nem adhatom nekik a magamét, de adom egy részét, s így az első szóttagot elhagyván, nevek lehetne: El é n y i. De t á n W e s s é n y i jobban hangzana. Írja meg édes Kelemen e tárgyról véleményét. Szükséges, hogy ezentul történjék, a mi eddig nem történt, hogy adassék tudtul a gyermekeknek, hogy én apjuk vagyok, a nélkül nem fejlődhetik bennök irántam gyermeki szeretet, pedig attól várom napjaim derűtségét . . .“ Ugy látszik, Kelemen véleménye az volt, hogy a szóba jött utóbbi névhez tétessék „r“ betű s legyen: W e r s é n y i, mert sept. 25. kelt levelében Wesselényi azt írta rá vissza, hogy az ajánlott „W e r s é n y i“ név jó s azonnal valósitandó;“ decz. 6-án pedig Pozsonyból ezt: „A gyermekeknek ezennel új esztendei ajándékul adom a „Wersényi“ nevet. Viseljék ők s maradékuk becsülettel.“ 1836. sept. 1-én írja Kelemennek, hogy „Károlynak“ — így nevezték egyik fiát — írását óhajta látni. Kérte, hogy tanulása és tudása iránt próbálja és vizsgálja meg,

*) M. tudom. akadémiai É r t e k e z é s e k. 1876. 71. l.

mert tudja, az examenekben mennyire lehet csalogódnai. Rá nézve a német nyelvnek csak mellékes és csak elméleti tanulása nem elég; erre neki nagy, sőt legnagyobb szüksége lesz. Gondolni kell valamit, miként juttassuk a nyelv mielőbbi megtanulásához. Azt akarja, hogy mindenik fia valami mesterséget megtanuljon, nem azért, hogy mesteremberek legyenek, hanem hogy az, életrevalóságra és függetlenségre segítse. Vajjon Károlynak mire lenne kedve? . . .“ Kelemen ajánlatot tett a kérdés iránt, s erre br. Wesselényi Pestről sept. 23. azt írta vissza: „Károlynak a német nyelv végett Szébenbe küldése jó gondolat. De addig is csak tanuljon németül és rajzolni; mert annak, kivált az architecturái és geometriai részének, bármi helyzetbe jöjjön, igen nagy hasznát veszi. A vivás tanulását is folytassa. Már régebben meghagyta volt — ugymond — hogy írjon neki olykor; igen hasznos, sőt szükséges lesz rá nézve, hogy vele levelezésben legyen. . . .“ Annak, hogy Kelemen mit válaszolt a Károly mesterség iránti hajlamáról, a levelekben nincs nyoma.*) 1836. sept. 1-sői levelében Pestről fölgerjedten írta Kelemennek: „Azt hallja, a kis Ilkáját „Ilkuczá“-nak bérmálták. Ezen ló-kitalálta oláh elnevezést senki se merje a száján kibocsátani. . . .“ Sept. 2. engesztelődötten írta szintén Pestről: „hogy gyermekei, hála Istennek! jól vannak, velök és bennök van ott egyedüli öröme. . . .“ Br. Wesselényi házasság előtti gyermekeiről csak 1832. ápr. 12. Pesten készült végrendeletéből értesülünk világosan. Ő azon időtájott több párbajt vívott, de elébb végrendeletileg gondoskodott róluk. Abban ily intézkedés van: „3. A mi eladandó felkelhetője, a jószágok termése, keresménye stb. összesített árából — adósságai, tisztei és cselédei kifizetése után — fenmarad, osztassék öt egyenlő részre, s adassék azon három gyermek számára, kiket Galacson (egyik nagy jószágja) neveltet, és azon egy fiu és leányka részére, kik Zsibón vannak, s a kiket mind Kelemen, mind Nagy Lázárné (zsibói udvari tisztje neje) jól ismernek. Ez öt gyermeknek — ugymond — én adván életet: nevelést, s a mennyire lehet, élelmet is tartozom adni, melyért mindenik ezen öt gyermek közül a maga részére esendő pénznek kamataiból neveltesék, s midőn a fiuk 24 évöket elérik, a lányok pedig vagy férjhez mennek, vagy azon kort elérik, akkor vegyék a tőkepenz által, mely

*) Az asztalosságot szerette és tanulta meg, s oly szépen dolgozott, hogy előkelők számára kelengyék kiállítását vállalni képes volt. Iskoláit az unitáriusok kolozsvári főtanodájában végezte, 1848—49. egy században voltunk Kossuth-huszárok; később Korda-lányt vett nőül Szucságban, gyermekei lettek, kiket derék emberré nevelt; meghalt Zilahon idei január 24. 61 éves korában.

addig is lehetőleg biztos helyre adassék kamatra. Ha e véghagyományt atyámfiai elrontanák — a mit nem remélek — ugy csak végrendeletem végrehajtóit: gr. Széchenyi Istvánt, gr. Kendeffy Ádámot, gr. Károlyi Györgyöt, gr. Andrássy Györgyöt és gr. Eszterházy Mihályt, mint igaz és hiv barátaimat kérem, hogy azon summát, ami az eladandókból, s az említett fizetendőkből fenmarad, vagy ha semmi sem maradna is, pótolják annyira, hogy az öt gyermek közül mindenik kapjon ötezer ezüst forintot, melynek kamatából neveltessenek, a tőke pedig a fenemlitett időben menjen szabad rendelkezésök alá. . . .“ E véghagyományának — ha halála nem történik is — mindaddig erőben maradását rendelte, míg azt mással föl nem cseréli. . . . Kelemen jószágigazgatóját s hiv barátját kérte fel rászállott s általa csinált adósságai lajstroma kidolgozására, gyermekeinek gondviselésére és neveltetésére; neki és Nagy Lázárnénak hagyta a kedves anyja által használt portékáit, s az elsőnek szabad választás szerint 6 darab lovat, utóbbinak 12 darab szarvasmarhát. . .

Lehetnek, a kik azt hiszik, hogy ezek elbeszélésével ártottam a Wesselényieknek, vagy compromitáltam Kelemen, ura iránti hűségét, s a hiv barát gyöngédségét. Nem hiszem, hogy Mátyás király és I. Napoleon szerelemgyermekeinek ártson atyjok megnevezése. Br. Wesselényi Miklós gyermekének lenni dicsőség, intézkedése nemes szivéről tesz bizonyosságot. Kelemen pedig elég erős ész és elfogulatlan ember volt arra, hogy a történetírás igazságkimondási jogát tisztelje. Aztán nem ő teszi, hanem én. Én pedig Kelemen életéből s jellemrajzából e vonást kihagyhatónak nem tartottam.

Válságos helyzetbe jutott Wesselényi az 1834-ki erdélyi országgyűlésen, az ország alkotmánya védelmében tanusított bátor küzdelme miatt, s a kormánynyal nyilván daczolni merő magatartásáért. Felségsértési bűnvád alá véve, perbefogatását az erdélyi kir. kormányzék elrendelte. Országgyűlési Beszédei, s a Napló-nak felsőbb tilalom ellenére saját könyomdáján kinyomatása voltak a fő vádpontok. A kir. fiskus az elfogatás iránt megtette a lépéseket. Ő Magyarországra menekült, a hol a decz. 9-ki szathmárme gyei gyűlésen a jobbágyfelszabadítás ügyében mondott beszédeért szintén kereset indítatott ellene, s előbb Pesten, azután Pozsonyban barátainál vonta meg magát. Pestről azt írta Kelemennek: „hogy beteg, barátai Széchenyi, Beöthy, Dubraviczky, kik a Láncz-hid dolgában vannak ott, rendkívüli szivességgel vannak iránta; Bártfaynál van szállva, s ő és áldott felesége mindent elkövetnek körülte. . . .“ 1835. márcz. 9. Szintén Pestről írta: „hogy ott

azt beszélük, hogy személyes megjelenésre hívják meg az erdélyi kir. táblára. Ezért betegségi bizonyítványt küldött Kelemennek, hogy nem mehetését — szükség esetében — igazolja. Kérte erélyes és okos eljárásra. . .“ Márcz. 22. Pozsonyból irt hozzá. „Egy igen nevezetes és szükséges dolgot bizok magára — írja. Az 1834-ki octoberi dolgokról — érti felségsértési bűnperrel megtámadtatását — bizonyítványoknak kell kezembem lenni. Eskettetni nem lehet, hiteles bizonyítványok kellenek. Wéér Farkas, az apja, az öreg Haller, a leánya, azon titkár, a ki nekem a levelet hozta, az öreg Wesselényi István, (kinek Jósika János mondta, hogy elfogatásom iránt parancs érkezik), Wesselényi Ferencz, Ujfalvi Sándor, Bethlen János (kinek Kornis János beszélte, hogy neki Bécsből mit irtak, s a ki több katonatisztektől is hallott arról). Ezeket tudom hirtelen megnevezni, kik bizonyítványokat adhatnának. De vigyázva kell eljárni és igen okosan, hogy megijedés el ne tartóztassa valamelyiket a bizonyítvány adástól. Én bizonyosan nem fogom azokat — ha csak lehet — használni; de úgy lehet, hogy oly nagy szükségem lesz rá, hogy azok, s csakis azok menthetik meg életemet . . . Köszöntve mindnyájokat, maradok igaz barátja: Wesselényi.“ Ő ez időben annyira tartott fő- és jószágvesztésen elmarasztaltatásától, hogy 1835. febr. 10. minden fekvő és felkelhető javát, a zsigó, kékesi és galaczi uradalmakat sat. eladta öcse ifj. Wesselényi Ferencznek 340,000 frtéért ezüst pénzben. E vásárt Kelemen közvetítette, ő volt mindenben minden. Ekkor történt, hogy ő az elfogatási parancs hírével, a legzordabb időben öt helyen változtatva lovat, 48 óra alatt Zsigóról Pestre ment; beléptekor br. Wesselényi az ő nyakába borult, megcsókolta: „B a r á t o m ! h i v e m ! m i n d e n e m ! Ö r ö k r e h á l a - a d ó s o d d á t e t t é l !“ ez volt ámulatában megható szava, s az oroszlan szívü férfinak könybelábbadtak szemei. . . Kelemen dolgát végezvén: szintoly életkockázató gyorsasággal Szathmár megyébe Csekébe ment, hogy a védelem iránt Kölcséyt informálja. Ekkor írta Wesselényi hozzá Pozsonyból márcz. 31-ről: „Adja Isten, hogy e levelemet jó egészségben vegye, hogy a képtelen sebes út, melyet tett, re ártott legyen. Megvallom, sok nyugtalanságot okoz nekem az ezért való aggodalom. De jó az Isten! Remélem, hogy irántam bizonyított szép tettét s jószágát jutalmazni fogja, s hiszem, hogy közelebb is minden bajtól és betegségtől megoltalmazta. Vágyom tudni: leérkezett e a határozott időre? . . .“ A vész felbője még mind borongott Wesselényi feje felett . . . Pozsonyból május 13. írta: „hogy most ott marad, hiszen ez az egyedüli menedéke üldözött fejének . . . A láziakat, s mindent, a mi őt illeti, szives-

ségébe s gondosságába ajánlja“ Jun. 22. ugyanonnan irt levelében kérte br. Wesselényi: „hogy az erdélyi perét illető leveleket hiv emberök vigye Kölcseyhez Csekére.“ E hiv ember ismét ő volt . . .

Oly példája ez az önfeláldozásnak, minőt csak az ókori történelemben találunk, s a mit csak oly nemes szívü ember ragaszkodó barátsága tudott egy másiknak lelkében felköltetni és megerősíteni, a minő br. Wesselényié volt. Megható, midőn 1835. febr. 26-ki levelében kérte őt: „hogy vigyázzon egészségére; azzal most iránta kétszerezsen tartozik; gondolja meg, hogy senkije sincs, rajta kívül. . . .“ Május 22-ki levelében kérte: „hagyja el a kegyes titulaturát, kegyes az isten!“ . . . Mennyire azonosította magát e két férfi egymás jó és balsorsával, kitünik leveleikből. 1835. nov. 16. írta br. Wesselényi, hogy vette 11 számú levelét. „Érti s érzi — ugymond — az őket ért nagy csapást. De nem edzettjei-e ők a sorsnak? Nem állottak-e ki ennél keményebbet is rendületlenül? Ne aggódjék — biztatja őt — nem e vihar fogja barátja életsajkjáját elsülyeszteni. Azon sajka őt viszi s nem (mondja Caesarral:) az ő szerencsáját, de férfias elszántságát s derék öntudatát, a mit vagyonesztés nem zavar meg. Lassanként e csapást is kiépülhetik, s ha nem, férfiasan tűrik el. Oh, a ki túrni tud, nagy kincscsel bir az! . . .“ Még vidámabb hangulatu decz. 28-ki pozsonyi levele: „Épen most vevé decz. 20-ki levelét — írja. Örvend, hogy férfias lélekkel s elszántsággal látja megállani a csapások között azt, kit barátjának nevezett, s arra méltónak tartott és tart. Sok jó órának, nem kevés előszeretetnek s némely szerencsének is voltak együtt részesei, túrték és szenvedtek együtt, s együtt fogják elviselni, a mit az ég rájok mért. Vesztésük közös s legyen is az. Lehet, hogy egészen elsülyedünk, — én ugyan még nem hiszem, — de maga édes Kelemen egyedül nem“ Leginkább kifejezi azonban viszonyuk bensőségét br. Wesselényinek Kelemenhez annak súlyos szembetegsége alkalmából 1840. jul. 5. Freywaldauból — Gleichenberg mellől — irt levele. „Husz számú levele — a mit tegnapelőtt vevék — igen-igen nagyon megszomorít. A rosszul látás és megvakulás szörnyü-voltát ki ismerheti inkább, mint én? S épen e borzasztó állapotban tudni azon barátomat, kivel az életnek jó és rossz körülményei közt már oly rég s oly szorosán és hiven egyesülve vándoroltunk, s kinek sorsától a magamét elválasztani sem nem tudom, sem nem akarom, — az valóban keserü, keserübb, hogysen bármi is édesíteni birná. Kérem azért, hagyjon mindennek békét, tegyen mindent félre, s jőjjön egyenesen s haladék nélkül ide. A baj olyan, a mi halasztást teljességgel nem

szerved. Vakulandó is meggyógyulhat s meg is fog gyógyulni. Ujra is kérem és megkivánom, hogy haladék nélkül ide jöjjön, barátja: Wesselényi.“

És most bekövetkezett a legnagyobb szerencsétlenség, a mi különben erőteljes embert érhet. Br. Wesselényi világtalanná lett. Előbb balszeme világát veszítette el, majd mindkettőt. A mily borzasztó volt sorsa, oly hív és önfeláldozó egyetlen barátja. Freywaldauból 1840. ápr. 21. levelére válaszólag írta br. Wesselényi, hogy köszöni szeme — nem szemei, mert balszemét immár örök éj fedi — jobbanléte iránti szives tudakozódását s kérdéseire felelt Nem-sokára másik szemét is hályog kezdette elhomályosítani, mignem látását végkép elvesztette. Vigasztalan állapota köztudomássá levén, barátainak s a jólelkű József nádor ispánnak közbenjárása folytán, a kir. kegyelem szabadságát vissza adta; de ő már nem élvezhette azt. Ő nem volt többé, a mi régen. Mint Horatius, ő is elmondhatta magáról:

Non sum, qualis eram.

Mily nagy erőfeszítésbe került barátainak a kir. kegyelem megnyerése, kitetszik Deák Ferencznek Kelemenhez Bécsből, 1839. márc. 10-én irt leveléből.

„E pillanatban veszem a t. ur levelét — írja — tartalma aggodalmamat még inkább neveli. Még most is kötve vagyok itt, félelem s reménység közt, s isten tudja, meddig tart e gyötrő bizonytalanság. Hirt én is eleget hallok, de csak pusztá hirt — bizonytalan habozásut s gyakran egymással ellenkezőt. Biztatást nekem is eleget nyújtanak, kivált olyanok, kiknek a dologban elhatározó szavuk nincs, s a kik csak társasági körökben felkapott egy néhány szóból jósolgatnak. Hiszen jósolgatni pusztá szavakkal oly igen szeretnek az emberek, de jóslásaik meg nem nyugtatják keblem hánykodását, nekem való kell. Irtóztató helyzet, melyben mi vagyunk, kiknek egész valónkkal összeolvadt szegény Miklósunk lelkes barátsága, s talán a borzasztó bizonyosság sem volna oly kegyetlen, mint ezen kétségbeeséssel határos aggódás Ébren és aluva csak őt látom szemei világától megfosztva; keserű, fájdalmas vonásokkal leng előttem képe, s gyakran, midőn dülő fájdalom, féltő aggodalmam, s a bizonytalanság keserősége marcangolják keblemet, nyájas arcot kell vinnem a társas körökbe, nehogy talán keserű tekintettel, vagy a fájdalomnak bizonyos kifakadó szavával sértsek valakit az oly könnyen sérthetők közül, s ezzel talán a szent ügynek ártsak. . . . Már közel

két hete úgy hallom, hogy az egész tárgy iránt a nádornál kérdés tétetett. Tőle azonban a válasz még nincs itt. . . .

„Mi az oka a késelemnek, tudni nem lehet, talán ott lenn a dolog mibenlétét megtudni nem volna lehetetlen, de kényesen s oly móddal, mely a nádornak kedvetlen ne legyen. Én itt fenn kérek, várok, sürgetek és esdeklem, a míg a dolog jóra vagy rosszra el nem dül. . . Szabadulhatásom ideje tehát ezek szerint még most is bizonytalan, valamint szinte kétséges a siker is; de kérem, igen kérem a T. urat, várjon be engem Pesten; hiszen ez állapot már oly igen sokáig nem tarthat. Miklóst szívesen és forrón ölelem, bizva istenben, hogy engem itt a lelki erő el nem hagy; de a sorsnak azon csapása, ha késő vagy éppen semmi sikere nem lenne a folyamodásnak, keblem nyugalma talán örökre feldulná. Szomorú kénytelenség szülte e kötelességet; de édes nekem annak teljesítése; minden új akadály, minden új nehézség új erőt önt keblembe; mert a ki őt úgy ismeri mint én, úgy szereti mint én, annak ő érette semmi sem nehéz, semmi sem kedvetlen. Isten áldja a T. urat — így végződik a levél — szóval Pesten majd többet, szíves barátja: Deák Ferencz, s. k.

Kívül: „Vettem márcz. 15., válaszoltam 17-én“.

E titáni jellem, látásában ereje jobb-felét vesztvén el: balsorsa, a másokra szorult emberek sorába szállította le a legfüggetlenebb férfit. Ez időből való levelezéseiben megrendítő bánat, de férfias türelem s bölcsészti önmegadás nyilvánul. Barátja mindent tett érette, egész lelkével állva mellé élete ez iszonyu válságában; de kedélyéletét, a napok hosszát, a magánéletunalmaid és sivárságát nem pótolhatta. Ez br. Wesselényit nőszülésre birta, a minek barátja is akarója volt. Nőül vette Lux Annát, freywaldai 18 éves polgárleányt, a ki 1845. nov. 19 én tért át Zsibón az ev. ref. hitre, megesküdt vele 20-án; egyik tanu e nagy lépésénél is Kelemen Benő volt. Házaseletét az ég fiakkal áldotta meg; de alig néhány év múlva a haza sorsa miatti búja halálát gyorsabban mint gondolható volt, előidézte. Wesselényi 1850. ápr. 21. halt meg; rohamos lefolyásu tüdőgyulladás miatt semmiről nem rendelkezhetve s csak élő szóval kérte meg Kelemen még életében, hogy ha meghal, fiainak legyen gondviselője, s jószágainak felügyeletét és kezelését folytassa ő; gondnokul hagyta fiai keresztapjait s köztük Deák Ferenczet, gr. Teleki Domokost és Wéér Farkast. Ezek meghatározták, hogy annyian a gondnokságot nem vihetik, bizzanak meg egyet, s az vigye nevökben és helyettök. Tehát megbízták Kelemen. Wéér Farkas irt hozzá igen szép levelet s az ár-

vák helyettes gondnokságára felkérte. Így vette ő át azokat anyjokkal együtt. Az absolut kormány árvai kezelés alá akarta venni vagyonukat s általa rendelendő gondviselő alá személyeiket. Somlyóról irtak is neki, hogy előlegül küldjön 400 frtot a birtokok összeírására kiszállandó hivatalnoknak. Kelemen visszairt, hogy várjanak, ő 1848 előtt is gyám volt, a birtokok rendben vannak, ő jót áll, nincs kormányi védelemre szükség, megvédi érdekeiket ő. A kormány megnyugodt rajta. Így jöttek özvegy és árva az ő gyámsága alá.

Itt ismét nehéz helyzetbe hozta őt a haldokló utolsó kérése, az 1848—49. az oláhok táborától elpusztított Zsibónak ujjíateremtése, s az ifju özvegy és kiskoru gyermekek érdekeinek egyeztetése nehéz feladata. De az ő igazságossága, biztosan számító esze és föltétlen becsületessége eltalálta a kellő utat és módot. Az özvegy férjhez menvén, elválasztotta sorsát gyermekeiétől, s ez mindkét fél javára volt. Kelemen jogait érvényesülni segítette, s a fiukét kezébe vevén: mindenben atyjok szándékai s utolsó rendelése szerint járt el. Tanítót választott nekik, iskoláikat előmenetelenen végezték, derék férfiakká nevedtek; azalatt a birtokaikon levő terhet urbéri papirosaikkal való takarékoskodás által törlesztette; okszerű gazdasági rendszerének akadálytalan kifejtésére alkalom nyilván: a jószágokat oly jövedelmező fokra emelte, a minők azelőtt soha nem voltak; később megosztottatta őket, az egyik fiunak, Béla bárónak a zsbói kastély és obrázsai ujonnan szerzett gyönyörű jószág jutott osztályrészébe, Miklós báró osztály után a zsbói kastélyhoz közel Görcsönben a gr. Andrássyak birtokát és kastélyát vette meg s pompásan átalakíttatta — testvérééhez hasonlóan. Majd nősültek, s családot alapítva, atyjuk hazaszeretetének örökösei lettek mindketten.

Br. Wesselényi halála után Kelemen még 25 évig viselte fiainak s azok jószágainak gondját. 1875. lépett teljes nyugalomba. Az ifju bárók tekintélyes ajándékkal jutalmazták meg gyámjokat és barátjokat, tanácsait azután is követték, benne haláláig második atyjokat tisztelték. E ritka férfi tehát hatvan évig szolgált Wesselényi bárót és fiait.

E hosszú idő s jó és balszerencsében egyenlő hiveség és önfeláldozás meghozta érdemlett jutalmát: az öreg és ifju bárók föltétlen bizalmát s őszinte baráti rokonszenvét szellemileg, anyagilag a megélhetés sőt boldogulás eszközeit... A jószágigazgatói állomás régen keresett volt Erdélyben, fizetése s természetben való járandóságai vagyonhoz juttatták a takarékos embert. A kis ország vagyonos és független osztályának erős contingensét tették a főbb udvarok tisztjei. S a zsbói állomás híres volt és keresett. A jószágfelügyelőnek — a

mint tőle hallottam — volt marhatartási joga 10—20 drb tehénre és lóra, 50—60 sertésre s egyebekre bármelyik jószágban, a mi több jövedelmet adott, mint a vargyasi jószág használatára Kelemen pedig több, mint jószágigazgató: ő a család és vagyona védője és gyarapítója, a legönfeláldozóbb barát volt, a ki rendkívüli szolgálatakat tett, tehát rendkívüli viszonzásra szerzett érdemet, a mit az kész és hálás szívvvel teljesített is irányában. Vargyason, a hol a család érdekéért majdnem életét áldozta fel, mikor az ifju bárók nagykoruakká lettek, s Kelemen közöttük az utolsó osztályt megtette, azok egész ottani részöket neki adták, a mit ő 30,000 frtért adott el. Ez ajándék az ő és családja jólléte megalapításának egyik alapjává lett, s őt a közjó és egyháza iránti nagylelkű áldozatokra tette képessé. Kifejezte ezért háláját tettel és szóval. Mikor Alsó-Rákosért és Vargyasért a kárpótlás kiutalványoztatott, a tőke lett a báróké, a kamat (Rákoson mintegy 11,000 pengő frt, Vargyason 6—9000 frt) az övé. Kelemen csak $\frac{1}{3}$ -dát tartotta meg, $\frac{2}{3}$ -dát visszaajándékozta az ifju bárók elsőszülött fiainak, mi által önzetlenségének adta jelét. Lelke e szép vonása a püspökhöz írt 1879. évi aug. 22-ki levelében szintily nemesen nyilvánult, midőn Szent István törvényére hivatkozva, azon nagy elvet mondotta ki s valósította is: „hogyminden, a kinek isten vagyont ad, annak 10-ed részét köteles közczélokra, a nemzeti művelődés előmozdítására adni. Ennek megfelelőleg az akkori zsinaton Dávid Ferencz első unitárius püspök háromszázados emlékünnepe alkalmából más alapítványokon kívül egy 5000 frtos nagy alapítványt tett. E levél 2-ik pontjában ez önérzetes s a Wesselényi-ház iránt hálát és mély vallásos érzést tanúsító nyilatkozat van. „Én — ugymond — ama tizednek, a természetben való kiadással járó nehézségek kikerülése tekintetéből, szerzeményemet határozottam alapjául, minthogy — minden hagyatéki öröklés hiányában, — minden vagyonom saját szerzeményem: eddigi összes szerzeményemnek — a mit a talán kétkedőknek hiteles adatokkal kimutathatok — tizedét közczélra használás végett kiszolgáltattam, és miután összes szerzeményemet gyermekeimnek birtokába adtam, csak haszonvétel-élvezeti jogot tartva fenn nőmmel együtt magamnak, halálom esetéig kizáró rendelkezésemre fentartottam Kolozsváratt belszenutczaik 11 számú telkes házamat, főleg azon kegyeletből s örökös hálám érzetéből, mit keblemben viselek néhai br. Wesselényi Miklós s ennek fia Miklós és Béla bárók irányában, kiknek tett szolgálataim méltánylásul nyert díjjazásaik által juthattam több s jelesen az elébb említett házam megszerzéséhez“ Itt Kelemen maga mondja el a közte és Wes-

selényiek közt volt viszony bensőségét s tett szolgálataik viszonyosságát; kijelenti, hogy minden saját szerzeménye s ő azok tulajdonjogát még életében átadta gyermekeinek, de a tized kiméréssel rámutat vagyónának értékére is . . . Örök-szép s lelkesítő példa szerény társadalmi állásu, tehetséges embereknek hűségre és kitartásra, okos és méltányosan gondolkozó főranguaknak hozzátartozóik érdemei iránt elismerésre és nagylelkű viszonzásra!

Mint a délköri vonal kétfelé metszi a földgömböt: úgy volt Kelemen élete ketté osztva, s jobb fele része a Wesselényi-házé. Ezt a mondottak igazolják. Másik fele családja és barátai, egyháza és a kis Erdély közérdekei szolgálata közt oszlott meg.

Erdélynek okszerű, belterjes gazdasági rendszerével tette magát hasznossá. A zsigó uradalom gazdává képzett növendékei elvitték s alkalmazták ismereteiket mindenfelé a kis hazában. A gazdasági egyesület, színház, erdélyi muzeum megalapításában tanácsosal és áldozva vett részt. A gazdasági kiállításokon véleményei közhelyeslésre találtak. Aristocratáknak adott tervet birtokaik rendezésére. A különböző termelési ágak gyakorlati alkalmazásával birtokainak bebizonyult jövedelmező-volta föltétlen hitelt szereztek elméleteinek. Buza, borsó, bab (paszuly), repce, luczerna, bükköny termelése, csikónevelés és sertés tenyésztés, nagy marhaállományra s hegyi trágyázás végett feles juhtartásra alapítva, csaknem biztos haszonnal fizettek. Az okszerű gazdaságvitelnek mintaképeül volt állítható szucsági birtoka, melyet ő életrevaló, gondos nejjével szerzett s kis részekből jókora jószágtestté alkotott. Mikor vette, az alsóház körül ócska épületeken, néhány gyümölcsfán s egy vén fenyőfán kívül egyéb nem volt. A gazdasági udvart és kerteket nejjével együtt ő osztotta be, rendezte, gyümölcs- és árnyadó fákkal, ifju fenyő csemétékkel ültették be, az oltás és ápolás neje gondja volt. A fenyves az azóta letelt félszázad alatt erős sudaruvá nőtt. A csaknem urok s urnőjük életkorában levő alma- és körtefa sorok elvénültek, ágai száradni indultak, némelyiket villám repesztette szét. A szilvafák koronája öt-hat öl magasságban van, szélvésztordeit galyaktól borítva. Diófáinak hűvös, nedves árnya a déli hegylejtőn, s lehulló lombozatának vastag kérge vad forrásokot vont terebélyeik alá, melyek szétterülő vize puha zöld pázsinttal s itt-ott vízi liliommal borítja be a lankás oldalt. Alant a völgyben lágy folyamu pataktól öntözött virágos rét, szélén barátságos külsőjü csöndes nyári lak, virágágyakkal körülszegve. A déli hegylejtő alján kelet felől sűrű fenyves, kö-

zepében csörömpölő forrás s zuhanyos fürdőház; nyugatra asztagokkal s szénaboglyákkal rakott csűrös kert. Az ódon udvarház előtt sөvénynyel körülfont öreges virágos-kert, s a patak mentében keletre nagy veteményes. A hegyoldalakat és néhány fensikot baraczk, meggy, dió és cseresznye-ültetvények osztják táblákra, s zöld mesgyék mutatják az utat kifelé a hegy tetején ültetett kis szőlőhöz. A természet változatos szépségével csak a törpe udvarház és rozszant gazdasági épületek mutatnak ellentétet, miknek gyökeres javítására öreg birtokosuk költséget nem szívesen adott. Köröskörül üde zöldség és duzzadó élet, benn a hajlékban minden a ház urának szinte egy századot átélt alakjához idomul. Együtt aggottak el az idő vénhitő folyamában. Az évek nagy száma vonta be külsőjüket megöszült színével. . . .

El kell mondanom, hogy tagosította Kelemen szucsági birtokát. Élete s jelleme megismertetéséhez lényeges vonásokat tanulunk meg abból. A nép oly erős ellenszenvével találkozott ez újítás, hogy kezdeményezni és létrehozni hármaz ércpaizsszal fedezett mell és semmitől vissza nem rettenő férfiui bátorság kellett. Ő merte. „Ez az erdélyi gazdaság egyedüli mentő eszméje“ — ez volt meggyőződése. Az urbériség elvesztése s az adó és közterhek megszaporodása kényszerítette, a Magyarországgal egyesülés s ottani virágzó gazdaságok látása csábitóan vonzotta az okszerű gazdaságot folytató erdélyi birtokosokat jószágaik tagosítására. Az abszolút kormány nyílt parancsban megadta rá a jogot, s szükség esetében katonai segílyt ígért és adott sikeresítésére. Szucság birtokosainak többsége Kelemen kezdeményezése következtében elhatározta, hogy a tagosításra kormányi engedélyt kér. . . . Kért és megnyerte. A falusiak ellene voltak, s bosszujok az indítványozó ellen tört ki. A tárgyalás 1858. ápr. elején kezdődött s 1862. végződött be. Mikor a bizottság kiszállott, fegyverrel szegültek ellene, kijelentve, hogy nem eresztik be. A nép felingerlője Kabós Miklós volt, a ki vagyona nagy részét elvesztegette. 12 csendőr s egy szakasz (25 fő) lovas elfogott a zavargókból 7-et, a kiket társaik ki akarván szabadítani, a csendőrök elébb vak lövést tettek rájuk, a mit azok gúnykaczajjal fogadtak; másodsor történnyel lőttek, 1 elesett, 1 megebesült. Ez szétoszlásra bírta a zavargókat s a mérés még azon nap megkezdődött. De megint lázongani kezdettek. A kerületi elnök Zgorszky, mint polgári biztos megkísérlte lecsendesítésöket, de nem engedtek, sőt azon éjjel a Kelemen csűrös-kerti szénáját felgyujtották. Ekkor a biztos katonai erővel ment ki; azt is fenyegették, de támadni nem mertek, s így a felmérés zavar nélkül

végbevitetett. . . Nem sok idő kellett rá, hogy a nép érzülete megváltozzék, mihelyt megértette, hogy mi az a rettenetes és gyűlölt tagosítás. A nagybirtokosok egy tagban, a nép a 3 fordulóban három tagban kapott annyit, a mennyivel birtak, úgy, hogy egyik őszi, a másik tavaszi vetésnek való, a harmadik nyomás legyen. Meglátva mily kedvező rájuk nézve a tagosítás, mily szép darab birtokuk van mindenik tagban, megengesztelődtek, s azonnal munkához fogtak: mindenki takarítani kezdette tagját kőtől, bozottól és tövistől, az árkos helyeket elgátolták, dombos részeit megegyengették stb. Mivelés alá került az egész határ, minden darabka hely, megtrágyázták, sertesnek, juhnak a nyomásban hagytak legelőt, megvettek 12,000 forinton egy urasági nagy birtokot, s azt marha legelőnek hasították ki. Hamar átlátták a tagosításból származó hasznukat s jólétük gyarapodását, áldották, a ki végrehajtotta, Kelemen atyjuknak nevezték s haláláig tisztelettel voltak iránta. . . Neki udvarháza közelében hegyes, dombos, árkos, köves helyeken majdnem a legrosszabb részek jutottak. De ő megnyugodt rajta. „Ros z föld nin cs!“ — ez volt elve — „csak ros z gaz da van.“ Ő tagját tervszerűleg osztotta be: legelőnek és erdőnek, gyümölcsnek és szőlőnek, kaszálónak és szalmás gabonának s takarmány-fűnek, mindeniket a föld és vetemény-magok természete szerint; a talajt megjavította, kopár oldalt s avart termő helyeket termékeny földekké változtatott, elannyira, hogy vetés-tábláinak gazdag termésén végig nézni élvezet volt. Több önérzettel nem tekinthetett egy aristocrata koronás czimerére, mint Kelemen pecsétgyűrűjén levő ama szép jelmondatra: SERERE NON DVBITES = ne vonakodj szántóvető lenni.

Gondjainak egy jókora része családjáé volt, melyet vele szeretett neje, Felső-Csernátoni Bod Katalin, Bod Péter mult századi híres író utóda, mint hölgy, anya és háziasszony 1828-tól — házasságuk első évétől haláláig hiven osztott meg. Már e házasság kedvező előjelek közt köttetett. Ez évben szerezték meg Szarvadi József magtalan birtokostól és Bodor Lajostól, ugyszintén Kemény Györgyné és Zsomboriné birtokosnőktől szucsági birtokukat, a mik együtt 500 holdat tettek, gazdaságra alkalmas éghajlat alatt, regényes természeti fekvésű helyen, Kolozsvártól alig másfél órai távolban. Ez volt a biztos és szilárd alap, melyre Kelemen családja jövőjét fektette, s azt kiterjedésben gyarapítva, minőségileg folyvást javítva, övéinek csöndes, békés „O t t h o n“-t teremtett, magának független állást. Szövetségüket csakhamar az első leánynyal — neve Polyxena volt — áldotta meg isten. Farkas Sándor 1831. ápr. 31-

dikén Londonból üdvözlőlvén őt és nejét: „kérdezte lánya hogylétét, s reményét fejezte ki, hogy hazamenetelekor — a mit a következő 1832. év elejére terveztek — szaporodva találja őket.“ S e remény 6 évvel később ugyan, de teljesült, a második lány, Katalin születésével. Juli nevű harmadszülöttük 11 éves korában elhalt.

Kelemen családi élete a régi patriarchák boldog korára emlékeztetett. Ő volt a ház feje, a kinek szilárd jelleme, tekintélyt kifejező komoly nézése tiszteletet parancsolt; hitvese annak szive, kinek arcza jószágos, tekintete maga a szelidség. Felleg és szívárvány. A házban a férj akarata volt a szigorú törvény, a nő annak a végrehajtásban szerepettel mérséklője. Munka és számítás, takarékoság és rend volt a családtagok részint öröklött, részint elsajátított erénye. A férj megszerezte boldogságuk eszközeit, hitvese megtakarította. Lányaiknak jókor szívökbe vésődtek az apától hallott gyakorlati életelek, s az anyai példa látásán kifejlődött az igaz magyar gazdasszonyi jellem. . . A persa hitrege szerint, minden lánynak egy csillaga van, melyet addig keres, míg feltalálja csillagtársát. Kelemen lányai jókor megtalálták. Az elsőnek férje Zathureczky Gedeon földbirtokos és tudományosan képzett gazda, a ki arája bő hozományával gyámolítva, aránylag rövid élete munkássága által szép vagyonnal hagyta hátra övéit: özvegyet, három fiut és két lányt; utóbbi Szigethi Miklós 1848—49-ki honvéd őrnagy, utóbb m. kir. honvéd ezredes lett, a kik a gondos szülők által szintén érezhetőleg gyámolított szerencsés helyzetben egy fiu és lány boldog szülői lettek. A szerető lányok, szerencsés vők s boldog sorsban élő gyermekek tisztelettel csüngtek az ősz szülőken, ezek szerető mosolylyal azokon. . . Az unokáknak rendszeren keresztelője is Szucságban szokott megtartatni. 1876. okt. 1-én dicsekvő örömmel írta nekem öreg barátom, hogy megérte, hogy unokájának lakodalma is nála ment végbe. . . Ha beteg volt bármelyik családban, Szucság életadó lége s a nagyapa és nagyanya szerető gondviselése gyógyította meg. Azon jóllét és megelégedés érzete élt sziveikben s látszott arczaikon, feltűnt a ház népén s kifejeződött beszédeikben, a mit az istentől megáldott munka önérzete ad. Az ő fáradságuk gyümölese, az ő alkotásuk itt minden. E kis pontja a földnek — a Szucsági Kelemen-udvar — színétől az égmagasaig általuk azért van szerevezve s földi paradicsommá téve, hogy övéik boldogok legyenek, s ezeket azért adta nekik Isten, hogy e nagy jószágért szívök legnemesb érzelmeivel, lelkök egész szeretetével hozzájok ragaszkodjanak. A ki itt látta őket együtt, fogalma lett egy eszményiesen szép családi életről, a ki meghiva ment e házhoz — igaz felfogása a régi magyar vendégszeretet-

ről. S a mint Kelemen jellemében legmegragadóbb a Wesselényi-ház iránt 60 éven át megőrzött hűsége s öndaadása volt: ugy az ő családi élete legtanuságosb része nejének azon bámulatos tevékenysége s kitartó önfeláldozása, hogy bár férje ideje felerészét nehéz élethivatása, sokféle teendői miatt házától és családjától, s így barátjaitól is távol töltötte el, hiv neje őt is pótolva, dolgait is önmaga ugy végezte, hogy a gyermekek nevelése, a gazdaság és vagyonuk gyarapodása csorbát nem szenvedtek. Ez az, a mi Kelemen hitvese női értékét magasra emeli, s őt, mint férje és gyermekei szerencséjének társ tényezőjét tünteti fel.

Családi boldogságukat rokonaik gyámolítása s azok hálás érzése, a kikhez tettekben voltak jók, barátaiak tisztelete és ragaszkodása egészítette ki, a kiket jellemök nemessége által s érzületek őszinteségével fűztek magukhoz. Rokonaik közül volt olyan, a ki náluk s velök élt, velök egy temetőben pihen. Kelemen Elek, ez a példányszerű hiv lélek, gyermek s férfi korát velök élte át s a halál csak egyideig és testileg választotta el tőlük, emlékezetben most is velök van, lelkök együtt él, örök álmukat is közös sirkertjükben együtt fogják aludni. . . . Br. Wesselényivel való viszonyáról aligha el nem lehetne mondani: hogy csak egy földesur Wesselényi s egy gazdatiszt Kelemen volt! . . . Deák Ferencz, gr. Kendeffy Ádám, Kölcsey nemcsak jóakarói, de barátai voltak. . . . Farkas Sándor és Kelemen barátsága két régi classikus világból való léleké. Az eddig erről irtakat az elsőnek két levelével egészítem ki. 1831. ápr. 31-iki londoni levelében érdekes dolgokat közölt vele Német-, Francia- és Angolországból, Hollandiából és Belgiumból. A tengeri utazásról azt irta, hogy az tapasztalásnak szép — egyszer, de kellemesnek nem mondja; Belgium merő paradicsom; Londonnak 100 ezer frankot érő lovait dicsérte; irta, hogy az angol unitárius atyafiakat fölkeresvén, szívesen fogadták, a gyűlésükben is volt. „Csak képzeld — így szól levelében — már én is német topánkát viselek, Franciaországban kikerültem, de Londonban oly sok helyről ki kellett volna maradnom, hogy lehetetlen volt az angol öltözetet föl nem vennem. Én is tehát neki adtam fejemet a strimfinek.“ . . . Az angol nyelvben gyengén haladott — írja tovább — ért ugyan meglehetősen, de koros ember lévén, talán soha sem kapja meg tanult nyelvben a volubilitást. Még csak néhány napig maradnak Londonban s indulnak tovább. „Midőn e levelemet veszed — így végzi — már az Oczeánon lebegek vagy megették a czethalak. Élj boldogul, szerető barátod: Farkas Sándor. (London, Brunswick-Square, Hunter-Street, Nro 44.)“

Másik levele 1841. jan. 12-ről kelt Kolozsvárra, fájalmát fejezi ki barátja betegsége felett s a magáét elcsüggedten panaszolja. „Oly rebege gondoltam mindig — írja — Zsibóra meneteledre, s jóslataim betöltek. Nem elég, hogy én naponként hanyatlom, hanem hozzá még téged is betegnek tudjalak lenni. Ha te is sinlődöl, ki marad nekem mostani állapotomban Körmöczin kívül?¹⁾ Nem ereszkedem semmi doctori javaslatokba, csak arra kérlek, mihelyt veszély nélkül teheted, jőjj Kolozsvárra, itt mégis inkább kézügyben van minden. El vagyok bádjadva s elkeseredve, mert érzem, hogy a gyáva testtel a lélek ereje is gyengül.²⁾ Isten áldjon kedves barátom! egészséggel, s jőjj mentől előbb, — szerető barátod: Farkas Sándor“. . . Kossuthnak, midőn 1844—1846-n Tinnyén saját birtokán töltötte a nyarat, br. Wesselényi és Kelemen adtak anyakanczákat. . . Benső barátságban volt az utóbbi időben Ferencz József ünnepezt ifju kolozsvári pappal, később püspökkel, s jósága számos jelével halmozta el őt. Regényes kerti lakja nyáron át olykor hetekig az ő és családja lakó és üdülő helyéül szolgált. Emlékszem, midőn egy alkalommal az én ott léteemben érkezett ki kedveseivel, s tréfásan így köszöntötte Kelemen: „Eljöttem, hogy házamhoz való jussomat fentartsam!“ Kelemen szívéből nevetett a jó ötleten, s arczán látszott, hogy boldogítja barátjának iránta való tökéletes bizalma. Sok jó időt töltöttek ők együtt itt. Hozzám írt leveleiben gyakori kedves megemlékezés van erről. A püspöki alapítványnak is a Dávid Ferencz emléke és emlékünnep hatásán kívül, e barátságos érzelemben van forrása.

S mit mondjak én, a ki szintén birtam szívében egy kis helyet, s szeretetének számtalan bizonyítékát? A fővárosba való szerencsétlen felköltözésem után, 1874. nov. 20-án írta hozzám első levelét, 1883. márcz. 28-án az utolsót. Minden hónapban egyet-kettőt, néha többet is írt, s mindenik igaz részvétet, jó és balsorsomban hiven osztozást tolmácsol. Szeretett, mint senki, méltányolt mint még alig valaki, megmondotta hibámat, néha keményen, de szeretettel, s védte a mi kevés jót bennem talált: főleg erős unitáriusságomat, az igazság kimondásában bátorságomat, s a rendkívüli irodalmi munkásságot sokszor emlegette leveleiben. Háza, szíve mindig tárva volt előtt-

¹⁾ Körmöczy József mindkettőjük lelki barátja, a ki az erkölcsöket megromtó Bach-rendszer alatt könnyelműsége következtében, nevét örökre megbélyegző véget ért. Az Augustinovics-alapítvány általa kezelt pénzeit, jobbadán magánczélokra elköltvén: a törvény által üldözöbe vétetett, s az elfogatást Medgyesen főbelövással kerülte ki.

²⁾ Egy év mulva, 1842. febr. 2. meg is halt.

tem; ha fölkerestem, gyermekként örvendett, ha távoztam láthatólag lehangolódott. Heteket, hónapokat töltöttem nyájas körében — úgy, mint otthon. Gyorsan s vidáman telt az idő, messze távozott az unalom. Megjártuk kedves birtokát, örvendeztünk munkája gyümölcsének, terveztünk a jövőre, andalogtunk a multon. Együttlétünk az égi üdv előélvezete volt. 1880. őszén voltam utoljára nála, néhány hónapig. Ott végeztem be nagy művem — Kolozsvár Története — előkészületét. Elválásunk buját azon remény enyhítette, hogy még fölkeresem, s művem megírását ott végzem be. Szívembe nyilallott utolsó szava, a mint 1883. husvét első napján magához meghívott. „Nagyon várlak — ugymond — Tusculanumomba, értette szép kerti nyári lakát. Ha még sok irni valód van s engem még életben találsz, nagyon örülnék rajta. Itt végezhetnéd minden munkádat tetszésed szerint . . . Én össze vagyok menve — folytatja ugyanott — betegem nyomorgok már két hónap óta. Javulok-e meg valaha? nagy kérdés. Az volna fő óhajom, hogy így vagy amúgy menekülhessek . . .“ Egy régi levelében meg így ír: „Mennyire nyakamra ült a vénség terhe, arról fogalmad sem lehet. Vesződöm az emberi nem történetével. Mózes sárból, Darwin majomból származtatja az embert: akármiből származott, boldogtalan, nyomoru féreg vagyunk“.*) Az örömet, hogy láthassam, neki, a boldogságot nekem nem adá meg Isten. Egyedül maradtam, elvesztettem benne legjobb barátomat, egyik erős támaszát életemnek, melyet annyi baj és gonosz ostromol. 1876. nov. 23-án irtam hozzá: „hogy lelkem mindig örömmel gondol rá, ki engem becsül, igazságtalan itéletek ellen véd, tart valamit, míg annyian rosztat mondanak felőlem, s a hol lehet, káromat munkálják. Az öregek közül még hozzád csatól erős vonzalommal szívem — irtam hozzá őszintén, mintha istennel beszélgettem volna. Mig téged az életben lenni tudlak, egy nemes ingerrel több van, hogy küzdjem, vágyjak élni s tegyek minél több szépet és jót. Légy hát jó egészségben, maradj az én nemes barátom, a kinek melle felfogja a rám mért nyilaknak is egy részét; tiszta lelked gyakorolja még soká jóra ösztönző hatását benned bizó lelkemre . . . Ki lesz nekem barátom, ha majd te egyszer nem leszel? Oh élj soká édes öreg Patriarchám!“

Már eltelt volt életök java, meg volt alapítva a népes család világi szerencséje, midőn Kelemen az unitárius egyház mívelődési céljaira s vagyoni ereje gyarapítására az első áldozatot tette, a mit az-

*) 1878. decz. 22-ki levele.

után egész sor követett. Legelső volt a Brassai neve fentartására alapítani szándékolt főtanodai tanszékre 1859. tett alapítványa. Pesten tanárkodván t. i. ez országos hírnevű tudós hitrokonunk az abszolút korszakban Szőnyi Pál magán finevelő intézetében: az egyházi képviselő tanácsban azon indítvány tétetett, hogy hivassék vissza a főtanoda valamelyik tanszékére. De rendszerezett állomás nem volt ürességben. Barátai aláírási ívet nyitottak, hogy számára egy új tanszék fizetési alapját gyűjtsék össze. Aláírtak sokan többet-kevesebbet, így Gyergyai Ferencz, Kőváry László, Berde Áron, alólirott stb. Kelemen 500 forintot írt alá, Brassai is ígért 1000 frtot. De nem gyűlt annyi, hogy kamata egy tanár fizetésére elég legyen, némelyek nem is fizették be sem a tőkét, sem kamatát. E közben az Erdélyi Muzeum-egylet megalakulván: a közvélemény a természetőriek tára felügyelőjévé őt jelölte ki, gr. Mikó Imre, az egylet indítványozója és megalapítója fel is szólította elfogadására, megválasztatása tehát bizonyos volt. Míg ez valósulhatott, az unitárius egyházközönség meghívására visszatért Erdélybe s tanári hivatalát elkezdte; de nemsokára az említett muzeum-egyleti állomásra megválasztatván: oda ment át, a gyűlt alap egy ideig az egyház közpénztára javára kamatozott, később főtanácsi végzésnél fogva — az alapítók beleegyezésével — az özvegy tanárnék és kolozsvári papnék nyugdíj-alapjába tétetett át. Második alapítványát az unitárius vallásnak Erdélyben törvényes bevételése emlékére 1868. Tordán tartott háromszázados ünnep alkalmával tette aug. 30. kelt alapító-levelében, mely 1869. 15. egyh. főtanácsi szám alatt véglegesen így állapított meg: „1) Az udvarhelyszéki szentmihályi unitárius falusi iskola részére adott 200 frtot kiegészítő-takarékpénztári könyvben, mely 1869. jun. 1-től 6% kamatoz; máskor azon ekklezsia tornya megépítésére 50 frtot; 2) a vargyasi iskola részére 2 drb 100—100 frt értékű urb. kötvényt, e két alapítványt oly föltétellel, hogy a kamat 3/12 része fordíttassék írószerekre, a mikből minden tanuló képessége arányában részesüljön, 9/12 részéből a közvizsgák előtt az E. Képv. Tanács útján vétessenek tankönyvek s a püspök alkalmilag küldje el az illető előljáráshoz, mely a tanítók és iskolafelügyelők által a szorgalmasan tanuló fiuknak és lányoknak érdemjutalmul ossza ki, beírva könyveikbe: minő alapítványból s minő érdemért kapták? 3) 2000 pengő forintról szóló s 1869. jul. 1-sői lejáratu szelvényvel ellátott erd. urb. földteherm. kötvényt alapítványul a végre tett le, hogy kamatából a kolozsvári főtanodai tanuló ifjuság választmá-

nya és tanárai által közösen kijelölendő szegény sorsu, de jó erkölcsű és szorgalmas annyi tanulónak, a mennyire telik, legalább kenyérbeli szüksége naponta fedezhető legyen. Ha kisorsoltattak a kötvények, az azokból bevett pénz 10% kamata csatoltassék a tőkéhez, hogy az növekedvén, annál több jó igyekezetű szegény ifjut lehessen belőle kenyérrrel ellátni, — a többi az alábbirt célra fordíttatván. 4. A z Angliába küldendő ifjak segélyezésére szintén 2000 p. frtról szóló erd. urb. kötvényt alapított a végre, hogy kamatja a szükség szerint fordíttassék a kijelölt ifju nyelvtanulására s Angliában léte alatti költségei fedezésére; ily jelölt nem létében pedig a kamat, annak gyarapítása végett csatoltassék a tőkéhez. Mindez alapítványokhoz azon feltétel volt kötve, hogy azok más alapítványoktól elkülönítve, változatlanul, a fennebbi szabályok szerint kitűzött czélokra, az alapító neve alatt kezeltessenek. Az alapító levele bezáró részében kérte a mindenható Istent, hogy az unitárius vallásközönséget örökre tartsa fenn s szerény alapítványai eredményezzenek sikert. Kiadta szucsági lakában, junius hó 25. 1869. évben Nagy-Ernyei Kelemen Benő s. k.“

Az 1868-ki thordai zsinaton Angliából is jelen levén a híres angol tudós és londoni unitárius pap, Tayler János Jakab leányával Hannával, zsinat után Paget János kíséretében fölkeresték őt szucsági házánál, a mikorra Kelemen 80 vendéget hívott meg, s tiszteletökre igaz magyaros ebédet adott. Tayler ur meleg elismerését fejezte ki maga és angol hitrokonaink nevében a házi ur, mint alapító, s az unitáriusok bővkezü Mecenása iránt. „Elviszi — mondá — nemes tettének s áldozatainak hírért a britt nép hazájába, a hol az bizonyára nagy lelkesedést fog kelteni az unitárius ügy, tiszteletet a derék házi gazda s szorosabb csatlakozásra új hajlamokat az erdélyi sokat szenvedett unitáriusok iránt.“ Örömteljes nap volt ez Kelemen életében, s Szucság méltán volt büszke első birtokosára, mint az kitünő vendégeire, kik között a világ oly nagy nemzetének egy nagy híru tudósa is jelen volt.

1871. 17. e. főtanácsi sz. alatt azon évi aug. 31. szintén Szucságban kelt alapító levelében 200 frtot tevő erd. földteherm, urb. kötvényt adott be az egyházi közpénztárba a végre, hogy kamata a thoroczki aliskola [particula] tanítója fizetése növelésére fordíttassék. A székely-kereszturi középtanoda tantermei fölszerelésére 400 frt, a thordai középtanoda megépítésére 300 frt; 1872. 31. zsinati főtan. sz. alatt indítványoztatott, hogy a főtanodánkban gyak-

ran előforduló betegségi esetekben, a beteg tanulónak az egészségséktől idejében elkülönítése s ápolása tekintetéből gondoskodni kellene külön szobáról, mely e célból néhány ágygyal rendeztetnék be: Kelemen 1873. június 22-én részint az ifjúság iránti szeretetétől indítatva, részint azon oknál fogva, mert a főtanoda a hogy van, most is szűk a vallásközönség egész országbeli felsőbb iskolát végezni óhajtó ifjúsága befogadására, egyedül maga 4800 osztr. forinton a főtanoda északi oldalánál levő szappan-utca szögletén a Marslek-féle házas telket vásárolta meg e célra, azt a vallásközönségnek birtokába adta, s az azon évi főtanács alkalmával annak berendezésére és fentartására Polyxena leánya, özv. Zathureczky Gedeonné részéről 500, Katalin leánya, Szigethy Miklós ezredesné részéről 500, a maga és neje Bod Katalin részéről szintén 500, együtt 1500 p. forintot adományozott erdélyi földteherm. urbéri kötvényben. 1877. a Kis-Szamos mellett a főtanodától nem messze egy szép tágas kertű telek eladóvá tétetvén: az adományozó beleegyezésével s részint még 500 frt ráfizetéssel az előbbi házzal elcsereáltetett, a mire a vallásközönség az elégséges volt pusztá ház helyett czélszerű új házat építtetett, s kórháznak berendezette, az unitárius egyházközönség örömére, s a tanuló ifjúság soha el nem évülő hálájára méltóan. 1876. jul. 14. hozzám irt levele szerint a székely-kereszturi középtanodának részint megvett, részint ajándékul adott Mike-Sándor-Jakab Elek-féle könyvtár vételára első részletébe 50 frtot adott, ígérve, hogy a másodikba is adni fog, ha lesz a fizetéskor készlete.

Nagy fontosságuk a Dávid Ferencz elíteltetése emlékére szentelt háromszázados ünnep alkalmából 1879. aug. 22. szucsági házánál tett utolsó alapítványai a püspöki fizetés javítására s egy ifjúsági illemszabályi (*Praecepta Morum*-féle) kézikönyv iratása végett, ajándékai a Dávid Ferencz emlékére gyűjtött alap, arra irt élet- és jellemrajz s a szintén emlékére irt Óda szerzője számára, E tárgyban irt magánlevelét a nagyszerű ünnep alkalmából, a zsinat előtt kevéssel Ferencz József püspök barátjához intézte, bele foglalva abba némely indítványféléket is, titokban, de — a mint maga írja — úgy, hogy hallja és érezze a zsinati főtanács is. Megválnék — jegyzi meg — mi hatása lesz. Kérte őt, hogy a mi nézeteivel egyezik, s a mit helyesnek lát, a zsinaton terjeszsze elé, a mit nem, utasítsa vissza írójához; a helyeslendők bővebb megbeszélése végett pedig a zsinatról visszaérkezése után őt látogassa meg. E levél erős unitárius érzelméről, a vallás multja és jövője iránti sok és mély gondolkozása-

sáról tesz bizonyosságot. Magánjellegű levén: Kelemen szive barátja előtt egészen föltárul, úgy ír, a mint érez, s úgy érez, a mint az igaz lelkében él. E levélből Kelemen egész belső lelki életét megismerhetni. Nekem is eszközölvén belőle másolatot, a tartalom jellemzőbb részeit ismertetem. „Várta — ugymond — a püspök látogatási ígérete teljesültét; de tudja, hogy a közeledő nagy vallásos ünnep által megsokasult dolgai, őt pedig rokkantságának vizgyógykezeléssel tataroztatása tartóztatják el a személyes találkozástól, s e miatt bár óhajtott volna irással nem terhelni, — nem mellőzheti a következő nyilatkozatainak vele közlését. Látása, hallása, hangszervezete, egész testi állapota elsilányultsága korlátozzák a Dávid Ferencz elíteltetése háromszázados évfordulója annyira várt és szívből óhajtott ünnepélyén megjelenhetésben, azonban emlékére: 1. a Dávid Ferencz alap gyarapításául — azon reményének kifejezése mellett — hogy az alapítvány növekedése ezután is folyamatban marad — kész pénz hiányában — küld 250 p.frtot erdélyi urb. kötvényben 1880. jan. 1. s azután rendesen fizetendő szelvényeivel; 2. Szent István első magyar király tized iránti törvényére hivatkozva (a mint fennebb meg volt említve) a Dávid Ferencz 300-ados ünnepélye emlékére — belszénutczai (fennebb szintén említett) házának biztosítékul lekötése mellett — 5000 o. é. frt alapítványt vég hagyományilag, halála esetében életbeléptetendőt tenni elhatározta. Ezt már eddig ki kellett volna állítani — ugymond — de a föltételek megállapítása végett együtt való értekezés s főleg püspök barátja nézetei ismerése levén mellőzhetlen szükség, e miatt elhaladott; de tán a Dávid Ferencz szelleme mindkettőjük életét ez ünnepély végeig fentartja, annak lezajlásával reméli látogatását, s akkor nem lesz szabad tovább odázni elhatározása létesítését. 3. Kényes kérdés, de vele közlését nem tudja mellőzni. Tegnap kapta meg a J. E. Dávid Ferencz emlékére írt könyvét. Bámulva látta tartalmát, s itt-ott belepillantva, s hozzá képzelve az ő classicus irását, fájdalmas érzéstől meglepetetten elgondolá szegénységünket, hogy annyi szellemi és testi fáradság s áldozatok által kiállított, minden tekintetben nagyszerű munka díjaul alamizsnának is mily keveset bir az egyház szegény fejének juttatni, oly munkáért, mely mind az irdodalom, mind az unitáriusválás részére korszakot alkotott, s a miért angol, francia, német stb. mivel s gazdagabb nemzetek ezereket örömezt fizettek volna! Vajjon ő könyvét elárusítás tekintetéből megküldötte-e a zsinatra? ha meg, illőnek találná aláírást nyitni, a könyv árának — mit nem tud — kifizetése mellett, az író díjazásául, ő önkéntes segédkezés vé-

gett 100 frtot irt alá erd. urbéri kötvényben. *) Kényes feladatnak nevezé — így zárta be e pontot — mert szegény barátjoknak, fájdalom! irigyei, ellenségei nem hiányzanak; nem mindenki tartja szem előtt, hogy őszinte barát, számunkra mondja meg az igazságot. Ő ezt szokta tenni, s így nincs népszerűsége. De hát ezért ne lennének az egyházban az írók bármi részben segélyezők? Ő reméli. 4. A Dávid Ferencz életére irt pályanyertes odából csak annyit tud, a megnyit a „Ker. Magvető“ értesítéséből olvashatott; de ebből nem tudja, miként van az díjazva. Bármint legyen, szerzője neve felidézte érzelmében néhai Farkas Sándor tanuló-társa s holtig legőszintébb barátja kegyeletes emlékét, s úgy jött neki, mintha tőle hallaná a szerző által irt gyönyörű Óda töredékeit. Ha az ismeretlen író meg nem sértené, díjazása gyarapodásaul s tehetsége tovább fejlesztése ingerül mellékel egy szelvényes 50 firtos urb. kötvényt s a püspököt átadására kérte. 5. Erkölcsei parancsok (Praecepta Morum) czimű kis könyvecskét, mely így kezdődött: „Az erkölcsök alapja a léleknek oly önalkalmazása, hogy istennek és az embereknek tetszeni gyönyörűségének tartsa“ = (Morum fundamentum est animus ita compositus, ut Deo et hominibus placere volupe sibi ducat) az iskolában az ő gyermeksege s tanuló évei alatt (1805—1815) tanították. Rá nézve régi idő, de azon kis könyv tartalmának nevezetesebb szabályai most is emlékezetében vannak s az életben társalgás közt sok hasznát vette. Van-e most ily kézi könyv az iskolákban? — szegényli, de nem tudja; mert tapasztalja, hogy tanuló növendékek közt — becslés a kivételes szülőknek — nem kevés azok száma, a kiknek az erkölcsökben való jártasságukról a társas életben meggyőződést szerezni alig lehet, pedig irva van, hogy: „a ki előhalad a tudományban, vissza az erkölcsökben, többet megy hátra, mint elé“, (Qui proficit in studiis, et deficit in moribus, plus deficit, quam proficit.) Az előbb említett neveltlenségi hiba létezését, ha volna ilyféle kézi könyv, a tanítási hanyagságnak, ha nincs, a könyv hiányának tulajdonítja. Mulhatlanul szükségesnek látja azért egy minden iskolában — a falusiakot sem véve ki — kézi könyvül használandó „Ille msz a b á l y“ szerkesztését s e végre pályázat kitűzését az unitárius hitfelekezetbeli közösségek részéről. Ha nézete pártolásra talál, s a kérdéses könyv szer-

*) Nekem a munka folyamában is másoltatási s más költségeim pótlására még ezen kívül 200 frtot adott, mit itt nyilván elismernem az igazság és hála kötelez.

kesztése szükségesnek fog határozatni, részéről e célra minden perczben készen áll illető helyre kiadható 100 o. ért. forint.

„Sok volna még közlendője — így zárta be levelét — de már is tulterhelte türelmét; a mit méltányol, kéri, hogy fogadja barátilag, a többit utasítsa vissza írójához, a ki áldást kér az egy igaz istentől életére, ohajtja a szerencsés utazást s békés körükbe visszajöttét.“

„Szucság, aug. 22. 1879. Aláírva: őszinte tisztelő barátod:

Kelemen Benő, m.k.“

E levél kelte és a zsinat közt a püspök nem volt Szucságban.

A székelly-kereszturi gymnasium jövője iránti két napi heves harcz után, mikor a kedélyek a legingerültebbek voltak, sokan el is távoztak volt már, a zsinat 3-ik napján jött a sor a Dávid F. Emléke című könyv tárgyalására. A mi velem akkor történt, s a mi művemmel nem történt, annyira leverőleg hatott rám, hogy róla fájdalom nélkül szólni ma sem tudok. Elpanaszoltam Kelemennek, s ő sept. 5-ki levelében a püspökhöz irt levelére hivatkozva, azzal vigasztalt: „hogy ő ott a magátét megtette, s hogy a zsinat iránta oly részvétlen legyen — bár a szegénységet tudja — nem merte feltenni...“ Bár ítéltessem el, hogy rólam szóló méltányló véleményt magam teszek közzé, Kelemen jelleme igaz megismertetése végett szükségesnek tartottam.

Kelemen, nagy alapítványát, a zsinat lefolyása után, a püspök fizetése pótlására határozta, megkérdezvén azt előbb iránta. Ez — a mint nekem sept. 5-iki levelében írta — nem volt vele egy nézetben, de ő megmaradt elhatározásában, s úgy fogalmazta, a mint a „Keresztény Magvető“ 1879. november—decemberi füzetében decz. 1-ői kelet alatt megjelent.*) A püspök ellenzését gyaníttatja az én Kelemenhez 1880. febr. 8. irt levelem. „Hogy a püspök szabadkozására nem hajoltál, jól tetted. Ez egyik legnagyobb szerű tetted lesz mindenha. Az utókor áldani fogja érette emlékedet. Ő megérdemelte, mert igaz hűségű szolgálja, volt egész életében és sok tisztességet szerzett kis egyházunknak. Fájdalom! a püspökség neki is sok töviset vegyített babérai közzé. De ez így szokott lenni. A jók és nemesek sorsa irigyeltetés és gyűlölség. Előtte egész nagyságában tűnik fel szép lelked, mióta ezt tetted, s hidd el, egyházunknak a fejét erősítvén, az egész testbe új életet öntöttél...“

„Az első unitárius püspök és vértanú Dávid Ferencz halála háromszázados évfordulati ünnepé-

*) 1879-ki évfolyam, V. füzet, 328—29. ll.

lye alkalmából — így hangzik az alapítvány levél — szeretett egyháza püspökének ötezer osztr. ért. forintot alapított, oly módon, hogy azt 1880. jan. 1. kezdődő öt év alatt, ő, esetleg örökösei öt-öt száz forint részletekben az unitárius vallásközönség közpénztárába készpénzben befizetik, biztosítására belszénutczai 11. szám alatti házas telkét lekötötte, betábláztatásra jogot adott, feltételül kötve ki, hogy az örökre neve alatt külön kezeltessék, a tőke kamata, vagy más jövedéke fordíttassék mindig és rendesen az unitárius vallásközönség püspöke évi díjazásának gyarapítására, tekintet nélkül a rendes fizetése vagy más alapokból részére jutó jövedelmek összegére.**)

Volt még a kolozsvári főiskolában a hazai történelem bővebb tanítására czélzó egy terve, a miben részint én, részint a viszonyok akadályozták meg. Mindig panaszolván én a fővárosban, családomtól elszakadva létem miatt, tanácsolta, hogy menjek nyugdíjba s tanítsam Kolozsváratt a hazai történelmet, ő biztosít nekem, míg tanítok, évenként 500 frtot. De én nem véltem megengedhetőnek a család ily megterhelését s így a dolog annyiban maradt. Később a vasárnapi iskolázásra szánt tetemes alapítványt, de ebben a gyakorlati létesítés a mi viszonyaink között oly kétesnek látszott, hogy le kellett mondania róla. Harmadik volt a budapesti templom-építési alaphoz járulás, a mit legelőbb 1875. jul. 12-ki levelében irt meg nekem, ígérte, hogy ha él, valami tettel fog ahhoz járulni. 1881. október 30-ki levelében másodsor, végre 1883. ápril 1-sői levelemben harmadszor is emlékeztetvén én, hogy a fővárosban megszilárdulásunkon munkálkodók közül ne maradjon ki: husvét 1-ső napján ezt irta nekem: „A pesti templom és papi lak építésére adtam-e valamit vagy nem? megvallom, könyv nélkül nem tudom, tartogattam rá egy kevés pénzt, de egy rokonomnak — a ki nálam volt hosszason beteg, — gyógyítására kölcsönöztem. Ha onnan kölcsön adott pénzemet visszkapom, egy nehány százat oda fogok adni.

Ebben azonban halála meggátolta.

**) Ezzel összhangzólag Kelemen Benó saját Nyugtakönyvet készített, a hová a fizetéseket mindig beirta s azt az egyházi közpénztárnok alá írásával elismerte. Az első 500 frt fizetést Filep István pénztárnok 1879. decz. 30. ismerte el; 1880. márcz. 16. egyszerre 3000 forint befizetését, május 10. 1000 forint, október 14. 500 frt és így az egész 5000 forint kifizetését — nem egy egész év alatt. A Nyugtakönyv külsőjére a kifizetést Kelemen maga is ráirta. Látszott, hogy a betáblázás és örökösei esetleges megterhelése birta őt rá e terühtől ily gyors szabadulásra, mit az egyház ünnepélyes küldöttség által köszönt meg, én tapsoltam örömben.

Összes alapítványa — a mennyiben itt a távolban csak a birtokomban levő adatokból megtudhattam — 22350 o. ért. forint, a mit a hivatalos iratokhoz jobban hozzáférő püspök Emlékbeszédében 25,000 fitra tett.*) A célok, melyekre azokat rendelte, hálás szivre, mély vallásosságra s hitfelekezete k^zoktatási viszonyainak tökéletes ismeretére mutatnak. Alapítványt tett azon falusi iskoláknak, a hol tanulását kezdette, vagy a hol erre irányában jogos igény volt; az alsó, közép és fitanodáknak, a hol nevekedik s magasb értelmiségre jut az egyházközség képviselésére ésszolgáltatára hivatott ifjuság; a szegény sorsuaknak tanulhatás végett, hogy a nép alsóbb rétegéből is, a kik tehetségben kitünők, kiválván s illő poigári munkakört találván, emelkedjenek magasbra a társadalomban; az angol nyelv megtanulására, hogy e gazdag új classikus európai nyelvben ifjaink más tanodákéi felett tünjenek ki, s legyen bensőbbé és erősödjék meg általa a hatalmas angol nemzettel való hitrokoni viszonyunk s szellemi egybeköttetésünk; a betegek javára, hogy kevesebbé érezzék szomorú sorsukat s ne szoruljanak idegen ápolásra; tetemes összeggel járult a Dávid F. alaphoz, serkentette adománya által e nagy szenvedő emléke fölelevenítésében és megörökítésében sikerrel munkálkodókat; végre az egyház feje, a püspök anyagi helyzetének javítására tetemes összeggel járult, hogy helyzetének más püspökök állásával összehasonlítása önézetére lenyomólag ne hasson, hogy szük anyagi körülményei főpásztori nehéz munkájában ne akadályozzák. Tehát mind ott segített, a hol legégetőbb volt a szükség s legbizonyosabb a nagy erkölcsi haszonra való kilátás, a hol az egyház élet-szervezetében a legnemesb idegszálak futottak össze, a szív és élet-erők (arteria) góczpontjában. Ennek igyekezett vért, erőforrást s hatékony életet adni. Gyakorlati esze előtt tisztelettel kell meghajolnunk, ha elgondoljuk: mennyit hátráltatta volna gymnasiumainkat, ha ő akkor nem segít rajtuk, mikor leginkább kellett? hány szegény ifju tehetsége maradt volna az egyházra és hazára nézve elveszve? mily soká sindevészték volna beteg ifjaink közkórházban? mennyi kárát vallottuk volna az angol nemzettel való viszonyunk szorosabbra füzése késedelmének vagy épen elmaradásának? hány angolul tudó tanárunkkal lenne kevesebb, s tanári karunk tudományi appreciatiója mennyivel csekélyebb mérvü, a püspök is mennyivel szükebb anyagi helyzetben s ehez képest egyházunk az ország előtt mennyivel kisebb tekintélyben álló? Ezért volt Kelemen Benő egyházunknak nagy jóltevője! Nem tudta elviselni, hogy a jelen, a

*) *Gyásztisztelet* N.-Ernyei Kelemen Benő koporsójánál sat. Kolozsv. 8-adrét 1—14. l. lásd. a 11-ik lapon.

mi itt van, a mit birunk, elhanyagoltassék s a kor követelményének meg nem felelhetvén, kéteessé legyen a jövő is, más szóval, hogy a jövőért való gondoskodás megölje a jelent! Amaz olasz példabeszéd igazságának hódolt: „a messzi való viz nem oltja meg a közeli tüzet.“ Ott a hol szükség van, az idejében segítés volt jelszava, az adásban a sziv önkéntessége. Mint az illatnedv, mit a myrtusz fából a nap ereje vesz ki, nemesb annál, a mit sajtóval facsarnak: ugy a jótétemény is becesb s erkölcsi értéke nagyobb, ha önkéntes, mint-ha vontatott s kényszer műve. Lelkétől távol volt a nagy név dicsőségének önzése: kevesenként, de folyvást adta a közjó oltására áldozatát, erősítette az unitarizmus létalapjait, növelte erkölcsi értékét s buzgón készíté elc egy jobb jövő hitét és kilátásait.

A *Ladamosi* birtoknak évek hosszú során át volt egyik gondviselője, s hasznosítását gyakorlati tanácsal segitette elő. 1877. az ottani gróf Bethlen-féle rész megvétele az ő ajánlására történt; megvételére s haszonbérbeadására is két társával ő küldetett ki, s mikor visszatért Kolozsvárra, nov. 19-ki levelében örömmel tudatta velem, hogy a vásárt 26650 frton megcsinálták, már most az egész *Ladamos*t, mint az egyház tulajdonát, jómóddal bérbe adták. Jól esik lelkének, — ugymond — hogy neki is volt e szerzésben része, régóta vágyott rá, az egyháznak nagy anyagi megerősödését várja s reméli belőle.

Ily áldásos munkák után ért el Kelemen 1883. jun. 3-kán, élete 92-ik évében földi pályája azon pontjára, a hol azokat halála megszakította. . . . A ki mindig munkálkodva él, nem veszi észre, mikor érkezik el rá az erőtlenség kora, annak csaknem érzése nélkül vénhedik meg; nem törik meg hirtelen, de a tartósság által csak mintegy kialszik, mint a megfogyott olaju mécs. Kelemennek alig volt két napja, a mikor már tudta, hogy földi léte véghatára felé közeledik. Csöndesen hunyta be örök álomra szemeit. . . Özvegye s az unitárius egyház képviselő tanácsa külön gyászjelentésben tudatták a szomorú eseményt: az első mély szivfájdalmát fejezve ki hű férje, az utóbbi a vallásközönség részvétét iránta, mint buzgó képviselő egyházi tanácsosa, kolozs-dobokaköri gondnoka s a vallásközönség és tanintézetei áldozatkész pártolója s jóltevője iránt, áldva az egyházban örökre fennmaradandó emlékezetét. . . Két év mulva, 1885. márcz. 19., élete 81-ik évében követte őt a halálban is hiv élettársa, Bod Katalin, halálát fájó szivvel kesergő leányai: Polyxena, özv. Zathureczky Gedeonné és Katalin, Szigethy Miklós honvéd ezredesné férjével együtt adták gyászjelentésökben a rokonok és barátaik tudomására. A férj ko-

porsójánál az unitárius ifjuság énekelt gyászdalt, Ferencz József püspök taláiban jellemezte Kelemen, mint családfőt, hazafit és vallását szerető embert, s a tanuló ifjuság lelkes barátját, kinek koszu r u j á t, — a mint meggyőződéssel s igazán mondá a szónok — egy m a élő sem t e h e t i f e j é r e . . . A hitvest élete 81-ik évében, He-repei Gergely, kolozsvári ev. ref. pap, az unitárius ifjuság gyász-éneke mellett megható imával temette el 1885. márcz. 21-én, kiemelvén övéinek iránta való gyöngédségét s szeretetteljes jóságát, gondossága és a nép iránti ritka kegyessége emlékeit, melyekkel mindenki szívet megnyerte s a mikben keresik úgy a nép, mint szerettei veszteségökért az enyhületet és vigaszt. A két háládatos lány gyermeki szeretetök és kegyeletök által indítatva, édes anyjok emlékét a szucsági ev. ref. pap fizetése gyarapítására alapított 2000 forinttal kívánták fentartani, úgy, hogy azt kezelje az erdélyrészi ev. ref. egyház igazgató tanácsa, kamata 1886. jan. 1—2. induljon folyamatba, s vegye örök időken át a szucsági ev. ref. pap. . . . Ezt is az előbbiekhöz számítva, megbizonyosodik az, hogy a Kelemen-ház jótékony alapítványa meghaladta a 25000 frtot. . . Az unitárius egyház hálás volt ezért, s kitüntető elismeréssel viseltetett nagy jóltevője iránt. Kimutatta ezt főleg 1868., midőn Kelemen üdvözölni 80 unitárius — köztük angol vendégek is mentek ki Szucságba, hogy nemcsak a magyar unitárius egyház, de az angol és északamerikai hit-rokonok rokonszenvét és tiszteletét is kifejezzék. Bucsuzáskor a házi ur-nak hosszú életet kívántak, ez megköszönve, azon reményét fejezte ki, hogy ha az egy igaz isten meghallgatja kérésöket, tiz év mulva n e k i ötven éves a r a n y m e n y e g z ő j e l e s z, tehát e naphoz (sept. 6.) tiz évre meghivta összes vendégeit szucsági házához . . . Tiz év el-telt, Kelemen a legjobb erőben, hitvese türhető állapotban érte azt meg, vendégei 1878. sept. 6-án nagy számmal jelentek meg s díszes EMLÉK-ALBUMMAL lepték meg őt, melynek piros karmásinbőrrel bevont tábláján paizs alaku vésett arany keretben e czim volt szintén arany betűvel kirakva: „KELEMEN BENŐNFK ötven éves JUBI-LEUMÁRA, barátai 1878. sept. 6.“*

*) A belső lapon elől a czim s őt jellemző, áldozatait elősoroló bevezetés áll, így:

„EMLÉK-ALBUM.“

Életed fele a közjóé, te! megtestesülsz a kötelességnek.
Gondolkodásod örök tárgyai egyházad.
Ifjuságunk angol nyelvben képeztetése —
A beteg ifjaknak épült szép hajlék szép lelkednek műve.
Tanodánkban sok szegény tanuló szorgalmad gyümölcséből.
A közműnkánál első te jelensz meg — kézzel, áldozattal.
Az UNITÁRIUSOK elismerik már életedben sok érdemedet itt
és az Atlanti tenger vidékén.

A keleti császároknak koporsójuk kövét a koronázás előtt eléjük hozottakból meg kellett választani. Ez halandóságukra figyelemztetés volt. Kelemen is még élete javában megrendelte: hova temtessék övéi. . . Thebemben nem volt szabad senkinek addig örökséget szerezni, míg temető-helyet nem vett s koporsóját el nem készíttette. Barátunk is szucsági kerte legkiesebb pontján jelölte ki örök nyugalma helyét, a hol övéi, ott nyugvó rokonaik körében, őt és hitvesét egymás mellé helyezték el, általa ültetett fák között, sirhalmukat virággal és örök-zölddel födték be s fejkökhöz szürke gránit emlékkövet állítottak, keleti oldalán ezt iratva rá:

„A felejthetetlen kedves jó szülők Emlékére emeltették örök hálára kötelezett gyermekei: KELEMEN POLYXENA özv. ZATHURECZKY GEDEONNÉ és KELEMEN KATALIN SZIGETHY MIKLÓS-NÉ az 1885-ik évben.

N a p n y u g a t i o l d a l á n : Nagy-Ernyei KELEMEN BENŐ, *szül. 1792. ápril hó 9-n, megh. 1883. jun. 3-kán.

Hitves társa Felső-Csernátoni BOD KATALIN szül. 1805. márczius 21. meghalt 1885. márcz. 19-kén.

Kelemen jelleme élete folyamából önként domborodik ki. Többnyire a természet ölen élvén, látta szépségét s az abban uralkodó főrvényszerűséget. E benyomásokat lelkébe fogadta, s mindkettőnek hive lett egész életére. . . Ki nem tudja, hogy az ég kéke, a föld pázsint szőnyege és virágillat, a fák lombozatának fénye, s a fenyvesek sötét zöldje, a csermely vize, mely a hegyoldalból a fák gyökerei között csöndes morajjal csörömpöl végig, a völgyek vékony páragóze s a hegyek ábrándos körvonalai minő titokteljes összeköt-

Hálájuk hozzád örök, mint a

KELEMEN BENŐ név hallhatatlan.

Fogadd ezerek tisztelő üdvözlését e sorokban barátaid által.

Szucság, sept. 6. 1878.“

Alá írták: a püspök és a kolozsvári főtanoda és egyház felügyelő gondnokai, tanárok, papok, s több egyházi férfiak; a thordai középtanoda és egyház tanára és papjai; a székely-kereszturi gymnasiumi tanárok és papok, országgyűlési képviselők, főispánok, törvénytudósok, bírók és a miniszteriumok főbb tisztviselői, Angliából ifjabb Gordon Sándor, M. A. a belfasti első presbyteri egyház papja, Chalmers Endre, a cambridge-i szabad egyház papja, = összesen 221 férfi.

Ezután a nők e bevezető sorok után: „A szép és nemes tettek szemléletében a női szív legfőbb örömét leli. Fogadd tőlünk is ez alkalomból őszinte tiszteletünk s jókívánataink kifejezését.“ Aláírták: a kolozsvári, thordai, abrudbányai, aranyosszéki és budapesti hölgyek = összesen 62-ten.

tetésben vannak az ember kedélyi életével, gyönyört adnak szívének, alakítólag folynak be lelkére és jellemére. Kelemen egész lényén, lelkülete és gondolkodásmódja egyenességén látszott, hogy ő a természet gyermeke, attól szívesen tanul, annak intésére hallgat s törvényeit ismeri és követi. Pályája nagy feladatai s a természeti erők jótékony hatása testi ereje kifejtésére és megedzésére ösztönözték. Tiszta lég és fürdés, járás és lovaglás, munka és mértékletesség által ifjui gyöngé testalkatát hatalmas férfiúi alakká izmosította, a mi erős lelkének erős hajlékul szolgált s képessé tette őt a férfiúi életétől elválnak küzdelmek közt emberül megállásra. Széchenyivel azt tartotta: hogy „ép testben ép a lélek”. Természetszerű mértékletes életet folytatva, elérte a harmadik embernyomot, munkában, életkedvvel, csaknem teljes férfiúi erőben. Gazda volt és földmives, mint Cincinnatus és Cato, azok független érzelmével s erkölcsi bátorságával. Uradalmak, faluk s ezernyi jobbágy nép felett parancsolván: ez fokozta önérzetét s bizonyos imponáló tekintetet olvasztott jellemébe. Azon férfiú volt, akiről azt tartja a példabeszéd: nem ijed meg az árnyékától, a ki önemberségéből meg tud élni, kegyet nem kér, s nem hizeleg, nem török meg... S e sok előny mellett szerény volt követelés nélkül. Midőn beleegyezését kértem, hogy David F. Emléke című művemet neki ajánlhassam, határozottan elutasította. Más nagyobb érdemű embert illet meg e kitüntetés, ő sem nem ilyen, sem nem tudós — mondá, s csak későn s nehezen engedett kérésemnek... Lelkének másik nemes vonása az igaznak kiméletes kimondására való erkölcsi bátorsága, úgy, hogy megharagudni érette lehetlen volt. Egy alkalommal panasztam, hogy tartozásaim kamataiért zaklatnak. „Sajnálak — felelé — de én ezt előre láttam. Sokszor kértelek jobb számításra s szűkebb költsékezésre, nem fogadtad meg. Jó lesz, ha egy kissé megcsipkednek, bőrdődet nem huzzák le. Az inkább meggyógyít! Egyébiránt ki tudod te magadat vágni a bajból.” A haza- és közérdek lényével mintegy össze volt forrva. Ez classikai miveltségének s Wesselényi barátságának hatása... Kettőben társ nélkül állott. Egy római író — Plautus — azt jegyezte meg: „hogy az öreg ritkán jóltevő. Ez a hajdani népeknek is csodának tetszett. A jóttevés a lobbanékony ifjuság erénye!” Kelemennél megfordítva volt. Az ő ifjusága munkában és szerzésben telt el, hajlott korában kezdette el áldozatait s halálig folytatta... A másik egy köztapasztatnak élete által nyilvános megczafolása. Azt tartják, hogy az öreg elveszti érdeklődését a szép iránt s kihül szíve melege. A mint a természettudósok állítják, vénnél a szív 8-szor kis-

sebbé lesz. Kelemen bebizonyította, hogy erős önfegyelmezés még a természeti törvényt is módosítja. Ő minden szép és jó iránt ifju hévvel lelkesedett. Élete egy nagy lélektani igazság megvalósítása, amit a bölcsészek így fejeztek ki: „Ha az ifjuban van valami a vénből, s a vénben valami a ifjuból, az ily ember testben vén lehet, lélekben soha.“ Kelemen jellemének további tipikus vonásai: a munka, erély és takarékoság. Életelve az volt: „hogy a vagyont nem annyira gyűjtéssel, mint takarékosággal szerzik, s hogy annak fő öregbitője a haszontalanul soha nem-költés.“ Becsvágya egy volt: „hogy a mihez fog, legyen embere“... Sokan teszik a jót, vallják az igazat, de az első akadálnál megtagadják, félbehagyják, elfeledik. Ez az ő hibájok. Kelemen kitartott lankadás, küzdött félelem, kivivta szerencséjét tilos eszközök használása nélkül. . . Vannak, a kik megkezdik az életet, mások közepén ragadtatnak ki belőle, meg mások félben hagyják elkezdett műveket. Ez a balsors műve. . . Félben maradt élet, valósítatlan alkotás. . . Kelemen teljesen bevégezte életét. Ő megelégedve tekinthetett lefolyt napjaira. Századokat élt, mert a közjónak, senki által túl nem szárnyaltatva, kevesektől megközelítve élt. Sok ideig járt előttünk nemes példájával: ki pótolja ki üres helyét? ki lesz példaadónk ezentul? Ráállik, a mit Vergilius Aeneas királylyal mondat magáról: „Éltem, s a mely pályát a szerencse megfutnom rendelt, elvégeztem.“ (*Vixi, et quem dederat cursum, fortuna, peregi.**) Volt szerencséje, a mi nem tette elbizakodottá; bajai és küzdelmei, a mik nem csüggesztették el; amaz elvet vallotta, hogy a férfinak tiszte tettben úgy, mint szenvedésben bátornak lenni. = (*Et facere et pati fortia*). Ennek nagy hasznát vette főképen br. Wesselényi üldöztetésekor, a kivel való viszonya, jellemének gyakorló iskolája volt. . . Bu is érte őt és házát; de ő azon természetudóssal tartott, a ki a felhőket a föld takaróinak tartotta, melyek védik felületét a kihüléstől. A bánat napjai arra jók, — mondá ő is — hogy a sziv melegét az édes öröm benyomásai iránt megőrizzék.

Szokás a vénségnek szomorú képét festeni. Egy római költő — Terentius — „a vénséget már magában betegségnek“ mondotta. Ovidius meg azt írta: „hogy a vénség még a kösziklát is megrongálja“ (*... et saxo longa senecta nocet.*) Cato 90 éves korában, mivel örökké perelt, egy panaszában felkiáltott: „Bajos oly emberekkel számolni, a kik egy más századba valók!“ Egy újabbkori írótól olvastam: „hogy a mikor az ember megvénül, minden

*) *Aeneid. Lib. IV. p. 129.*

érzés szívében központosul, s mindennap elveszít valamit, a mi neki kedves volt.“ Egy másik már azt is hanyatlásnak mondja: mikor valaki: „szemét a zsebéből veszi ki.“ A harmadik: „csak 65 éves koráig tartja a férfit egészen egészségesnek.“ A negyedik azt jegyzi meg: „hogy a vénség annyira eltompit, hogy a jót és rosszat egyiránt kevésbé érezzük.“ Az ötödik azt írja: „hogy az élet az aggkorban csak feljülről fejlődik, mintegy madártávlatban, a háttérben a jövő bájai hiányoznak.“ A hatodik: „siratja a vén kort, melyben az idő nem csak letördeli az élet fájáról a virágokat, de töviseket is fakaszt helyöken.“ . . . Kelemen jó sorsa csaknem mindezekről megóvta; csak utolsó éveiben volt olykor beteg, haláláig szemüveg nélkül olvasott, 80 éves korában is élvezte az élet örömeit, a szép és jó iránt végpercezig fogékonyan, jól ett, aludt, kedélye vidám volt, a mi szellemi foglalkozása s baráti egybeköttetései kelves érzéseiből származott; a jövővel nem tépelődött, multjában s a jelenben s főként a közjóért való áldozataiban kereste és találta öröme tárgyait; nem panaszkodt, nem békétlenkedett. Férfi volt, jogait úgy megóvni képes a családban és társadalomban, hogy akaratán minden megnyugodt, kivánságát parancsnak tekintették övéi, s ha a közérdekben felszólalt, igazságszeretete és tapasztalati érvei előtt meghajolni mások is készek voltak. A kinek csaknem az emberiség köztapasztalatain felül álló ily kivételes szerencse jut osztályrészül s annak fő oka önmaga, méltán bírja a köztiszteletet.

Az elébbi árnyképhez nyujt a történelem és tapasztalat fényvonásokat is. Általános a hit: „hogy a kit Isten szeret, hosszú élettel áldja meg.“ Egy író: „az ősz fürteit koszorunak nevezte, a mivel az idő megkoronázta.“ Az ifjuság nagy tiszteletet tanusított iránta Egyiptomban és Spartában: a vének mindenütt s mindenben elsők voltak. Római szokás szerint már a „*vénség neve*“ tisztségnek tartatott: „nagy hibát követett el, a ki a vén előtt fel nem állott. Az öreg adta a törvényt a népnek, s meg volt határozva, melyik kortól kezdődjék a vénség. Ha többen voltak, közbül ment az öreg s ha sok ifjuval volt együtt, belül, ha csak egy volt, annak kíséretében. A színházakban az öregek hintás, az ifjak nyerges székben ültek. . . .“ A természettudósok egy vén bemohosodott kősziklát is tiszteletreméltónak tartottak, s még a társaságban élő madarakról is azt jegyezték meg, hogy mindig az öregek vezérlete alatt utaznak távol tartományokba. . . . Kelemennek e szerencse jutott itt is osztályrészül. Szerette családjá, tisztelték barátai, meghallgatták tanácsát az egyház és a tanuló ifjuság, a községek és egyesületek. A

ki ügyében véleményt kért tőle, igaznak ismerte el szavát. Az öregek büszkéek voltak barátságára. Az ifjak nem léptek át előtte. Ellenfeleit jobb belátásuk és az idő lefegyverezte. Komoly férfiak meghajoltak bölcsessége előtt, s gyöngéd hölgyek ünnepelték jótéteményeiért. A közvélemény előtt népszerűvé lett neve, a társadalom a közjó igaz barátjának és gyámolának ismerte el. Róla is elmondható: „mig élt, tanácsosal és tettel, mint halott emlékezetével használt nemzetének.“ „Nem korán halt meg az, — mondja Seneca — a ki a neki tett határig elérkezett, s a kinek dicséretéről mindenfelől ily egyező a hír, méltán mondatik deréknek.“ „A viznek habjain menő fajdnak nyoma nem marad a tengeren — mondja egy jeles német író — az égen átrepülő madár szárnycsattogásának a levegőben — elmulik mindkettő. Nem így a hasznos ember élete, mely példájával oktat, emléke által halála után is hat.“

A férfi, a ki így élt, s ezeket művelte, e sorok elején előttünk áll: derült homlokáról hófehér haj omlik alá, arcza gyöngén redőzött, melynek tömött bajusza és szakála még most is erőteljre mutat, nézése mély s jószágteljes, zsinoros magyar ruhája derekához tapad, egyenes tartást adva annak. Minden alkotása lassu megfontolás műve, erősek mint edzett ő maga. Élete hosszú pálya-ut, göngyö sok és sebző, kevés virággal tarkítva, sok tanulás, bőv tapasztalatok iskolája. Az idő megérlelte, jó és balszerencse kipróbálta, élet és elmélkedés bölcseséget adott neki; részvét mások iránt s olykor szenvedés önmagában megtisztították szívét. Ezerszer látta egyenlőtlen harcban a jót és gonoszt, elesni az elsőt, diadalmaskodni az utolsót. Ő nem tért ki az egyenes utról, nem tévedt tilos ösvényre, a becsület férfija maradt végig, mint vihar közt nőtt tölgy: önálló, hajthatatlan jellem, igaz, egyenes, szabad lélek; az igazság és igaz ember védője; besugók, hizelkedők, kétszínűek ostorozója. Szava komoly, megfontolt, szive szerető s részvétre kész; gyöngéd férj és apa, de rendtartó családfő. Férfi, a ki a veszélyt nem keresi, de nem is rettegi, szenvedélyes lovas, biztos lövő, jó gyalogló. Kelemenben a férfias magyar faj példányszerű képviselője halt ki. A haza hű fiát, a tanuló ifjuság Mecénását siratja benne, övéi drága atyjukat — én legjobb barátomat.

Temetése a virágok hónapjához közel esett, midőn kertje pompájára csak az ő halálának gyásza vetette a bánat árnyát. Virágai mintha lehajtották volna fejüket, midőn urok koporsóját mellettök elvívék. Jól jegyezte meg a halotti tisztességet tevő püspök, hogy ezzel is szerette Isten. Balsamos illatár hatotta át a léget s töltötte be a megnyilt sirt, melybe ő örök nyugalomra szállott le. Boldog

barátom! Kerted kies dombján, a nyári nap hevében fáid vetnek árnyat sirodra, meghivesítve földi nyugágyadat! A lombjaik közt susogó szél altató dal álmod felett. Az őszi napok hervadó élete hervadt levelekkel hordja be azt, hogy melegítsék a tél kihült földét, mely nemes poraidat s melegen szerető szivedet takarja. Társak vagytok hiv élettársaddal a sirban is, mint voltatok az életben. Ti immár pihentek. Neveteket hallhatatlanság dicsfénye sugározza körül Begyógyul-e a seb, mit elvesztétek nekünk okoz ? . . . A köny elszárad, a fájdalom enyhül, de el nem mulik, s mint az érczbe vésett betűk nyoma végvonásig megmarad : ugy ezek is tied s barátaid szívében az önmegadás csöndes fájalmát az egész életen át megtartják. Az együtt átélt örömek emlékezete mindannyiszor felujtja a sebet. Mikor nevedet halljuk említetni, elszorul bánatában szívünk, könnyünk megered, utána kiáltjuk azt, s keressük szerető tekintetedet hajlékodon, kerted fái között. De te nem felelsz, többé nem leszel ölelésünk tárgya. Káprázat s csalódás, a mi ekkor játszik velünk Ugy vagyunk veled, mint a szivárvány tündéres színpompájával, mely eltünése s a virág illatával, mely hervadás után, ugy, mint a zenével, melynek édes összhangjai az utolsó hangrezzenés után is gyönyörködtetnek vagy szíveinket szaggatják . . . Nem zúg-e a meny még akkor is, midőn dörgése már rég messze távozott ? . . . Ilyen az, a mit mi és tied benned vesztettünk. Igy vélünk látni, veled, veletek, képzelődésink közt örvendezni, ránk adott áldásodat hallani . . . Ez is öncsalódás . . . Mindennek vége, s csak a hit biztat : „h o g y e g y k o r i s m é t m e g l á t j u k e g y m á s t“ . . . Elfeledkezhetnének-e rólad tied, elfeledhetnének-e mi, a kiket te ugy szerettél ? Soha. A mig a föld termő ereje megujtja porotok felett a pázsintot és virágot, szíveinkben is megujtja az élő szeretet drága emlékteket. Mi siratjuk benned a haza ritka férfiát, a nagy jóltevőt és valódi embert, tieitek benned s hitvesedben az életét övéinek feáldozó apát s anyát. Én kedvencz költődnek, Ovidiusnak Ibin-hez irt bucsuszavával válok el tőled :

Immemor illorum, vestri non immemor unquam,
 Qui mala sollicite nostra levatis, ero.
 Semper inoblita repetem tua munera mente
 Et mea me tellus audiet esse tuum.

JAKAB ELEK.

FŐPÁSZTORI BESZÉD.

Toroczkón 1887. május 8*)

Szeretett kedves Hiveim! A ki eddig rendesen csak vidám és mosolygó arczczal láttalak titeket és a ki maga is csak örömet hirdetett nektek: eljöttem, hogy fájó lélekkel megosszam veletek a ti keserü könyhullatásaitokat is s élő szóval is kifejezzem a titeket ért nagy csapás feletti mély és igaz részvéteimet.

Minő pusztulás, minő romlás e ti szép községteken, melyet az idegenek is mintegy tündérszigetet szoktak fölkeresni, nektek pedig oly boldog otthonotok, hogy a kit sorsa időnként falai közül tán távozni is kénytet, vissza-visszatér bele, hogy mint Antheus a földdel érintkezve, az ő szülőföldjén, az ő családi tűzhelyénél új erőt nyerjen magának az élet küzdelmeihez s nem szívesen mond le arról a reményről, hogy végnyugodalma is itt leszen atyáinak sírjában, azoknak porai mellett!

Istenem! minő pusztulás, minő romlás! Mint Jézus, midőn Jeruzsálemhez közeledve, megsiratótá azt, pedig ő akkor még csak sejté, de nem látta a szent városnak végromlását: úgy én is reszkető szível közeledtem e ti drága kis Jeruzsálemtek felé s midőn szemeim előtt feltűnt a ma egy heti irtóztató tüzvész pusztítása, midőn csak romokat láttam ott, hol máskor habár szerény, de csinos és boldogságot sugárzó hajlékokban gyönyörködtem s örvendező nép helyett siró és jajveszélő emberekkel találkoztam, a kik maguk is alig ismernek rá saját tűzhelyeikre s a nyomortól és fájdalomtól lesújtva még azt sem tudják jóformán, hogy most már mihez kezdjenek, valóban, szinte megbántam, hogy miért is jöttem én most hozzátok; miért nem elégedtem meg a magokban is elég sötét és rémes tudósításokkal, melyek szintugy megdöbbentettek engemet is, mint titeket itt a vészharang.

És ha legalább a házak és gazdasági épületekkel beérte volna

*) Főt. Ferencz József püspök ur Toroczkón az e községet f. évi május 1-én ért tüzvész után látogatást tevén, ez alkalommal ottani hiveinkhez fölemelő beszédet intézett, melyet szíveségéből itt közreadunk. Szerk.

az ádáz tűz! Ha nem kívánt volna még ember-áldozatot is! Mert bár az anyagi kár és veszteség is megbecsülhetetlen, kétségen kívül a legfájdalmasabb azokra gondolnunk, kik a pusztító lángok között egy egész élet munkájával és véresverejtékével szerzett vagyonukra borulva, vagy összetett kezekkel imádkozva adták ki lelköket s a legnagyobb kín és kétségbeesés között érték gyászos halálukat. Oh bizony nem ok nélkül viseli magán mai isteni tiszteletünk a gyásznak egész jellegét s méltán felkiálthatunk mi is a szerencsétlen Naomival: **N a g y k e s e r ü s é g g e l i l l e t e t t m i n k e t a M i n d e n h a t ó !**

Azonban én nem azért jöttem hozzátok, hogy szavaimmal még élesbitsem fájdalmatokat, szaporítsam könnyullatásaitokat és neveljem szenvedésteeket, kétségbeesésteeket. Elég mély, elég sűrű, elég nagy ez magában is. Nincs miért fokoznom azokat. Én inkább elvenni szeretnék belőlök valamit. Én inkább enyhíteni óhajtanám szenvedésteiket. Vigasztalást és bátorítást, reményt és bizalmat csepegtetve sziveitekbe, hasonlóan derék lelkésztekhez, a ki ugyanezt tevő hozzátok intézett mai szép beszédében. Engedjétek meg azért, hogy két dologra figyelmeztesselek. Az egyik az, hogy azt a csapást, mely községtetek érte, ne tekintsétek úgy mint az Istennek haragját és büntetését. A másik az, hogy ez a nagy csapás és szerencsétlenség se törje meg Istenben való hiteteket és bizodalmatokat.

I. Alig van közönségesebben elterjedt felfogás k. ai. mint az, hogy az emberek miuden bajt, minden szerencsétlenséget és minden csapást rendesen Istenre visznek vissza s ezekben az ő haragjának kiöntését, az ő büntető kezének ostorát keresik. Ennél nagyobb tévedés, a vallásnak ennél rosszabb kinövése szerintem nem lehet. Nem vonom én azt kétségbe, hogy Isten tudta és akarata nélkül semmi sem történik; nem tagadom én azt, hogy előtte számon vannak a mi fejünknek hajszálai is s a mint az irás mondja: az ő tudta nélkül még egy verébfióka sem eshetik ki fészkeből; de az Isten jóságáról és szeretetéről egészen más fogalmaim vannak, minthogy neki tulajdonítsak oly dolgokat, melyeket ha egy ember követne el, bárki szemébe mondaná: ez egy alávaló, nyomorult tett vala.

Hogyan, hát az Isten, a kiről irva van, hogy felhozza a maga napját mind a jókra, mind a gonoszokra, gyönyörködhetik-e gyermekeinek ily megrontásában! s feltéve, hogy büntetni akar, ne tudna a büntetésre oly módokat alkalmazni és oly eszközöket választani, a melyek a mellett hogy igazságosak, egyszersmind magukon viselik

az ő atyai könyörületességét is? épen úgy, mint a hogy mi szülők gyakorta megbüntetjük ugyan gyermekeinket, de még az elátalkodottat se taszítjuk végromlásba, még annak is megfogjuk kezeit, hogy végkép el ne essék s mint bűnöst is keblünkre öleljük. Nem, nem afiai! Isten nem lehet rosszabb nálunknál, könyörtelenebb és igazságtalanabb az embereknél. Ezért mondtam, hogy ne tekintsétek e csapást úgy, mint Istennek haragját, mint az ő büntetését; legalább ne abban a formában, a mint ezt sokan közönségesen értelmezni szokták.

De ha e szerint az ily csapások nem az Isten büntetései, nem az ő haragjának nyilvánulásai, ha ő gyermekeinek illetén megrontásában nem gyönyörködik, mélkán kérdezhetitek, hogy mi módon engedi meg mégis azoknak megtörténtét? miért nem akadályozza meg azoknak bekövetkezését? mert az is áll, hogy tudta és akarata nélkül semmi sem történhetik sem az égen, sem a földön s aztán végre mindegyre megy: akár büntetésből látogatta meg népét a csapásokkal, akár elnézte, hogy azok ezt földre sujtsák, megemésszék.

Ez ellenvetésnek utolsó részére megjegyzem ai! hogy szerintem teljességgel nem mindegy az, hogy büntetésből kell-e valamit elszenvednünk vagy csak azért, mert nem volt ki tőle megszabadítson. Részemről legalább, s azt hiszem, hogy köztöttek sincs a ki másképpen gondolkoznék, sokkal könnyebben elhordozhatónak tartom az olyan szenvedést, melyet nem tekinthetek büntetésnek, mint azt, a melynek súlyát még az a tudat is növeli, hogy megérdemeltem. A mi pedig magát a főkérdést illeti, hogy mi módon engedi meg Isten a csapásokat, a felelet igen egyszerű.

Isten k. ai! valamint az erkölcsi úgy a természeti világnak is örök és változhatatlan törvényeket irt élübük. E törvényeknek engedelmeskedik a nap, midőn a hajnal pirultával kelet bérceit meg-aranyozza és lehunytaival a nyugati hegyormokra bucsucsókot lövell. E törvényeknek engedelmeskedik a föld, midőn tavasszal viráglombokat fakaszt s ősszel bús hervadásnak indul. E törvényeknek engedelmeskedik az esőcsepp, midőn megáztatja a szomjas földet, szint-ugy mint a midőn patakokká, folyamokká verődve és hullámokat hányva, elsodorja mindazt, a mit útjában talál. E törvényeknek engedelmeskedik — bármily fájdalmas legyen is nekünk most erre emlékezni — a tűzszikra is, mely gondosan élve vele, csak hasznunkra van, de ha útját eltéveszti s lángtengerré csap, ép oly ártalmunkra válik, felperzsel és megsemmisit.

Ime k. ai! itt, a természet örök és változhatatlan törvényei-

ben, nem az Isten büntető haragjában kell keresnünk az ily csapások okát, mint a minő közelebről e ti drága községtetek is érte. Ne Istentől rettenjete meg tehát s ne őt vádoljátok a bekövetkezett keserű csapásért, mert ő legfennebb csak annyiban oka annak, a mennyiben a szülő is oka lehet gyermeke öngyilkosságának azzal, hogy házában fegyvert is tartott. Kinek jutna eszébe ezért az atyát vádolni gyermeke öngyilkosságáért. Az eset hasonló itt is. S végre is a megtörténtet meg nem törtéنتé már tenni nem lehet. A helyett hát, hogy hiába való zugolódásra és panaszra fakadnánk a Gondviselés ellen, sokkal jobb és hasznosabb lesz, ha okulást és tanúságot meritünk magunknak e szomorú leczkéből is, hogy hasonló szerencsétlenségnek jövőben leendő ismétlődhetését a lehetőleg kikerüljük.

Bármi lett légyen a tűz oka, a melyet a mint hallom, még eddig kipuhatolni nem sikerült, a vigyázatlanságnak abban kétségen kívül része van. Legyen hát gondotok minden lépésre, melyet a tüzzel tesztek, s főleg gyermekeiteket intsétek és figyelmeztessétek, hogy tüzzel ne játszdjanak; mert a mint tudva van, legtöbbször ily gondatlan gyermekjáték hoz pusztulást, romlást százakra, ezerekre. Azt mondják, hogy tűzoltó fecskendőitek nem voltak használható állapotban, állítsátok azokat oly állapotba, hogy a mikor igazán égető szükség van reájok, ne tagadják meg a szolgálatot. Azt mondják, hogy a tűz terjedésének megakadályozásában nem tanusítottatok kellő jártasságot s mig egy-két ember önfeláldozó erővel igyekezett minden lehető megtenni s általában mentő kézben nem is lett volna hiány, hiányzott a czéltudatos vezető, hiányzott a viz, hiányzott a rendszer: állítsatok hát egy rendes tűzoltó-egyletet, mert a hol ilyen van, ott ma hasonló mérvű tűzveszély csak az elemek roppant erejével fordulhat elő. És végre ne felejtsetek el, hogy az élet mindennél drágább, azt ne tegyük kockára, ha szinte mindennünk oda vész is. Mindezek pedig együtt, ismételten kérlek, győzzenek meg arról, hogy a szenvedett tűzvész nem Isten büntetése volt e községen, hanem egy oly szerencsétlenség, mely — fájdalom — akkor is megeshetett volna rajtatok, ha mind angyalok lettetek volna is.

És most kérlek arra is, hogy a rátok nehezült nagy csapás és szerencsétlenség se törje meg Istenben való hiteteket és bizodalmatokat.

II. Istenfélőnek és vallásosnak lenni addig, a mig jól van dolgunk, a mig a szerencse napja ránk süt, a mig boldogok és elége-

dettek vagyunk, semmivel sem nagyobb érdem ai! mint becsületesnek és erényesnek maradni annak, a kit az élet gondja nem szorít, a szükség nem kényszerít, a kísértet nem csábit és így törébe se ejthet. Valamint az erény mintegy feltételezi a küzdelmet: ugy az igaz vallásosságnak és isteni félelemnek is szükségképpen próbakövei: a szenvedés, a nyomor, az inség s mindazok a megpróbáltatások, a melyeknek az életben ki vagyunk tétetve. Lám az aranyat is a tűz próbálja meg. Vajha a ti hitetek is e nagy tűzpróbában tiszta aranyak bizonyítaná be magát. Nem mondom, hogy ezzel kisebb lesz károtok és veszteségeitek; de azt merem állítani, hogy nagyobb lesz erőtok azoknak elhordozására. Ne, oh ne szakadjatok hát el az élő Istentől és az ő szeretetétől. Ne kövessétek Jóbót, a ki kétségbeesésében még születését is megátkozta. Ne szálljatok perbe az Úrral, kit el nem ér kezetek; hanem inkább bizzatok benne most inkább, mint valaha, hogy beteljesedjék rajtatok is ama szent ígret: minél nagyobb a veszély, annál közelebb az isteni segély.

És hogy ez az Istenben való hit és bizalom nem valami üres képzelődés, hogy annak biztos és szilárd alapja van, arról már eddig is teljesen meggyőződhattetek. Lám, a ti szerencsétlenségetek hire, mondhatni, az egész ország szívet mozgásba hozta. A legfelsőbb helyről, a trónról is segédkezet nyújtottak felétek főlemelni nagy nyomoruságtokból s a nemes szívek versenyezni látszanak egymással a könyörület munkáinak gyakorlásában. Mi ez, ha nem az isteni gondviselésnek nyilvánulása az ő műve, az ember által. Mert Isten által vagyunk egymásnak segélyére utalva. Ő tette a szívet fogékonyvá a mások szenvedései iránt. Ő oltotta keblünkbe a részvét és könyörület nemes érzelmeit. Mindezekben ő, a gondviselő Isten nyilatkozik. S hála érte korunk szellemének, ezek a nemes érzések, ezek a keresztényi erények, ezek az isteni fényvonások soha inkább kifejlődve a társadalomban nem voltak, mint napjainkban. Ne, oh ne essetek hát kétségbe. Én hiszem, én remélem, hogy Isten szent segedelmével, a jó emberek segélyével és mindenek felett a ti példás munkásságtokkal, jó igyekezetekkel s kitartó szorgalmatokkal, ha lassan is, de kiépülitek e nagy veszteséget is. Az Úr letörli a ti könnyeiteket, beheggeszti sebeiteket, főlemel abból a nyomorból, a melybe most estetek s azon a helyen, melyre most jaj és könyhullatás nélkül érző ember nem léphet, az elhamvadt hajlékok helyett rövid időn ismét ujak emelkednek, fel, ha nem is fényesebbek az elpusztultaknál, de mindenesetre több biztonságot adók ily szerencsétlenségek ellen.

Keserü vigasztalás, tudom, annak, a kinek ma nincs meg bevető falatja, nincs meg ruházatja, nincs meg családi tűzhelye, nincs meg nyugvóhelye — a holnappal biztatni. S én mégis szeretem hinni, hogy szavaim nem maradnak minden hatás nélkül, hogy főpásztori látogatásom e szomorú napokban nem volt egészen hiában való. Engedjétek meg nekem azt a megnyugtató öntudatot, hogy a midőn arra intettelek és kértelek, hogy a titeket ért nagy csapást ne tekintsetek az Isten büntető ostorának s e csapás mellett se veszítsétek el Istenben való bizodalmatokat, ezzel, ha csak egy szemernyivel is, de enyhítettem keserveteket s ha csak egy fokkal is, de megerősítettem bennetek a vallásosságot:

Te pedig, oh nagy Isten! kit könnyeink özönében, a kár és veszteség kínos fájalmában is szent félelemmel és bizó lélekkel imádjánk: emelj, oh emelj fel mindnyájunkat, emeld fel e szép község szerencsétlenül járt lakóit a bánat és kétségbeesés mélyéből, melybe egy pusztító tűzvész által jutottak. Szárítsd fel könnyeiket jószágoknak áldott sugaraival. Enyhítsd veszteségeiket a könnyörülő lelkek közegélye által. Segítsd meg őket, hogy kiépíthessék nagy romlásukat. Állj mellettök, hogy veled ők is megállhassanak. Mutasd meg nekik a szabadulásra való utat, hogy el ne fogyatkozzék hitök és benned való bizalmuk. A kik pedig áldozatul estek, találjanak nálad irtoztató szenvedéseik után bő kárpótlást ama magas hajlékokban, melyeket számunkra szent fiad által készítettél.

Hálás szívvvel emlékszünk meg e pillanatban, Uram, azokról is, a kik a veszélyben embertársaiknak segínyt nyújtottak s munkások voltak abban, hogy a tűz terjedését megakadályozzák, valamint azokról is, a kik a kárvallottak veszteségeit szíves adományaikkal már eddig is enyhíteni igyekeztek s hisszük ezután is enyhíteni fogják. Irj be minden jó tettet az élet nagy könyvébe, hogy szolgáljon ez bizonyosságul annak, hogy mi a te gyermekeid vagyunk.

Végül, kérünk, vedd gondviselésed alá e községet. Ne engedj többé ily nagy csapást derék és munkás népére. Legyen ez az utolsó tüzeset, melyre a jelen nemzedék még sirva emlékszik vissza; de az utódoknak ne legyen még alkalma is arra valaha még visszaemlékezni. Uram! hallgasd meg a te szolgádat. Ámen.

FERENCZ JÓZSEF.

EGYHAZTÖRTENELMI ADATOK.

CX.

FELJEGYZÉSEK KÉNOSI TŐZSÉR JÁNOS ÉLETÉRŐL.

Kénosi Tőzsér Jánosról, ki az unitarius egyháztörténelem uttörője volt, Uzoni Fosztó István, ki Kénosi Tőzsér Jánosnak mind a tordai rectorországban, mind a bágyoni papságban, mind az aranyos-tordaköri egyházi jegyzőségben, mind az unitárius egyháztörténelem adatainak feljegyzésiben közvetlen követője volt, az aranyos-tordai egyházköri jegyzőkönyv utolsó lapjára következőt jegyezte be latinul:

„Hadd végződjék be e jegyzőkönyv tisztelendő
Egyházköri jegyző Kénosi János halálával!“

Tisztelendő Kénosi Tőzsér János, Udvarhelyszéken, a Homoród vize mellől Kénosból, tanulmányait az unitáriusok kolozsvári collegiumában végezte be Főtisztelendő Sz. Abrahámi Mihály iskola igazgatása alatt. Onnan, a collegiumban Seniorságot viselvén az unitáriusok tordai iskolájába vitetett rectornak, melyet 21 évig igazgattott. Ott írta Teophilus monotheicus nevet vevén fel az erdélyi unitáriusok könyvtárát (bibliothecam) 1753. július hónapban, a melyet 1766-ban september 5-én tovább folytatás végett reám bizott (transposuit). Az unitáriusok nyomdájáról és az erdélyi unitáriusok egyházi történelmiről Teophilus ecclesiasticus néven a XVI. XVII. XVIII. századokból elmélkedett (meditatus est). A XVI. századból irt egy könyvet XVI. fejezettel, de nem végezhetette be. Az összegyűjtött adatokat (collectanea) halála után özvegyétől Marosköri egyházi jegyző Kozma Mihály vette meg. Az Isten igéjinek hirdetője volt Bágyonban tizenhat évig, a honnan Tisztelendő püspök ur közbenjárására a toroczkó-szent-györgyi ekklesia fogadta be 1771-ben. Betegségben töltött ott egy esztendőt, a kinek helyébe Sz.-György nap körül Adamsról 1772. ebben az esztendőben Tisztelendő Sárdi István T.-Szt.-Györgyre vitetvén, ő maga Szabó Mihály ifj. és András méltóságos gróf Thoroczkai Zsigmond jobbágyai házában betegeskedett jelen 1772 ik év junius 27-én éjjelig, a hol a Jézus Krisztus által megmosogatott lelkit 64 éves korában Istenének kezébe ajánlotta. Porhüvelye a toroczkó-sz.-györgyi unitárius ekklesia temploma czintermének déli részébe temettetett el aranyos-tordaköri néhai esperes Koncz Boldizsár sirja mellé junius 28-án. A hallgatók nagy sokasága közt, egyházi beszédet tartott felette helybeli lelkész T.

Sárdi István és torcezkói lelkész T. Gejzanovics József (mindkettő, mindkét helyen új papok).

Nyugodjék békével megváltó Jézus Krisztusunknak dicsősséges eljöveteleig.

CXI.

UZONI FOSZTÓ ISTVÁN NEMZETSÉGI LESZÁRMAZÁSA.

(Saját jegyzetéből.)

1771-ben sok törekedésekkel a tisztelendő Superioroktól T.-Sz.-Gyögyről bágyoni papságra megnyeretett Uzoni Fosztó István, ki attól fogva itt papi és dioecesisz notariuszban van. Ennek az atyja Uzoni Fosztó János Háromszéken Árkoson kezdette 1717. deczemb. 1-én, Bölönben végezte 1769. decemb. 19. LXXIX. esztendőskorában a tanító mesteri hivatalt, kiról a G. consistorium a G. protocollumban azt iratta: 1738. a consistorium Uzoni János atyánkfíát jó tanítónak lenni tudja. A nagyatyja Uzoni F. István ab Ao 1680. papi hivatalt viselt udvarhelyszéki némely ecclesiákban. Meghalt Bölönben, 1725. novemb. 15-én 80 esztendőskorában, mikor mesteri és papi hivatalban 52 esztendőt töltött. A Jobb atyja Uzoni Fosztó Márton Koppáni István esperestsége alatt Háromszéken az Illyefalvi Castellata ecclesiában papi hivatalban volt. Mitől fogva? Bizonyosan annis 1618—1622. De akkor Váradról hozatott Keserű Dajka János a Bethlen Gábor fejedelem papja 3. compagnia Brandenburgumi fegyveresekkel a fejedelem asszonyinak Cattarina Vilhelminának hadával Háromszékből nagy Practicával és violentiával az unitarius tanítókat kihányta LX. ecclesiából. És ezt a Fosztó Mártont, hogy hirt tett az Olt vize melyekin és a Fekete ügy mellett, alatt fekvő ecclesiákban annak családságáról, s aztán repelláltak s nem bocsátották be Sz. Iványban, s azután több idébb való falukban. Ezért megkötöztette, mezitláb a kocsija után köttette, és úgy Fejérvárig hurczolván, ott elbocsátotta, s ő vitt hirt Radecius Bálint püspöknek a persecutio dolgáról, ki fejedelmi mandatummal eltiltatott Sinatgyüjtéstől, kirekesztetett Háromszéki Reliquiaknak visitalasoktól abban az egész seculumban. Ez volt Istennek amaz Eszkeze Uzoni Fosztó Márton, ki által egy néhány ecclesiák Háromszékben az unitaria sz. hűtben megmaradhattak. Azután Udvarhelyszéken predicatorokdott 1660-ik esztendeig, a mikor a Török Porta ellen támadó Rákoczi Györgynek elvesztésire küldetett sok Tatárok Udvarhelyszéket égetvén s rabolván Keményfalvi Papságában, hogy magát rabul az erdőbe meg nem adta, egy hegyes törrel oltalmazodván el lenek négyen, kikkel tusakodott 120 esztendőskorában (a mint fiának relatiojából hallatott) nyilakkal meglövöldözték s ott holt meg. Ennek Descendensinek Uzoni Fosztó Istvánnak Bágyonban vannak három fiai Dominicus, Petrus és Stephanus. Leányocskája Uzoni Fosztó Zsuzsánna Első felesége Bölöni Gazdagh Borbára, annak holta után a mostan élő Bölöni Kandal Judith.

Közli: CSEGEZY LÁSZLÓ.

KÜLFÖLDI LEVELEZÉS.

I.

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1887. május.

(A lutheránusok papi értekezletei. Leconte de Lisle fogadtatása az akadémiában.)

Szerkesztő ur!

A vallási társulatok gyűlései, s a papi értekezletek, melyek az év e szakában szoktak tartatni, már bezáródtak. Nem czélom e gyűléseket mind leírni, mert nem is sok érdekest lehetett találni bennök. Azok, mondhatni, minden évben egyformák. Igazán szólva csakis a papi értekezletek azok, melyek figyelmet ébresztenek, mert azokban érdekes vitatkozásokat folytatnak egy-egy becses munka, vagy napi kérdések felett. A reformátusok papi értekezleteiről nem írok semmit, abból az egyszerű okból, mert onnan a szabadelvűek ez alkalommal is ki lettek zárva. Egy pillanatra úgy látszott, mintha szakítani akarnának azzal az oktalan rendszerrel, mely szerint, hogy az ellenmondás hangját elhallgattassák, e gyűlésekre nem fogadták be a szabadelvűeket. A múlt évben, tényleg fel is tétetett az a kérdés, hogy a szabadelvűeket oda beengedjék-e. E kérdés az idén tárgyalás alá került Nyegaard nancy-i lelkésztől eléterjesztve. Úgy látszott, hogy az ő szépen kidolgozott munkájának meg lesz az eredménye s a szabadelvűek befogadtatnak a papi értekezletekbe. De nem úgy történt. Hiába ajánlotta a mérsékletet, hiába hangsúlyozta, hogy a szabadelvűeket meghallgatás nélkül nem kell kárhozatni. A gyűlés 33 szóval 17 ellen elvetette az előadó véleményét, s el fogná vetni tizszer is, a meddig abban a mostani szellem uralkodik. Annál inkább kell becsülnünk azt a széleskörű szellemet, melyet lutheranus testvéreinknél találunk. Ők értekezletüket ez évben is megnyitották mindeneknek, tekintet nélkül arra, hogy mely egyházhoz tartoznak, vagy mely irányt követnek. Gyűléseik nagyon népesek voltak s valóban megérdemelték, hogy azok legyenek.

A napi renden első kérdés volt: Jakab apostol levele. Az előadó Krüger ur, a Missioi Intézet tanára, munkájának e

czimet adta: Az új szövetség legrégibb okmánya. Ki kell mondanom mindenekelött, hogy Krüger ur felolvasása nem közönséges mű. Az igen jeles és világosan irt tanulmány az új szövetség emez annyit vitatott okmányáról, melyet sokan felmagasztaltak, mások meg nem elég méltánylatban részesítettek s különösen Luther, ki annak eszméivel szemben ellenséges álláspontot foglalt el. E levél kezdettől fogva sokat foglalkoztatta a kritikusok találékonyságát, kik még sohasem tudták annak sem keletkezése idejét, sem szerzőjét meghatározni. Minden képzelhető hypothesis felállítottak, de mindenik hagyott fenn kívánni valót.

E levélnek már a cziménél is nagy nehézség forog fenn. Mit kelljen érteni a diaspora alatt, a hová e levél intézve volt? Krüger ur minden ügyessége mellett is, melylyel megmutatni igyekezett, hogy a diaspora a görög és római városokba beékelt ugynevezett zsidó negyedek voltak, a kérdést úgy tetszik egy lépéssel sem vitte a kielégítő megoldás felé. Azt mondja, hogy a zsidó negyedekben voltak azok a kevély gazdagok, kik a szegényeket elnyomták s csaknem úgy bántak velük, mint rabszolgákkal, de ezzel semmi sincs megmutatva. Hanem a mi Krüger ur állításai közt a legtarthatatlabbnak tetszik, az az, hogy Jakab apostól levelét az újszövetség legrégibb okmányának állítja. Szerinte ez mindjárt István vértanu halála után iratott. Igaz, hogy Krüger urnak szüksége volt arra, hogy a levél keltezése idejét ne tegye későbbre Kr. u. a 40-ik évnél, hogy ez által igazolja azt az állítását, mely szerint Pál apostol tana és Jakab apostolé közt nincs semmi ellenkezés. Lehet gondolni, hogy e tételt nem hagyták megjegyzés nélkül, annál is inkább, mert ahoz meg azt tette, hogy véleménye szerint Jakab, a Jézus testvére a levélnek szerzője. Ezzel szemben nagyon természetesen az az ellenvetés tétetett, hogy a levél tartalma s különösen pedig a II ik fejezeté csak úgy magyarázható meg, ha feltesszük, hogy Pál apostolnak a hit által való megigazulási tana már nagyon el volt terjedve és szenvedélyes vitákat idézett elé. Következőleg a levélnek a 40, 42-ik évnél jóval későbbre kellett keletkeznie.

Egyébiránt, ha annak a hagyománynak van némi alapja, hogy Jakab 64-ben halt meg, a keltezés idejét 20 évvel későbbre téve, még lehet neki tulajdonítani a szerzőséget. De akkor is kérdés támad a styljére nézve, mely a zsidókhöz irt levél stylussával együtt annyira ellentétben áll a többi újszövetségi iratokéval, főleg pedig Pál apostoléval. S aztán Pál görög nyelven irt, míg az új szövetség többi íróinak nyelve valószínűleg az aramiai volt. A vitában egy

nagyon különös vélemény nyert kifejezést, az t. i. hogy e levél lehet a Jakabé; és hogy stylussa aránylag ipen szép, az onnan magyarázandó ki, hogy írója Egyiptomban, Alexandriában is tartózkodott. Nem tudom, hogy az illető minő okmányok alapján nyilvánította e véleményt, de nekem úgy tetszik, hogy az egészen képzeletből kapott. Hogyha a magam véleményét szabad mondanom, szerintem a kérdéses levél sokkal később keletkezett 60—62. évnél s szerzőjének legkevésbé lehet Jakabot, a Jézus testvérét tartani.

A Krüger ur munkája feletti vita emelkedett hangu és igen érdekes volt. A kik benne részt vettek, egy pillanatra sem lépték át az illő határokat. A szerzőt végül melegen üdvözltek lelkiismeretes és sikerült felolvasásáért.

A másik kérdés, mely a lutheranusok papi értekezletén tárgyaltatott: Hogyan kell a váltság tanát tárgyalni a katechumenusok oktatásában? Appia lelkész ur figyelemre méltó munkát olvasott fel e tárgyról, de a mely a kérdésnek csak mellette járt, hogy ne mondjam rajta kívül. Kivonatokat adott azokból a kátékból, melyeket a lutheraus egyházakban használnak s melyek a ref. egyházból való némely hallgatók előtt valószínűleg ismeretlenek voltak; legalább én részemről azok közül egyet sem ismertem.

De elfelejtette megmondani, hogy minő módon kell tanítani a váltság tanát, azoknak a növendékeknek, kik a konfirmatoria készülve először részesülnek tulajdonképeni hittani oktatásban. Ugy, hogy azt lehet mondani, hogy a felolvasó a kérdéssel igen röviden bánt el, azt mondva, hogy a bevett módon kell tanítani a növendékeknek a történelmi és gyakorlati vallás elemeit. A felolvasás után többen szóltak a kérdéshez s mindenik ugyanabban az értelemben, mint a felolvasó. Nézetem szerint ezt a kérdést igen nehéz arról az állásponttól tárgyalni, a melyről tárgyaltatott. Az orthodox felfogás kizár minden más meghatározást s világos, hogy az ember abba a nehéz helyzetbe jut, hogy miképpen magyarázza meg a gyermekeknek ezt a rettenetes dogmát, mely halálra kárhoztatja az ártatlant, hogy megmentse a vétkest. Most már, ha az ember azzal akarja megvilágosítani, hogy ez szükséges azért, hogy Istennek igazságossága megelégtessék, nagyon különös eszmét ad Istenről a növendékeknek, kik az igazságosságról s főleg Isten igazságosságáról más fogalmakat tanultak addig ismerni. Ezt az ellenvetést tényleg meg is tették, nem kis zavarára a felolvasónak és azoknak, kik az ő nézetét pártolták.

Ezzel a lutheránusok papi értekezletei bevégeződtek, a legjobb benyomásokat hagyva hátra maguk után. S nekünk, reformatusoknak, nem ezt kellett-e hogy mondjuk magunkban: mily könnyű mégis együttesen megvitatni oly kérdéseket, melyek inkább a szivre tartoznak, hogyha az ember a jót akarja. A mi lutheranus testvéreinknek lehetséges, miért ne lenne valósítható a mi körünkben is?

A francia akadémiának ritkán volt oly érdekes ülése, mint az, melyben a Hugó Victor helyére választott Leconte de Lisle-t fogadták. A bevett szokás szerint az új tag dicsbeszédet tart elődje életéről és munkáiról. S erre a fényes társaságnak valamelyik tagja, a kit előre kijelölnek, felel az új tagnak. E tisztet most Dumas Sándor teljesítette Leconte de Lisle 69 éves s született a Reunion vagyis a régebb ugynevezett Bourbon szigetén. Fiatal korában jött Franciaországba s azóta mindig Párisban él. Nevezetes költő, de egy kissé fanyar. Munkái sajtóságos bélyeget hordanak magukon, a mi miatt sohasem fognak népszerűkké lenni. Azok nagyobb részint bölcséleti tartalmúak, de az ő bölcselete reménytelen, úgy, hogy azt a semmi bölcselétének lehetne nevezni. Egy szóval Leconte de Lisle pessimista, sőt több: a pessimista iskolának elismert feje Franciaországban. S bizonyára a pessimismus még oly nagyszerű sorokban énekelve is, mint az új akademikuséi, nem fog nálunk soha népszerűvé válni. Leconte de Lisle főbb munkái: „Poémes antiques“, „Poémes tragiques“, „Poémes barbares“. E különböző költeményekben s kivált a két első kötetében a legfénylőbb lapokat találjuk. De ismétlem, hogy reménytelenség jellemzi. Leconte de Lisle a kereszténységgel, s főleg pedig a középkori kereszténységgel és társadalommal szemben nagyon elfogult. S ez őt, mondanom sem szükséges, igazságtalanná teszi az emberek és dolgok megítélésében s a történelemnek hamis magyarázatot ad.

A Hugó Victor dicsőítésére mondott beszéde szép, de melegség nélküli, hideg volt. Nagyszerű szavakban beszélt róla, de úgy tárgyalta őt, mint vele egyenlőt. Sőt nekem úgy tetszik, hogy ő Hugó eszméit és érzelmeit egy kissé a magáéi alatt állóknak tekinti. Legalább erre lehet következtetni abból a modorból, melylyel ő a nagy költő spiritualis bölcselmét ismertette, melyet egyszerűen illúsió-nak nyilvánított. Azt mondotta, hogy „Hugó Victor egész életében természetfeletti álmakat és apokalyptikus visiókat üzött.“ Éppen így kifogásolta az Istenben és a lélek halhatatlanságában való hitét is.

Leconte de Lisle beszéde semmi rendkívülit nem tartalmazott, s nem is ez volt az, mi az akadémia ez ülését annyira érdekessé és fontossá tette. A valódi érdekelttség Dumas beszédében öszpontosult.

A mi mindenekelőtt meglepő volt, az a két szónok közti nagy ellentét. Az egyik hideg és érzéketlen, a másik meleg és gyújtó, tiszta és szép hanggal s nagy drámai erővel. S vegyük hozzá még ehhez azt a különbséget, mely Leconte de Lisle eszméi és Dumaséi közt van. Az egyik pessimista, míg a másik az optimismus hive. Következésképp, midőn Dumas vette át a szót, a hallgatóság látható örömmel és meglepődéssel fogadta. Beszédét azzal kezdte meg, hogy tisztelettel adózott Leconte de Lisle tehetségének, lángelméjének s aztán megragadóan beszélt el azt a viszonyt, mely Hugó Victor közt és ő közte alakult, ki később a francia akadémiában utóda lön. De az elismerés, a méltánylás után jött a bírálat az új akadémikus bölcselmi eszméi fölött, ki a költészetből a vallást, Istent és az emberi lelket egészen száműzni akarja. És e bírálat oly igazságos és oly találó, hogy megérdemli, hogy belőle egy néhány tételt idézzek: „Ön oly költészetet akar, melyben nincs személyiség: a csillagok, a szelek, a vihar, a föld és az ég, mindez kétségtelenül nagyszerű; de az embernek is helye van a természetben. Mi a költészet, hogy ön az embert belőle kizárja? Ön nem akarja, hogy a költő nekünk a lélek dolgairól: szent hevületről, eszményről, a hitről, a sziv dobbanásairól és könnyekről beszéljen. Ön nem veszi észre, hogy ugyanazzal a csapással az eget pusztává és a földet némává teszi . . . S mit ad ön mindezek helyett cserébe? . . . a halált és a semmit!

Aesthetikai nézeteire vonatkozólag pedig, melyekkel Leconte de Lisle a Buddha korába vagy Homer Görögországába akar visszavezetni, így szólott: „Valmiki és Homér óta egy rendkívüli, váratlan, ámbár megjósolt esemény történt. Az orpheusi és vedicus költemények közé, egy kicsiny könyvet láttak az égből leesni, egy egészen kicsiny könyvet, mely nem nagyobb, mint az Iliasnak vagy a Ramayana-nak egy éneke, és ez a kicsiny könyv a legcsodálatosabb történelmet beszéltette el az embereknek, melyet ők valaha hallottak, és a legtisztább, legérthetőbb, legvigasztalóbb és hasznosabb morált mutatta fel, melyet a földön valaha hirdettek. Az emberiség egyszerre új lelket érzett magába szállani a kicsiny Judeából jött rapsodiák hangjánál, melyeket istenieknek mondtak s meggyőződéssel és lelkesedéssel terjesztettek . . . Az ó-kor vallásos költészete aztán elhalványult, mint a hogy a nap első sugarára a

csillagok kialusznak, melyek csak az éjszakának világítanak Ettől kezdve az emberiség a szép bálványimádásától a jó vallására ment által. A léleknek épp úgy meg vannak a maga szükségei, mint a testnek és szellemnek. A művészetnek, mely ön szerint saját magamagának kell hogy célja legyen, az isteni kijelentés szolgálatába kellett magát kegyesen adnia. Istennek, mint az isteneknek, meg voltak a maga Phidiassai és Lysippussai, Apellesi és Zeuxissei Donatelloban, Michel Angelóban, Leonardban és Raphaélben ; és megszületett a zene, hogy egyesítse a teremtésnek minden hangját az ujjonnan felfedett teremtő dicsőítésére ; s végre a költészet maga feladva közetlen uralmát a szellemek felett, szolgáljává, kísérő zenéjévé lett az új örömhírek.

A Mózes és Jézus Istene lehelletének hatása alatt nyerte az inspiratiót Dante Divina Comediájához, Klopstock Messiásához, Corneille Polyencte-hoz, Racine Atholie-hoz, Milton Az elveszett paradicsomhoz, Goethe Fausthoz stb. . . . Ime, a mi ellen ön harcolni akar, és a mit meg akar ön semmisíteni.“

Mindezek az idézetek azonban alig adnak fogalmat Dumas hatalmas és bámulatos szónoklatáról. Leconte de Lisenek pessimismusára azt mondotta: Nem hiszem, hogy valóban kívánná a halált, a ki oly szép költeményeket ír, mint ön is. „Mindez a csüggettség nekem úgy tetszik, csak tisztán irodalmi. Mindazok közül a dolgok közül, melyeket az ember kívánhat, szerencse, gazdagság, egészség, szeretet, a halál az egyedüli, a melyről azonnal hatalmában áll gondoskodni az istenek segedelme és az emberek segélye nélkül. És mégis éppen ez az, a mire csaknem sohasem gondol. A halálnak meg van a maga jó oldala, de az ember mindig inkább fogja szeretni az életet. . . . Ennek a bizonyítéka, hogy mi önt élni látjuk, és pedig Istennek hála jó egészségben élni.“

E bírálat igazságos és finom. De itt meg kell szakítanom bármily érdekeseznek látszanak is, a beszéd első részéből vett idézeteket, mert véleményem szerint a második rész a legérdekesebb, a mely Hugó Victorra, erre a félistenre vonatkozik, a mint őt annyiszor nevezték, a kit eddig érinthetlennak tartottak, s a kit mindenki különbség nélkül és feltétlenül csodált. A francia akadémia ez ünnepeles ülésében, Dumas az ő nyílt beszédével széttepte a fátyol egy részét, mely az oltárt fedte, a mely előtt tömjéneztek és áldoztak. Ő merészkedett megmutatni, hogy ez a cultus nélkülözi az értelmet. Egy szóval, ő nyilván, komolyan és sok jó érzékkel független véleménynek adta jelét és megkezdte a szükséges visszahatást

a tömjénezők előítéletes nézeteivel szemben . . . Eddig csak egy-egy félénk bírálat jelent meg Hugó ellen s azoknak is az írói minden képzelhető módon igyekeztek magukat menteni, hogy érinteni merték a bálványt, habár oly kis mértékben is. Dumas nem folyamodott mentségekhez; ő úgy gondolkozik, hogy Hugó Victor elég nagy volt, elég nagy lángész arra, hogy az ő tökéletlenségeit is meg lehessen mutatni. Ő azt hiszi, hogy az ő munkájából lehet törülni, a nélkül, hogy az ember igazságtalanságot követne el ez által ellene, és hogy bármennyi törültessék is azokból, ő mégis a száz leggazdagabb írója marad.

De hogy fogalmat adhassak arról a teljes szabadságról, melylyel Dumas Hugó Victort megítélte, ide irok beszédéből néhány tételt s éppen azokat, melyekkel Hugó jellemét próbálta meghatározni, melynek uralkodó fővonása, születésétől kezdve a mérhetlen nagyra-vágyás volt, mely nem mindig emelkedett felül kicsinyes hiúságokon.

„Neki egy megrögzött eszméje volt. És ez az eszme egyszerűen az, hogy a mikor ő érett korra jut, honának és minden időknek legnagyobb költője leend, és abban a mértékben, a mint korban éléhalad, minden országok és minden idők legnagyobb embere.“ Annyira szerette a dicsőséget, hogy Ruy Blas-ban úgy nyilatkozik, hogy sohasem bocsátana meg annak, ki az ő népszerűségét el nem ismerné, vagy kérdésbe tenni merészelné.

Dumas azt mondja, hogy ez magyarázza meg azt a sajtáságos változékonyt, melyet Hugó Victornál tapasztalni lehetett. Ő felváltva, és egész őszinteséggel, volt royalista, katolikus, aztán republikánus és demokrata; miért? Mert oly természet, mint az övé, nem zárhatja be magát emberi combinatiókba. „Ő tehát nem engedte meg, hogy kormány vagy vallásformákba beszorítsák, a melyekben neki nem lenne joga mindent mondani és nem maradna fenn annak a lehetősége is, hogy ő első legyen. Elutasította magától a monarchiát és a katholicismust, mert e két formában kikerülhetlenül valaki mindig felette áll. Elfogadta volna ő a monarchicus államformát, ha odajuthatott volna, hogy király legyen; s megmaradt volna a katholicismusban, ha elérhette volna, hogy pápává tegyék, hogy egyesítse magában a pápát és a császárt, Istennek ezt a két félfelét, a mint Hernani-ban mondja.“

. . . Napoleon alakja gyakran foglalkoztatta a költőt, nagysága nyugtalanította őt és lelkesítette. Napoleon a legnagyobb dicsőségnek volt a megtestesülése, a melyet csak egy ember igényelhet. „Minde- nek előtt megpróbálta az ő nagy alakját Franciaország emlékezeté-

ből kitörülni, de minthogy ez sem neki, sem senkinek nem sikerülhet, aztán énekli őt, a kit nem lehet elfeledetté tenni. Így akar vele egyenlő rangba jutni vagy talán akarja őt felülmulni. Avagy Homér nem sokkal nagyobb-é, mint Achilles?

Végre Dumas azt a kérdést téve fel, hogy mit fog tartani a jövő Hugó Victor munkáiról, ezeket mondotta: „Mi fog történni e rengeteg, sajtáságos, fárasztó, össze nem illő, fényes alkotásokkal, melyek a legkeményebb, legcsillogóbb, legdrágább és legtörékenyebb anyagból vannak összeillesztve? Az a mi történik az emberi szellem minden munkájával. Az idő nem fog kivételt tenni ezekre nézve sem, éppen mint másokra; tisztelni fogja és megerősíteni, a mi azokban marandó s alább szállítani, a mi nem az.“

Levellem már is hosszúra nyult s nem akarom azt tovább folytatni. De a mit irtam és idéztem, úgy hiszem bőségesen elégséges arra, hogy fogalmat adjon az akadémia ez üléséről, és hogy mutassa, hogy a Hugo Victor iránti elvakult bálványozás megszűnt. Most kezdik őt komolyan vizsgálni, megítélni s következőleg nem csudálni benne, csak a mi csudálatra méltó. Bármily számosak legyenek is a porlandó részek, s bármennyit vigyen is el a szél Hugo Victor munkáiból, még mindig marad mégis mit csudálni.

CHARRUAUD.

II.

ANGOLORSZÁGI LEVÉL.

Belfast, 1887. jun.

Nem lehet kifejezni, minő mély részvét és rokonszenv ébredt fel bennünk, midőn a toroczkóiakat ért szerencsétlenséget olvastuk. Mi úgy éreztük ezt a csapást, mintha épp minket talált volna. Részemről sohasem fogom elfeledni azt a gyönyört, melyet nekem Magyarországon tett utazásom alkalmával ez a ritka szépségű hely nyújtott, s azt a lelkes fogadtatást és vendégszeretetet, melyben ott részesültem. Tiszta és szent hitünknek szépségét és hatalmát ott oly módon láttam nyilvánulni, mely engem szokatlanul meglepett. A Brit és Külföldi Unitárius Társulat gyűlésén az elnök Nettlefold Frigyes megnyitó beszédében megemlékezvén a toroczkói szerencsétlenségről, sokan mindjárt megfoghatóbb formában óhajtottak részvételüknek kifejezést adni. S én a másnap tartott Soiree-n Chalmershez így szólottam: „Menjünk, járjuk körül a gyűlést, hadd lássuk mit gyűjthetnénk össze; Steinthal is csatlakozni fog hozzánk“. Kezünkbe fogva kalapunkat körülmentünk és mindenkitől kaptunk egy keveset. Mi-

kor két vasárnapi iskolás leánykához jöttünk, azt mondották: „Nekünk nincs pénzünk.“ „Egy krajczár sincs?“ Ekkor sugárzó arccal két farthingot, két krajczárt adtak ezek a kicsiny teremtések, a kiknek ez volt minden pénzük. „Ezzel is bé lehet dugni egy kis lyukat, mondám én, és a szeretet, mely velük megy, jó ragaszték lesz“.

Londoni évi gyűlésünken oly nagy számmal voltak jelen, milyenre én egyáltalán nem emlékszem, a mióta e gyűléseket látogatom. A gyűlés szelleme a legemelkedettebb és legbátorítóbb volt. Sokan eljöttek azért is, hogy lássák az új Essex templomot, mely egy nagyon csinos és tágas épület s melyben az ünnepélyes isteni tisztelet és a gyűlések tartattak. Az egyházi beszédet Odgers Edwin Jakab a „Home Missionary Board“ igazgatója mondta, mely egy nagyon jeles történelmi és prófétai beszéd volt. Tartózkodom e beszéd dicséretétől, mert attól tartok, hogy nem lennék részrehajlatlan bíró. Még tanulókorunkból ismerjük egymást s mindig a legbensőbb barátságban élünk s rokonszenvvel kísértük egymás működését, habár egymáshoz nem is laktunk közel.

Magyar hangot nem hallottunk ez évi gyűlésünken, önöktől most nem jött képviselő, de Amerikából jelen volt Chadwik W. T. a brooklyni költő-bölcsele; Hollandiából Dr. Rovers, mint a németalföldi Protestanten Bond képviselője; és Japánból Takagawa marquis Tokioból, a ki unitarius s a ki angolul tartott jeles beszédében arra biztatta a társulatot, hogy állítson unitárius missiót Japánban. Ott a talaj, azt állítja, erre teljesen elé van készítve. A japáni mivelt értelmiség hajlandósággal viseltetik a kereszténység tanításai iránt, midőn azt abban a formában ajánlják neki, melyben az unitáriusok hiszik; míg a trinitárius tanok semmi viszhangot nem keltenek lelkében. Ezt az ügyet a Brit és Külf. Unitárius Társulat választmánya gondosan meghányta-vetette, s reményilem, megtalálja az alkalmas embert arra a nemes munkára, mely a messze keletről int reánk.

A Vasárnapi-Iskola társulat gyűlésén Wood József, birminghemi lelkész, ki ezelőtt egy néhány évvel jött át hozzánk, a calvinista-independensektől, egy igen életrevaló új indítványt tett. Ő ugyanis azt ajánlja, hogy a vasárnapi iskolai tanítók számára nevelőintézet állíttassék, hogy rendszeres oktatást nyerjenek az ő foglalkozásukra és állásuk felelősségére nézve. Nálunk a vasárnapi iskola, sok helyen az egyház veteményes kertje. Irlandban másképp van, (valamint úgy hiszem önöknél is), itt a vasárnapi isk. tanulók a gyülekezet tagjainak a gyermekei. De Angliában a vasárnapi iskolák tanulói na-

gyobbrészt oly szülők gyermekei, kik semmiféle egyházzal sincsenek összeköttetésben, úgy, hogy a mi munkánk ott a mi elveink és hitünk megismertetésére nézve, valódi missziói munka. Wood úgy véli, a mint közülünk sokan, hogy rendszeresebben és gondosabban kellene ezt a munkát folytatni, mint eddig történt. A mi hibánk, hogy ha elveinket nem elég igyekezettel plántáljuk a növekvő nemzedék lelkébe.

Londonban nagyszerű ünnepélyt tartottak a mi kitünő és szeretett királynénk tiszteletére, ki éppen 50 éve, hogy uralkodik.

Mi Írlandban úgy gondolkozunk, hogy minket is többször meglátogathatott volna, épp mint birodalma más részeit. Írland, én azt hiszem, éppen oly loyális lenne, mint Scotland, ha Victoria gyakrabban lett volna közöttünk.

Bármik legyenek politikai nézeteink, mi szeretjük és csodáljuk az ő személyét. Ő vallásos nő és magas erkölcsöt széleskörű szabadelvűséggel egyesít. Mint két egyháznak a feje, melyek egymástól különböznek mind tanra, mind politikára, ő éppen oly készséggel járdokozott és vett urvacsorát Scótia presbyterianus imaházaiban, mint Anglia püspökegyházi székesegyházaiban. És ő az első a mi uralkodóink közül, ki dissidens lelkészt hívott a windsori kastélyba istenitiszteletet teljesíteni, melyen ő személyesen jelen volt. Sőt nemcsak ez. Mindjárt uralkodása kezdetén történt, hogy egy angol unitarius lelkésznek, dr. Lant Carpenternek megengedte, hogy „A Harmony of the Gospels“ czimű művét neki ajánlja; s most legujabban elfogadta Channing művei legujabb kiadásának egy példányát. Tudva van, hogy ő Channinget olvasta és csodálattal van eltelve iránta. Az ő barátsága oly emberekkel, milyen a néhai Stanley esperes, mutatja, hogy vallásos gondolkodása milyen irányu. A nem régen elhalt Alice leánya, egy időben levelezésben volt a mi lelkes vezérünkkel, Spears Róberttel, a kitől halottam, hogy a herczegnő teljesen unitarius nézeteket vallott.

Spears Robertről levén szó, ő betegsége miatt nem lehetett jelen gyüleseinken. Megerőltette magát, annyi munkát vevén vállalra, a mi három embernek is elég lenne. Mint a Christian Life szerkesztője, egy londoni gyülekezetnek lelkésze, a Channing Schoolnak igazgatója és missió-szervező az egész országon keresztül, oly buzgalommal és erélylyel szolgálta ügyünket, milyennel senki közülünk. Ő bajosan tud egy perczre is munka nélkül lenni, de remélem, hogy most kipihen magát, mert az ő életénél alig lehet értékesebb reánk nézve. Én a mult héten érkeztem Londonból haza s most készü-

lők az „Irish Nonsubscribing Presbyterianus“ társulat évi gyűlésére, mint annak titkára. S levelemet most e miatt rövidítenem is kell.

Az *Encyclopaedia Britannica* legutóbbi kötetében megjelent Socin Laeliusról és Faustusról irt tanulmányom. Én nem egészen egyezem a szerkesztői megjegyzéssel, a socinianismusnak a magyar unitárismusra való, Blandrata útján lett befolyását illetőleg. Blandrata, különös szándékkal, megpróbálta Socinust felhasználni, de Blandrata hitnézeteinek kifejezései inkább arianusok, mint socinianusok. Később Socinus befolyást gyakorolt az erdélyi ügyekre Radetzky püspök által, de tudva van, hogy az ő közbelépését akkor sem vették szivesebben, mint korábban. És ez figyelembe veendő; az unitárius nevet és azt a politikát, hogy egy egyház ezen a néven tartassék fenn, nem lehet Socinusra vinni vissza, kinek politikája egészen különböző volt. (Mi ezt nem is mondtuk. Szerk.) A lengyel egyházak, még a száműzetés ideje alatt sem fogadták el önként soha az unitárius nevet; az önk egyházának a dicsősége, hogy e nevet létrehozta és ahhoz állandóan ragaszkodott. Az Isten segélje, hogy tarthassák meg azt sokáig a hit és szabadság mindinkább növekvő dicsőségében!

GORDON SÁNDOR.

EGYHÁZI ÉLET.

I.

LEVÉL BUDAPESTRŐL.

BUDAPEST, 1887. ápril.

Tisztelt Szerkesztőség!

Budapesti unitárius egyházközségünkben f. é. mártius 6-án tartottuk meg az évi közgyűlést, mikor is a felolvasott gondnoki és lelkészi jelentések örömmel és lelkesültséggel fogadtattak. Mártius 29-én pedig abban a szerencsében részesültünk, hogy szeretett főpásztorunk, mélt. és főtisztelendő Ferencz József kir. tanácsos ur püspöki vizsgálatot tartván: egyházközségünk újabb haladása, erősbulése és fejlődése, az abban tapasztalt mintaszerű rend és buzgó működés felett teljes megelégedésének, őszinte örömének és elismerő méltánylásának meleg és lelkesítő szavakban adott kifejezést. E két nevezetes mozzanat kedvező alkalmul s indító okul szolgál arra, hogy egyházközségünknek az elmúlt két év folyamán kifejtett működéséről, erkölcsi és anyagi haladásáról és gyarapodásáról — az évi jelentések és a vizsgálati jegyzőkönyv alapján — az érdeklődők számára, lehetőleg rövid tudósítást irjak és közöljek. Teszem pedig ezt a következőkben:

Istentiszteleteink kitartó buzgalommal látogattanak. Kivált ünnepeken valóban szép számban szoktak jelen lenni. Így pl. a közelmúlt husvét ünnepén 70-en vettünk urvacsorát s ezeken kívül még mintegy 60—70 hallgató lehetett.

Két év alatt a n y a k ö n y v e z t e t e t t: keresztelés 27; esketés 39; halálozás 12. A keresztelesek nagy része vidéken s más lelkész által végeztetett, s elismeréssel emlitem, hogy a kereszteleseket a róm. kath. lelkészek is rendesen átírják. Az esketések közül egynehányat vidéken végeztem; így egyet Sopronban az e célra készséggel átengedett evang. nagy templomban mintegy 7—800 hallgató előtt; egyet Assa-Kürthön szintén az evang. templomban s egyet-egyét Zomborban és Kassán fényes családi körben. A helyi lakosok mindenütt szép elismeréssel irtak az első magyar unitárius esketési szertartásról.

Lelkészi látogatásokat tettem, az emlitett helyeken kivül, még Szabadkán, Szegeden, Szekiczon és Pozsonyban.

A lelkek száma két év alatt 146 tal gyarapodott. Az ala-

kuláskor 202 egyháztagnak volt bejegyezve, a múlt év végén 516. A két év alatt áttértek száma 125, visszatért 7.

Iskolaköteles volt 31 fi, 5 nő, kik mind iskolába jártak. **C o n f i r m á l t a t o t t** 4.

A lelkeszi jegyzőkönyv szerint a két év alatt beérkezett s elintéztetett 828 ügy. Ezekkel egybefüggőleg vagy azon kívül, de egyházi érdekekben, magánaplóm szerint irtam 1034 levelet. A n g o l és a m e r i k a i hitrokonainkkal az összeköttetés levelezés, évi tudósítások s egyesek látogatásai által fentartottat.

Az Unitárius Kis Könyvtárból két év alatt 10 füzet, eddigel 25 füzet jelent meg. Ez ügyben — tekintve, hogy a főczél, melyért e vállalatot indítottam volt, jó részben már eléretett — a továbbfolytatás, vagy abbahagyás iránt kérdést tettem közgyűlésünkhez, melyre az egyhangu válasz az lett, hogy e hiánytöplő füzetek továbbfolytatása elengedhetlenül szükséges és hasznos, ugy az egész vallásközönségünkre, mint különösebben budapesti egyházközönségünkre s ennek szétszórtan lakó tagjaira nézve. E célból a közgyűlés a szokott évi segélyt nemcsak hogy készséggel megszavazta, hanem egyesek, mint Hajós János és Gál Jenő afiai, egy-egy füzet kiadási költségeinek hordozására is önként ajánlkoztak. Vajha erdélyrészi hitrokonaink is nagyobb buzgalmat fejtenének ki, ha nem is a támogatásban, de legalább a terjesztésben!!

V a g y o n i á l l a p o t u n k is örvendetes gyarapodást mutat. A lelkeszi és templom alap összege a múlt év végén 21,737 frtot tett, s így a két évi gyarapodás 5529 frt volt. E gyarapodás főbb tényezői voltak: az Incze Mihály ur nagylelkü adománya (1000 frt); a gyűjtő-könyvecskék útján befolyt összeg és a hazai pénzintézetek szives kegyadományai. Több mint 300 hazai pénzintézethez, ugyanis templomépítésünk ügyében megleghangu kérvényt intéztünk, mely mintegy hetvennél szép visszhangra talált, közel 1000 frt segély folyván be ez uton, szebbnél szebb levelek kíséretében. Így járultak a szent célhoz: a pécsi takarékpénztár 100 frttal, a Kalotaszegi Tak. Részv. Társ. és a Tordai Kiségitő Társ. 50—50 frttal; a módosi, veszprémi, kőszegi, ungvári, komáromi első, kisczelli, n.-kún-karczagi, túrkevei, somogy kaposvári, szepesi, kézdi-vásárhelyi, s.-a.-ujhelyi és háromszéki takarékpénztárak 20—20 frttal; a törökbecsei, komáromvidéki, orsz. központi takaréks és a pesti magy. keresk. bank 25—25 frttal, s a többiek 15, 10 és 5 frtokkal. (A pesti első hazai tak. már régebb 200 frtot adott volt.) Mely szives adományokért az illető intézeteknek, — melyekhez egyenként köszönő levelet küldöttem — ugyszintén a kérvények benyújtóinak és pártolóinak itt is őszinte köszönetet nyilvánítani kedves kötelességemnek tartom. A gyűjtő könyvecskék útján a múlt két év alatt mintegy 1200 frt jött bé. Ez uton a szétküldött könyvecskék száma szerint még mintegy 12 ezer frt lenne bevárando s ép ezért bátor vagyok felkérni mindazokat, kik ily könyvecskéket kaptak, hogy a gyűjtögetést tovább folytatni, a befolyt összeget s végül — ha további ki látás nincs — a könyvecskéket is beküldeni, illetőleg elszámolni szia-

veskedjenek, annál is inkább, mert minden könyv után az illető gyűjtő nevére és terhére 100 frt tartozás lett főkönyvelve.

Az állandó kepe-alap 3183 frttal gyarapodott. Ez alap a múlt év végén 5665 frttal s a gróf Teleki Miklósné-féle lelkeszi alap 224 frttal záródott. A három alap összege 27,627 frt 63 kr volt. Összes vagyonunk (a 60—80 ezer frt értékű ingatlanon kívül) 31,665 frt 43 krt tett, mely összeg mialatt egyfelől öt évi működésünk buzgóságát szépen igazolja, másfelől csak indító és lelkesítő okul kell hogy szolgáljon nagy feladatunk érdekében a további kitaró buzgalkodásra.

Az évi egyh. adóajánlatok 1800 frton felül emelkedtek. A baj azonban az, hogy a hátralékok is ijesztő mérvben szaporodnak s 1000—1200 frt évi bevételnél többre — fájdalom — alig lehet számítani.

Évi kiadásunk 3000 és 3500 frt között váltakozik.

Az angol Unitárius Társulat nagylelkű évi segélyét még eddig évenként pontosan megkaptuk. Az amerikai Unitár. Társulat évi segélye is csak az 188⁵/₆-ik egyh. évről maradt el; de reméljük, hogy ki lesz pótolva. Ha e segélyek, mint hiszszük, még néhány évig fentartatnak, egyházközségünk végleges megalapítása s fennállhatása — legalább a jelenlegi állapot szerint — örök időkre biztosítva lesz.

A templom telek s annak beépítése fontos ügyében a püspöki vizsg. közgyűlés nevezetes határozatokat hozott, melyeknek eredményéről egy későbbi alkalommal fogok tán írhatni.

A hódmező-vásárhelyi unitárius leányegyházközség állapota felől jónak látom a püspöki vizsgálószék jegyzőkönyvét — főbb pontjaiban — ide iktatni:

„E leány-egyházközségünkben a vallás-erkölcsi élet élénk virágzásban s folytonos fejlődésben van. Az előző két év alatt budapesti lelkész afia évenként kétszer járt ott, népes gyülekezet előtt istentiszteletet tartva, s a lelki és anyagi ügyeket rendezve. Az egyik ily alkalommal lett elhatározva a hívek nagy örömére az is, hogy — miután Nagy Bálint községi tanító ur a ref. egyh. főhatóság által eltiltatott attól, hogy az unitáriusoknak istentiszteletet tarthasson, sőt miután e miatt papi jellegétől is megfosztatott — állittassék fel egy unitár. segédlelkészi állomás, habár egyelőre csak ideiglenesen is. E cél kivitele érdekében Benczur István és neje a s.-lelkész számára egyelőre egy évre ingyen lakást és ellátást ajánlottak; ugyane célra bpesti ekklesiánk 200 frt évi segélyt szavazott meg s maga a l. egyházközség is 100 frtot. Így jött létre, a püspökség és az E. K. Tanács helybehagyásával, az óhajtott s.-lelkészi állomás, melybe Ajtai János theologus ifju múlt évi okt. 3-án bpesti lelkész afia által ünnepélyesen beiktattatott. Azóta az ő buzgalkodása és tevékenysége folytán a vallásos élet még nagyobb lendületet vett; a hívek az istentiszteleteket nagy számban látogatják. Ugyanő végzi a val-

lások oktatást is, s a felnőtteknek egyh. énekeket is tanít, sőt dal-kört is szervezett.

A fennemlített áldozatkészségen kívül említendő, hogy Schiller Imre társ-gondnok az egyh.-községnek egy hármioniumot, Derzsi Károly lelkész egy urvacsorai ezüst-kelyhet ajándékozott. E mellett egyesek a temetéseknel szükséges eszközöket önként felajánlották s az egyes épületek fentartásához és javításához anyaggal és munkával készségesen hozzájárultak.

A hivek száma a múlt év végén 277 volt, s így két év alatt 109-czel szaporodott.

Iskola-kötelesek száma 23, kikből a helyi viszonyok s nehézségek miatt csak 13 jár iskolába, mely körülmény szintén ösztönzésül szolgál ottani hiveink az iránti törekvésében, hogy egy községi elemi iskola állíttassék.

Vagyoniilag nehéz helyzetben vannak. Ingatlanaiknak (ima ház és melléképületei, temetőkert és az ott tett kisebb építkezések) értéke 5200 frt. Ingóságaik értéke 400 frt. A nehézség azonban az, hogy az imaházak telek vétele által 4000 frt. adósságot kellett csinálniuk, melynek kamatai az évi bevételeiket fölemésztik. E tekintetben újabb az a könnyítés történt, hogy bpesti ekkleziánk, az E. K. Tanács ajánlatára, 2000 frtot $5\frac{1}{2}\%$ -ra kölcsönözvén, ezáltal az eddigi 8% -os kamatteher lejjebb szállott.

Egyházi adó-ajánlat a múlt évben csak 102 frt volt; újabb már föllebb emelkedett. Egyéb jövedelmeik a ház- és haszonbérekből folynak be, de alig elegendők az évi terhek fedezésére. Gondnokaik, az egész kebli tanács s az egyes tagok is nagy buzgalmat fejtenek az egyh.-község haladása s fejlődése érdekében.

A s. lelkésznek a valóban otthonias lakás és ellátás s bpesti ekkleziánktól a 200 frt évi segély a jövő egyh. évre is megajánlva, illetőleg megszavazva van.

Tekintve nehéz helyzetüket, méltán megérdemlik, hogy az E. K. Tanács, illetőleg a főtanács már ez évben is valamelyik forrásból lehetőleg tetemes összeggel segítségükre siessen. Sőt czélszerű és óhajtható volna számukra egy általános gyűjtést is rendezni. Az a 4000 frt még nem oly nagy összeg, s ha valaki a ker. áldozatkészség szellemétől indítatva, kifizetné, s így az imaházat s mellékhe-lyiségeit megváltva, mintegy ajándékképen adná a l. egyházközségnek: bizonyára ércznel maradandóbb és örök emléket hagyna hátra maga után. Vajha szavam ne lenne csak elhangzó szó a pusztában!

Oroszázi unitárius fiókegyházközség.

Oroszázián két évvel ezelőtt csak 7 unitárius volt, kik a h.-m.-vásárhelyiekhez voltak sorolva. Az utóbbi két év alatt azonban, részint rokonsági összeköttetés, részint a H.-M.-Vásárhelyen tartott egyes istentiszteletekben való résztvevés és a füzetek olvasása folyó-

tán többen kezdettek áttérni s számuk a múlt év végével 50-re emelkedett.

Tanácsom s utasításom folytán ideiglenesen főkegyházközséggé alakulván, s az ez iránti folyamodásuk s alapszabályzatuk az E. K. Tanács által is megerősítettén, ennek értelmében múlt évi okt. 14-én végleg szervezkedtek. Gondnokuk: Salamon József, egy tekintélyes iparos, jegyzőjük: Gintner István, órás-iparos, pénztárnokuk Szabó Péter, s ezek mellett 4 egyháztag alkotják a kebli tanácsot. A megalakulás az illető polg. hatóságnak is bejelentetett. Évi bevételük egyh. adóban 27 frt volt.

Itt is és H.-M.-Vásárhelyt is, községi iskolák hiányában, az iskoláztatás nehézsége okoz legtöbb aggodalmat hiveinknek. Ezen lehetőleg segítendő, az orosházi kebli tanács azt határozta, hogy a szülők helyett a gyermekek tandijait is — melyek az unitáriusokra nézve kétszeresek — az egyh. közpénztárból fizeti, remélve, hogy a szülők e tényt méltányolva, lehetőleg nagyobb összegekkel fogják az egyházat támogatni.

Orosházán f. é. husvét másodnapján tartatott az első unitárius istentisztelet nagy közönség előtt a s.-lelkész által, ki a közeleső H.-M.-Vásárhelyről rándult át, s ki ezután még gyakrabban fog átmehetni.

Ennyit a Királyhágón inneni most már három unitárius gyülekezeetről. Ezekből is látható, hogy a bpesti egyházközség megalapítása s az itteni lelkésztség felállítása s 5—6 éves fennállása, kivált erkölcsi tekintetben, nem volt hatástalan és eredménytelen. Látható az is, hogy ügyünk a lelkes támogatást úgy künn, mint benn méltán megérdemli.

DERZSI KÁROLY.

II.

A BÖLÖNI UNITÁRIUS EKKLÉZSIA 1886. ÉVI SZÁMADÁSA.

Alkalmam volt a bölöni ekklézsia 1886. évi számadásába tekinteni, s abból közlöm a következő részleteket:

Bevétel volt	11777	frt	31	kr.
Kiadás	9076	"	23	"
Pénztári készlet	2701	"	8	"

Pénzvagyon.

Kötelezvényekben elhelyezve . . .	23964	frt	—	kr.
Váltókban	24547	"	—	"
Takarékpénztári betétben	6574	"	34	"
Kamat és haszonbér hátralékokban	2677	"	26	"
Pénztári készletben	2701	"	8	"

Összes pénzvagyon: 60463 frt 68 kr.

I. Bevételi részletek:

Közös vámoshid haszonbéréből bejött 64 frt. Hátralékban maradt 54 frt 60 kr.

Betáblázott (?) kötvények 5% kamatából 22539 frt után bejött 633 frt 65 kr. Hátralékban maradt 493 frt 30 kr.

500 frt 8% kamatjából bejött semmi. Hátralékban van 40 frt.

Nyires mezei haszonbéréből bejött 88 frt 70 kr. Hátralékban van 70 frt 85 kr.

Bél mezei haszonbéréből bejött 181 frt 72 kr. Hátralékban maradt 301 frt 85 kr.

Csatovágása 40 frt haszonbére hátralékban.

Csatovágása (második darab) haszonbére 39 frt 20 kr. hátralékban.

Sebesse kaszáló haszonbéréből bejött 30 frt. Hátralékban maradt 23 frt 25 kr.

Bélmezői halászat 10 frt haszonbére hátralékban.

Kis korcsoma 120 frt, haszonbére hátralékban.

Becsült fa ára 15 frt, hátralékban.

Az 1885. év végén hátralékban volt 2900 frt 4 krból 1461 frt 87 kr hátralékban.

Györfi Ferencznél kamat-mentes(?) tőke 925 frt stb.

II. Kiadási részletek:

Lelkész évi fizetése 1000 frt

Lelkész, mint pénzt. ellenőr évi fizetése . 100 "

Curator évi fizetése 50 "

Jegyzői fizetés 30 "

Énekvezér fizetése 500 "

Tanító fizetése 400 "

Presbyterek fizetése 75 "

Az egyházi vizsgáló bizottság és presbyterek napi illetéke 77 forint.

Az 1885. évi számadást felülvizsgáló bizottságnak illetékébe 31 frt 50 kr.

Gondnoknak fáradozásaiért tiszteletdíj 5 frt.

Közös vámoshid bérbeadására kiküldött bizottmánynak 5 frt.

Schalukaterek leszedése és téli ablakok felrakása 1 frt 75 kr.

Torony építéseért mérnökhez járás 16 frt.

Nagy Miklós perében egy bizonyítványért 2 frt 56 kr.

Az 1885. évi számadás felolvasásakor, s a presbyterium választásakor 12 frt.

Haszonbérloknak jövedelmi adó visszatérítésébe 8 frt 90 kr.

Szászmagyaros melletti vámoshid átvételére kinevezett bizottmánynak 5 frt.

Közös vámoshid adója befizetéseért fáradságdíj 35 kr.

Varga Gergelynek (erdőpásztor) N.-Ajtára járásáért 40 kr.

A hátralékok kitisztzására kinevezett bizottságnak 4 frt 80 kr.

Tana Lajosnak Ajtára kétszeri járásért 40 kr.
 Egyházfiaknak havi többlet (?) szolgálatért 5 frt.
 Erdőgondnokság díja 16 frt 40 kr.
 Irodai kellékekre 8 frt 50 kr.
 Gondnoknak a járásbiróság előtti megjelenéséért 60 kr.
 L. L. urnak fáradozásaiért 5 frt.
 Az ekklezsia adója beszállításáért*) 7 frt 50 kr.
 Korcsomaház jövedelmi adójába 4 évre 74 frt 44 kr.
 Tantermek felsurlásáért 2 frt 20 kr.
 Husvétkor urvacsorához kenyér és bor 6 frt.
 Főgondnoknál járt bizottságnak 6 frt.
 Egyház erdeje határszéle kimutatásaért 1 frt 60 kr.
 Gyülesterem felsurlásaért 1 frt 26 kr.
 Pütkösti urvacsoráért 6 frt 20 kr.
 Erdőőri eljárás ellenőrzéséért 1 frt 40 kr.
 Pál Juliánna elleni peres ügyben eljárásért 2 frt.
 Postára és járásbirósághoz járásért 1 frt 25 kr.
 Egy üveg tintáért 30 kr.
 Közgyűlésre fuvardij 3 frt 50 kr.
 Egy üveg tintáért 40 kr.
 Kutkitakarításért 1 frt 50 kr.
 Szent Mihály napkor urvacSORA 5 frt 50 kr.
 Karácsonkor urvacSORA 6 frt.
 Tantermek tisztogatásáért 3 frt 50 kr.
 Iskola szolga fizetésébe 10 frt + 3 frt + 7 frt 26 kr. összesen
 20 frt 26 kr.

Levél, távirat hordozás, bizottságok ide s tova járása stb. 187. sorszám alatt.

Boldog bölöniek! Bevétel 11777 frt 31 kr. Kiadás 9076 frt 23 kr. Még el sem költötték a bevételeiket.

Az az tán elköltötték volna, ha több jogczimet kitudnak csáklázni.

Pénz van quantum satis! Mire zaklatni szegény haszonbérőket! Miért hajtani fel az 5% terhes kamatokat?

A kepe nem fizetéssel hozzá szoktak hitrokonaink, hogy haszonbért és kamatot se fizessenek.

Bölönben duskálnak a vagyonban. Más ekklezsziákban az önfentartással küzdenek a papok és tanítók egyszer-egyszer azon vérmes remény támadásával: hátha valamelyik anglus vagy amerikai kisegíti a szegény papokat és tanítókat miserabilis helyzetökből.

Arra persze senki sem gondol, hogy a bölöni hivek melegebben érezzenek, mint az anglusok.

F. Z.

*) Hát a posta mire való?

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

A Magyar Protestans Tudományos Irodalmi Társaság megalakítására a protestans püspökök és főgondnokok, mint olvasóink a lapokból már értesültek is, kibocsátották a felhívást és közölték az alapszabálytervezetet. „A társaság célja: általában a hazai protestans tudományos irodalomnak, különösen és első sorban az egyháztörténelemnek művelése és terjesztése. A társaság tagjai ötfélék: a) pártfogók, b) alapítók, c) rendes, d) pártoló és e) segélyző tagok. Pártfogók azok, kik legalább 500 frtot fizetnek vagy biztosítanak a társaság számára, s annak 5% kamatját állandóan fizetik. Ilyenek lehetnek egyesek és testületek egyaránt. Alapítók azok, a kik a társaság céljainak előmozdításához legalább 100 frtnyi alapítvánnyal járulnak; és pedig akár készpénzben, akár legalább 5 frt évi járulékot biztosító kötvényben vagy értékpapírban. Alapító tagokul tekintetnek mindazon erkölcsi testületek is (egyházkerületek, egyházmegyék, gyülekezetek és iskolák), melyek ez összeg kamatának megfelelő összeg állandó fizetésére kötelezik magokat. Rendes tagok azok, a kik kötelezik magokat, hogy legalább öt éven át 6 forint évi díjat fizetnek a társaság pénztárába. Pártoló tagok azok, a kik három évi kötelezettség mellett, legalább három frtot fizetnek évenként a társaság céljainak előmozdítására. Segélyző tagok azok, a kik egyszer mindenkorra az alapítványnál kisebb összeget adományoznak. A társaság kiadványai háromfélék: 1. Tudományos folyóirat (Egyházi Szemle), melyben theologiai és tanügyi czikkek, s általában a prot. egyházi élettel összefüggő tárgyakról szóló értekezések; bel- és külföldi szakmunkák ismertetései és bírálatai fognak megjelenni. 2. Egyháztörténelmi Emlékek. (Monumenta Eccles. Protestantium in Hungaria.) 3. Kidolgozott egyháztörténelmi monografiák, vagy hasonlóknak a külföldi tudományos irodalomból való átültetése. A társaság pártfogói diszkiadásban (velin papíron) kapják az összes kiadványokat; az alapítók ugyanazt közönséges kiadásban. A rendes tagok kapják a folyóiratot; és tetszésük szerint vagy az Egyháztörténelmi Emléket, vagy az Egyháztörténelmi Monografiákat. A pártoló tagok csak a folyóiratot kapják.“

Midőn az alapszabály tervezetből e pontokat közöljük, ezáltal felhívni akarjuk espereseink, lelkészeink s általában egyházunk illető tagjainak figyelmét arra a fontos vállalatra, melynek létrejövését mindnyájan óhajtjuk. A felhívás alá van írva az összes protestans püspökök által, a mi nemcsak azt mutatja, hogy itt magas cél van kitűzve, hanem hogy arra az összes protestansoknak kell egyesülniök. A reformatusok egyik lapjában ugyan emelkedett hang az ellen, hogy e társaságba az unitariusok bevétesenek, s közöttünk meg lehetnek, kik azt kérdezik, hogy hát mire is nekünk a társaságba belépni? Mi reméljük, hogy a társaság vezetői bölcs tapintatának sikerülni fog ugy intézni

a társaság ügyeit, hogy igazgatásuk minden oldalra nézve kielégítő lesz. Bármiként legyen, mi a társaságba belépést melegen ajánljuk, mert teljes meggyőződéssel pártolunk minden a protestans egyházakat egymáshoz közelebb hozó vállalatot, melyhez a jelen esetben még általános nemzeti irodalmi érdek is fűződik.

Általános Szám-tan. Az alsó foku kereskedelmi iskolák I. osztálya számára a legújabb, 1885. aug. 3-án 29801. sz. a. kiadott ministeri terv alapján írta dr. Veress Vilmos, a kolozsvári kereskedelmi akadémia tanára. Ára 50 kr. Budapest, 1887. Lampel Róbert kiadása. Dr. Veresstől a II. és III. osztály számára írt szám-tan már korábban megjelent. A jelenlegi munkával teljessé van téve a sorozat. Dr. Veress kézikönyvei a maguk nemében igen jelesek s annak fog kétségtelenül bizonyulni a most kiadott is.

A Páncsovai m. kir. állami reál-gymnasium értesítőjéből „A tanulók közzel és tulleltása“ czimű értekezés Egyed Mózes-től megjelent külön füzetben. Nemcsak tudományos értekeért, hanem gyakorlati szempontból is figyelemre méltó jeles munka, melyet a nevelés ügygyel foglalkozók haszonnal olvashatnak s tanácsainak követésével a tanulóknak megköszönhetlen szolgálatot tehetnek. Üdvözljük t. barátunkat, hogy tudományát oly hasznosan értékesíti.

Protestans Népkönyvtár IV. és V. füzet. Az első keresztények életéről. Petri Elektől. Emlékversek. Dalmadi Gy. Büszke Zsófi. Gyarmathy Zsigánétól. Pünkösöd. Hörk Józseftől stb. gazdag tartalommal. Derék és hasznos vállalat.

KÜLÖNFÉLÉK.

Angol testvéreink újabb szivessége. A toroczkoí máj. 1-sői szerencsétlen tüzvész az angol unitáriusok figyelmét is magára vonta. Ierson Henrik urnak, a társulat titkárának kezdeményezésére gyűjtést eszközöltek, hogy ők is hozzájáruljanak a segélynyújtáshoz. Évi közgyűlésükön, melyet f. évi jun. 1-én tartottak meg Londonban s a melyről angol levelezésünkben ismertetés foglaltatik, maga az elnök, Nettleford Fridrik ur, a gyűlés figyelmébe ajánlotta az Ierson ur felhívását. Az elnök ur beszédének ide vonatkozó részét érdekesnek tartjuk egész terjedelmében közölni:

„A végrehajtó-bizottság jelentésében — így szól az magyar fordításban — egy szép és nemes adományról volt említés téve, a magyarok részéről tett azon 100 font sterling adományról, melyet Ferencz József püspök gyűjtött az Essex Hall építési alapra. (Éljen.) Erre a segélyre mi egyáltalában nem számítottunk és az a szives és nemes érdekeltség, a mely a testvéri rokonszenznek ily nyilvánítását sugallta, felette kedvesen lepte meg a választmányt, mint tényt mutatván ez adomány, hogy a kölcsönös rokonszenznek mily szoros és szilárd kapcsolatai vannak az itteni unitáriusok és magyarországi testvéreik között. Szerencsétlenségre, a közelebb múlt hónapban egy nagyon súlyos csapás érte a mi magyar barátinkat. A lapokban levelek jelentek meg arról a tüz-

vésztől, a mely Toroczkó községének egy nagy részét elhamvasztotta. Oly rohamos volt a gyulás, hogy számos házból épen semmit se lehetett megmenteni és számos család a szó teljes értelmében nyomorra jutott. Mivel ezen csapás jobbjára a mi hitünk sorsosait érte, nem kétlem, hogy mi is készséggel segélyükre sietünk. Ierson ur aláírási ivet bocsátott ki, a melyen már is tétettek adományok s remélni lehet, hogy a titkár ur rövid időn abban a helyzetben lesz, hogy egy összeget küldhet Ferencz püspöknek a szerencsétlenek sorsa enyhítésének munkájára. A levelekben, melyek lapjainkban megjelentek, magyar testvéreink nem kértek segélyt. Nem tudom, hogy ezt a szerénység okozta-e, melynélfogva ők maguk nem akartak rámutatni a kedvező alkalomra, melyet mi a legcélszerűbben felhasználhatunk korábbi nemeslelkűségük viszonzására, vagy azt gondolták, hogy a kérés által a kételynek egy neme támadhat a segély önkéntessége iránt, a mit egy ily csapásnak szülnie kell? Azonban bármelyik érzés vezette, mindkettő egyaránt nemes és tiszteletreméltó volt s Angliában teljesen méltányoltatott s remélem, hogy a társulat barátai e méltánylásukat kifejezni sietnek azzal, hogy az Ierson ur kezébe rögtön egy oly összeget tesznek le, a melyet azonnal azon nagy szerencsétlenség enyhítésére lehessen felhasználni.⁴

És csakugyan a gyűlésen már 30 font st. gyűlt össze, mely pár nap alatt tett aláírásokkal 80 fontra gyarapodván, ez összeget Ierson ur azonnal elküldötte püspökünknek, levélben, melyben a h.-mező-vásárhelyi vizáradás pusztításairól is megemlékezett, megbizván a püspök urat annak célszerű felhasználására. Ehez képest a 80 font sterlingből a mi pénzünk szerint 1008 frtból 700 frt toroczkói ekklezsiánknak, 308 frt pedig hódmezővásárhelyi l. ekklezsiánknak adatott. Előbbi, tekintettel a toroczkói tűzkárosultak számára eddig befolyt s még folyamatban levő hazai segélyre, mely sebeiket jelenleg jóformán enyhíteni fogja, a jövő iránti gondoskodásból is, angol alapítvány czimen fenmarad s abból első sorban a tűzkárosultak gyermekei fognak az iskolában, esetleg az ipari pályán segélyeztetni. Utóbbi összeg h.-m.-vásárhelyi l. ekklezsiánk vizár által sujtott szegényebb sorsu tagjainak fog kiosztatni. Nem kétkedünk benne, hogy e segély mindkét helyen csak fokozni fogja a vallás és egyház iránti buzgóságot. Mert angol testvéreink adománya végre is e forrásból származott. Fogadják részünkről e helyen is hálás köszönetünket ez újabb szivességért, melylyel egész vallásközönségünket ismét lekötelezték.

A br. Baldácsy Antal alapítványa ügyében az egyházkerület meghatalmazottjai idei május 22-én tartották meg évi közgyűlésüket Budapesten, hol vallásközönségünk részéről főt. Ferencz József püspök és mlts. Hajós János ministeri tanácsos voltak jelen.

Az ülésen az igazgatóságnak a múlt évi ápril 11-én tartott közgyűlés óta tett eljárásáról szóló részletes jelentése s egyszersmind azon javaslatai tárgyalattak, melyeket, a helyzetből merítve, jövőre követendőknek lát.

Az igazgatóság jelentése s javaslatai folytán a közgyűlés által letkezett határozatokat, melyek a haszonbéri viszonyok, telekkönyvi állapotok, vízművek, vízhasználati jogok rendezése körül hozattak s hű képét tüntetik fel annak, hogy az alapítványi ügy kezelése által erős léptekkel közelg a felejtetlen végrendelkező nemes intentiójának hovatovábbi megvalósításához — itten részleteiben mellőzve, csupán azt az örvendetes eseményt emeljük ki, mely a számadás és költségvetés végeredménye folytán a közgyűlést a jövedelmi osztalék kiszolgáltatásának összegére nézve 1883-ban hozott határozata módosítására vezette.

Ugyanis az akkori körülmények szerint az osztalék az egyes superintendentiák részére évi 2000 frtban állapított meg; ez alkalommal számba vétetvén, az 1886-dik évi számadás végeredménye, a mi az 1885. évi pénztári maradvánnyal bevételi többletül 13,242 frt 42 krt mutatott; megállapítván egyszersmind az 1887-ik évi költségvetés is, a mely előírányoz: bevételképen 56,294 frt 40 kr, kiadásképen 16,251 frt 30 krt, s így 1887. végére teljes bevételi többletül 40,043 frt 10 krt, melyből 13,242 frt 42 kr a múlt évi megtakarítás, 26,800 frt 78 kr pedig a f. évi bevétel és folyó kiadás fedezése után fennmaradó eredmény, — a közgyűlés meghatározta, hogy a múlt évi megtakarításokra való tekintettel, pótlólag s most egyszerre kiadva az egyes kerületek évi 2000 frt jutaléka 500—500 frttal szaporittassék. Ezen 500 frt pótlékot, valamint az 1887. évi első részletül szolgáló 1000 frtot vallásközönségünk már meg is kapta.

Egy más fontos intézkedése a közgyűlésnek, hogy a tőkésítés hányadául a tiszta javedelem 5%-át állapította meg, a mi 1887-re 2002 frt 10 krt tesz.

Elintézzellenül maradott, vagyis az 1888-ik évi közgyűlésre halsztatott az igazgatóság beállításának kérdése, mivel a kerületek részéről e kérdésben a nyilatkozatok mind nem érkeztek be. Ennyit az ülésről!

Ezen alapítványa a nemes végrendelkezőnek már is sok szükségünket enyhíti s jogos lehet reményünk, hogy hova-tovább minél jobban érezteti áldását.

Ifj. Peielle István alapítvány. Peielle István, kolozsvári tekintélyes kereskedő és neje Rauch Katalin kegyes és jó szülőkhez méltólag emeltek örök időkig tartó emléket múlt évben elhalt egyik kedves fiok-

nak ifj. Peille Istvánnak, azon nagyszerű alapítványban, melyet azon két intézetnél tettek, melyekben a szeretett fiu tanult.

A kolozsvári unitár. colleg.-ban ugyanis 3000 frtot s a keresked. akadémiánál is 3000 frtot alapítottak. Valóban fölemelő, hogy a mai anyagi világban is találtaknak, kik a szellemiekre is oly szépen gondolnak.

A főiskolánkat illető alapító levelet itt közöljük:

Tekintetes Kovács János igazgató-tanár urnak. Helytt.

Tekintetes Igazgató-tanár ur!

Alólírottak Peille István és neje, szül. Rauch Katalin az 1886. ápril 16-án korán elhunyt felejthetetlen kedves fiunk, Peielle István drága emlékéért a kolozsvári unitárius főtanodában, melyben ő annyi kellemetes órát töltött, melyet annyira szeretett s melynek 1875. szeptől 1881 júliusig egyik szorgalmas és kedvelt tagja volt, megörökíteni óhajtván: e czélból az ide mellékelt 3 drb 122. 811. 122. 812 és 122. 813. számú külön-külön ezer p. frtról szóló s 1887. jan. 1-től járó 12 drb. szelvényekkel ellátott 5%-kal kamatozó „Járadék-kölcsön“ kötvényekben 3000, azaz háromezer frt alapítványt teszünk a következő feltételek alatt:

1. Ezer frt a 122. 811. sz. kötvényben csatoltassék az unitárius tanári nyugdíj és özvegy-árvai alaphoz.

2. Kétezer frt a 122. 812. és 122. 813. sz. kötvényekben kezeltessék mindig külön e czímen: „Ifj. Peielle István emlékére szülői: Peille István és Rauch Katalin által tett alapítvány.“

3. A 2000 frt alapítvány évenkénti kamatjából 1% tőkésítettessék, a többi minden iskolai év végén feddhetetlen jellemű, jó magaviseletű és kitünő tanulóknak, vagy tanulóknak adassék, oly módon és mértékben, a mint az iskolai igazgatóság meghatározza. A kijelölnél első sorban e két kelléket kívánjuk mindig szem előtt tartani.

4. Valahányszor a fennebbi módon kijelölt tőkésítéssel újabb 1000 frt gyűl össze: ez is a tőkéhez csatolandó s a 3-ik pont szerint kezelendő.

Jól esik a kimondhatatlan veszteség miatt gyászba borult lelkünknek az a tudat, hogy míg egyfelől kedves fiunknak tehetségünk szerént e csekély összegben maradandó emléket állítunk, másfelől egy általunk nagyrabecsült humanus intézet tanárai iránti hálánkat s tanulóiránti jóakaratumkat tényleg is kifejezhetjük.

Fogadja a tisztelt tanári kar a nevelés oltárára tett emez áldo-

zatunkat avál a szives készséggel, minővel azt gyógyírt kereső szívének tenni kívánta.

A tkts. igazgató-tanárrat az igazgatóságához bejelentésre felkérve, teljes tisztelettel maradunk

Kolozsvártt, 1887. jun. 21-én.

Peielle István és

Peielle Istvánné, sz. Rauch Katalin.

A képviselőválasztásokról annyiban mi is megemlékezünk, hogy főtt. Ferencz József püspök ur, ki a lefolyt országgyűlésen a toroczkói választókerület országgyűlési képviselője volt, e kerülethez intézett beszámoló, illetve bucsulevelében kijelentette, hogy tekintettel a képviselőválasztásokkal járó egyenetlenségekre és kellemetlen surlódásokra, jövőre nem hajlandó az újabb képviselői megbízást elfogadni. A mint értesülve vagyunk, a püspök urat Abrudbányán is fel akarták léptetni, de ugyanazon okokból ott sem fogadott el jelöltetést. A mennyire sajnáljuk, hogy püspökünk a jövő országgyűlésen e szerint nem lesz a képviselőház tagja, mely állásában is még nem egy esetben hasznos szolgálatokat tehetett volna egyházunk érdekében is, másfelől jól esik tudnunk, hogy ismét állandóan köztünk és kizárólag egészen a mienk lesz.

A magyar tud. akadémia idei nagygyűlésén Orbán Balázs országgyűlési képviselő, egyháztanácsos, a „Székelyföld“ nagyérdemű írója az akadémia levelező tagjának választatott. Méltó kitüntetése ez a valódi érdemnek, melyhez szívénekől gratulálunk. — Kővári László történelemíró, folyóiratunk munkatársa, a kit ezelőtt 2 évvel választottak akad. I. tagnak, mély eszmékben gazdag székfoglalót tartott az akadémia tavaszi gyűlésén.

A tanügy köréből. Kolozsmegye kir. tanfelügyelője, Kozma Ferencz hivatala elfoglalása óta, mint a közigazgatási bizottságokhoz beterjesztett jelentései mutatják, a megyén ez ideig 91 és a városon 32 iskolát látogatott meg, köztük néhány községi és állami több izben is. Legfőbb igyekezetét, miután új iskolák szervezése ez idő szerint amugy is szünetel, a pontos iskoláztatásra, belső felszerelés tökéletesbitésére és a tanterv teljesebb kivitelére fordítja. Ezek mellett — örömmel jegyezzük meg — hogy a községi és állami iskolákban a vallás tanításra és a vallásos nevelésre különös figyelmet fordít. A szűkös pénzügyi viszonyok mellett is sikerült ez év folytán a kalota-szentkirályi állami iskola számára czélszerű tanhelyiségek és tanítói lakások építtetését keresztül vinnie. Előkészítette a mérai községi iskolánál az építkezést községi erővel. A b.-hunyadi felső népiskola átalakítása polgári iskolává szintén annyira elő van készítve, hogy az már az őszön meg fog nyit-

tatni. Alapos remény van továbbá, hogy a kolozsi állami iskola is mihamarább célszerű tan- és tanítói lakhelyiséget fog kapni. Mindez eredmények feljogosítanak azon alapos reményre, hogy a többi iskoláknál fenforgó bajok és hiányok is fokozatosan elenyésztetnek.

— Kisgyörgy Sándor kénosi lelkésztől az alábbi érdekes levelet vettük. „Kénos, 1887. jun. 20. A nevelésügy barátai előtt talán nem lesz érdektelen, ha egy mezőszéki, vegyes lakosságú község állami iskolájáról, — melynek népességét nagy részben az ottani tekintélyes unitárius ekleklzia növendékei teszik, — zárvizsgálati tudósítást adok.

A napokban, családi ügyben a Mezőszégre Szovátra utazván, örömmel értesültem, hogy pár napi ott időzésem alatt fognak megtartatni a jelen tanévi zárvizsgálatok az ottani állami népiskolában, és pedig jun. 11-én a leányok, jun. 12-én a fiuk részéről. Nagy érdeklődéssel vágytam egy, a nevelés terén valóban elmaradott s külsőleg és tán belsőleg is eloláhosodott népiskolájában tanuja lenni egy pár évi ugynevezett jótanítás eredményének.

Első nap tehát a leányok vizsgáján gyönyörködhettem és valóban gyönyörködtem is, a vizsgán jelen volt 40—50 leány növendék mindegyike annyira tisztességesen és szabatos magyarsággal felelt a feltett kérdésekre. A növendékek ügyes és határozott feleletei mellett szép volt látni azt az odaadó, nyájas és valóban kedves bánásmódot, melyet oly nemes türelemmel tanusított Lasch Józéfa urasszony, mint valóban hivatott tanítónő.

Midőn a rendes tárgyak vizsgája bevégeződött, egy másik teremben újabb meglepetésre találtam: a kézi munkák kiállításában. Voltak a kiállított női munkák között gyönyörűen készített asztalterjtők, mintaszalagok s keresztszem himzések és aztán a népies viselethez tartozó különféle varrások, kötések és horgolások. Ennyi ügyességre s munkáságra szoktatni annyi járatlan s az ilyen munkától egészen idegen növendékeket, bizony ahoz roppant türelem és nagy buzgóság s igazi ügyszeretet kell, a mikkel nevezett tanítónő elég gazdagon meg van áldva Istentől!

Második nap, vasárnap, a fiuk vizsgája volt Binder János tanító ur kezelése alatt. A fiuk száma szintén 40—50. Itt ismétlődött a leányoknál előbb említett nyelvkérdéssel való sikeres elbánás feletti örömem. Meglepett itt is a román nyelv és a nagy hosszú haj viselés iránti hajlandóságból sikeresen kitértett tanulóereg egyöntetű, tisztasággal párosult jó kinézése. Örömmel láttam versenyre kelni az egész tanulóereget a feleletek élénk előadásában, olvasás, számolás s általában minden tárgyból.

Általában mindkét nembeli növendékek vizsgáját úgy az egyes tárgyakban, mint összevéve is kitűnőnek mondhatom.

A közérdeklődésben sem volt hiány, mert mindkét nap tömegesen jöttek a látogatók, szülők, tanügybarátok s különösen az iskolatanács tagjai fáradhatlan elnökük tek. Gothárd Sándor urral élükön, ki lankadatlan kitartással és nagy ügyszeretettel vezette az egész két napi zárvizsgálatot.

Istené legyen a dicsőség s magas kormányunké a hála, hogy a nevelésügy szent országát ide is elérkezni segíté, és a szováti derék intelligentiáé a dicséret, kik közös akarattal készítették s nemes pártfogásukkal ma is egyengetik a nevelésügy utait! És végül legyen a köztiszteletben és méltó elismerésben részesült tanítópáré az öntudat legszebb jutalma, kik egy pár év alatt annyira átalakították nemes buzgalmu törekvéseik által a szováti nevelésügyet!

A vallás-vizsgán nem lehettem jelen, mert az pár héttel korábban tartatott meg, de az iskolatanácstól örömmel értesültem, hogy az unitárius növendékek az illető lelkész urtól nyertek oktatást és dicséreteken vizsgáztak.

Régi mondás: „hogy ha meg akarsz egy község jóllétéről győződni, nézd meg annak iskoláját és templomát!“ Szováton a ki ezelőtt pár évvel megfordult, egyik magyar protestáns templomot teljesen romban, a másikat romlásnak indulva láthatta; tekintélyes kinézésű iskolát pedig hiában keresett

Egy pár év óta iskolája diszes épületben, mindkét temploma pedig egy év alatt újra építve és kijavítva állanak. Ha tehát ezek, mint a munkásság és vallásosság tanmühelyei, csakugyan a nép jóllétének hirdetői lehetnek, adja az egek Istene, hogy e népről legyen, a mit hirdessenek, hogy ez épületek hiv használatából, a vallásosság révén, szálljon reájok valódi jóllét és igaz boldogság!“

Tordaaranyosi egyházkörünkben a tankötelesek közül némelyik egyházközségben 20—30 is kimaradt, nem járt iskolába. E körben az iskolák a legtöbb helyt községiékké tettettek éppen abból a célból, hogy az iskoláztatás jobb legyen s ime az illető hatóságok csak úgy gondoskodnak, hogy igen sok tanköteles nem kapott helyet az iskolában. Az Egyházi Képv. Tanács meg is kereste a megyei közigazgatási bizottságot ez ügyben és egyuttal az esperes utján az ekkleziáknak megrendelte, hogy a hol a tanköteleseket az állami vagy községi iskolák nem bírják befogadni, az illető ekkleziá állítsa vissza népiskoláját. E dologból a tanulság: hogy ekkleziáink ne adják fel oly könnyen iskoláikat; a kötelesség pedig: hogy most, a hol szükséges, igyekezzenek minél hamarább visszaállítani, hogy kevesbitsék az

iskolába nem járók nagy %₀-át, mely a mi róvásunkra évenként kimutattatik s a melyet lehetetlen tovább is közönyösen nézni.

Uj lelkészek. Ravába V é g h Mihály, Sepsi-Szent-Királyba Vaska Béla, Tartsafalvára Ü r m ö si Sándor — papjelöltek választattak meg lelkészeknek. Üdvözljük az ifju papokat, kiknek tehetségéhez, buzgalmához és lelkesedéséhez a legjobb reményeket kötjük.

A Dávid Ferencz egylet a f. év közgyűlésén, mely a zsinatot megelőző napon Dicső-Szent-Mártonban tartatik, tiszt. Ü r m ö si K á l m á n lelkész ur a ny á r i vallásos tanításról fog értekezni, a mit vitatkozás követ. Az egylet választmánya ezzel a tárggyal kapcsolatban megvitatásra a fiók-egyleteknek a következő kérdéseket tűzte ki: 1. A nyári tanítás miként lenne reformálandó? 2. Mily segédkönyvek és hogy készíttessenek (pályázat útján vagy megbizásra?) 3. Kizárólag a papok tanítsanak-e, a mesterek az énektanításra szorítkozván? 4. A növendékek kötelezése, hány éves korban kezdődjék s meddig terjedjen? 5. A mulasztók büntetendők-e, és hogy? 6. A szorgalmas tanulók jutalmazása szükséges-e, ki és hogy eszközölje?

Zsinati prédikátorok. Folyó évi sept. 4-re dicső-szent-mártoni ekleziánkba kitzűött zsinati főtanácsunkra a főt. püspök ur már ki-rendelte az egyházi szónokokat. A zsinat első napjára egyházi beszéd tartásra Derzsi K á r o l y, budapesti, az urvacsorai beszéd tartásra Kisgyörgy S á n d o r kénosi s a zsinat másod napján az ujonnan kibocsátott lelkészek fölavatási ünnepélyén egyházi beszéd tartásra M ó z e s A n d r á s kolozsvári lelkész afiait. A főt. püspök ur maga szintén első napján a zsinatot üdvözlő, másod napján az uj lelkészekhez intézendő főpásztori beszédet tart, mint ez rendesen szokás. E zsinaton R é d i g e r G é z a munkatársunknak e folyóirat 1885. évi (XX. évf. 99. lap) folyamában megjelent hymnusa is az isteni tiszteletnél használni fog.

Az unitárius főiskolában a vizsgálatok nagy érdeklődés mellett jun. 30-án végződtek be. Ministeri biztos volt dr. Berde Áron egyetemi tanár. P. Horváth Kálmán áldozatkész isk. főgondnok ez évben is 100 frtot tűzött ki jutalmul leendő kiosztás végett a jeles tanulók között. Papi szigorlatra előállottak 4-en, kik közül 2 jó, 1 elégséges eredménnyel tette le a szigorlatot, 1 pedig két tárgyból visszavetettet, szeptember haváig uj szigorlattételre utasított. Érettségi vizsgálatra állott 28; ebből jeles eredménnyel átment 6; jóval 10; elégséggel 5; egész évre visszavetettet 3; egy-egy tárgyból szeptember havában teendő javító vizsgálatra 4. Az érettségi vizsgálat befejezése után főtiszt. Fe-

rencz József püspök ur, mint az E. K. Tanács részéről vizsgálati elnök, a vizsgáló bizottságot és a tanári kart gazdag ebéddel vendégelte meg.

Kolozsvári főiskolánk részére a nagyméltóságú vallás és közokt. ügyi miniszterium 3800 frtot kegyeskedett a jövő évre segélyképpen utalni, minek felhasználásáról a közelebbi zsinati főtanács fog határozni.

Gyászhirek. Kovácsi Antal tanártársunkat, közigazgatási jegyzőt nagy veszteség találta neje Ajtai K. Rózália f. évi máj. 28-án több heti szenvedés után bekövetkezett halálában. Egy női erényekben gazdag sziv szünt meg dobogni az elhunytban, ki szivjósága, finom modora s a jótékonyság mezején tanusított keresztényi buzgósága és közhasznú élete által szép emléket hagyott maga után. Egyetlen gyermeke maradt Róza, ki Boros György tanár neje. — Kozma Endre ügyvéd és nyug. kincstári ügyész f. évi máj. hó 21-én temettetett el Maros-Vásárhelyt nagy részvét mellett. Általánosan tisztelt és szeretett férfit s buzgó egyháztanácsos volt s folyóiratunk pártolója. Az elhunyt fia dr. Kozma Jenő, maros-vásárhelyi orvos. — Albert János tordai lelkész máj. 29-én elvesztette szeretett nejét Szabó Druzsziánnát, kivel 42 évig élt boldog házasságban. — Kelemen István kézdivásárhelyi kir. t. széki bíró élete 41-ik évében rövid szenvedés után elhunyt. Kelemen Albert marosköri esperesnek volt a testvére, munkabíró és nemes szivű ember. — Nagy-Solymosi Koncz Lajosné sz. Szombatfalvy Póli, a jó nők egy ritka mintaképe máj. 9-én jobblétre szenderült Szombatfalván. — Török Áron felsőfehérvári esperest és családját ismételten nagy csapás érte 10 éves leánykájának Ilkának jun. 2-án történt halálában. — Pálffy Ferencz udvarm. tisztü ügyészt hasonlóan, ki jul. 1-én 10 éves leányát Rózát elvesztette. — Dr. Veress Vilmos kolozsvári felsőbb kereskedelmi akadémiái tanár érzékeny veszteséget szenvedett, 4 éves leánya Gizella máj. 28-án történt halálában. Fekete Kálmán távirtdai hivatalnok Debreczenben rövid szenvedés után elhunyt.

Kelemen Benő arczképe költségeit Szigethy Miklós szucsági birtokos, ny. honvéd-ezredes sziveskedett fedezni, miért fogadja legmelegebb köszönetünket.

A szerkesztőség postája.

Több dolgozatot hely szüke miatt nem közülhettünk, mivel füzetünk nagyobb részét nagy jóltevőnk érdekes életrajzának kellett szentelnünk. De rendre jőni fognak azok is. — E füzetünk 5 $\frac{1}{8}$ ivet tartalmaz.

ARANYKÖNYV.

ANGOL TESTVÉREINK ÁLTAL A TOROCZKÓI TÜZVÉSZ ALKALMÁBÓL TETT KEGYES ADOMÁNYOKRÓL.

E füzetben a különfélék között meg van említve, hogy Ierson ur, az unitarius társulat titkára Londonban, a toroczközi tüzvész alkalmából angol testvéreink részéről 80 font sterlinget küldött segélyül. Ez összeghez Ierson ur jun. 24-ről még 50 font sterlinget küldött, ugyanakkor közölve a kegyes adakozók neveit is, a mint következők:

Nettlefold ur 50 f. Garrett A. k. a. 1 f. 1 s. Meltzer C. M. ur 10 s. Garrett L. K. k. a. assz. 1 f. 1 s. Hanox k. a. 1 f. 1 s. Brucen assz. 3 f. Colfoxné assz. 5 f. Lewis B. ur 1 f. Wolbeyné assz. 1 f. Tiszt. Hunter T. ur 1 f. 1 s., Tiszt. Dr. Drummond ur 10 s., Tiszt. Steinthal S. A. ur 10 s., Tayler S. S. ur 1 f., Clephan E. ur 1 f. 1 s., Hampson k. a. 5 f., Bucktonné assz. 5 f. Oramné assz. 1 f. 1 s., Garrett E. J. k. a. 1 f., Turnerné assz. 1 f., Colfox W. ur 5f., a hovell castle-i iskola növendékei Lancasterben Talbot F. T. ur által 1 f., A. F. I. 1 f. H. 7 s. 6 d., gyűjtés a canon-atezai estélyen 23 f, 11 s. 6 d. Ugyanczen gyűjtés alkalmával ígért adomány Tiszt. W. G. ur által Gál Miklós ur tanuló-társaitól 5 f. Összesen 130 font sterling.

(A mi pénzünk szerint tesz 1638 frtot.)

De álljon itt az Ierson ur levele is, mely mellett az utóbbi 50 f. sterlinget elküldötte:

Essex Hall, Essex St. Strand,
London. W. C. jun. 24. 1887.

Ferencz József püspöknek.

Kedves uram, itt küldöm toroczközi szenvedő barátink részére tett aláírásokról az egyenleget. Nem kétlem, hogy az egész összegre szükség lesz és ön minden aggodalom nélkül elfogadhatja. A mi közönségünknek jól esik, hogy ily esetben segédkezet nyújthat és a mit erre adnak legyen ön megnyugodva, nem történik más méltó tárgy rovására. A jótékonyság összege nem egy meghatározott mennyiség, a mely csak bizonyos czélokra lenne fordítható és sokan, a kik nem könnyen adakoznak valami egyébre, oly dologra vagy valamely különös czélra, a mi rokonszenvöket fölébreszti, szívesen adnak. A mellékelt kimutatásból ön láthatja, hogy az adakozók száma nem nagy, úgy hogy nagy mező van hagyva bármely segélyösszegre, a melyre más czélokra szükség lehet. De tény az, hogy a mi közönségünk a nyomor érdekében tett felhívások iránt különös fogékonyságot tanusít és ismétlem, hogy ez fokozza az ők áldozatkészségüket. Az a jó, a mit gyakoroltak ép oly becses rájuk nézve, mint azokra nézve, a kiket azzal segíteni kívánnak s végre is nekünk jól esik, hogy magyar fi- és nőtestvéreink érezni fogják az őket ért csapásban feljök nyújtott

szives kéz meleg szorítását. Az adományt igaz szeretet nyújtotta s jól esik tudnunk, hogy hasonló érzéssel fogadtatik.

Szives üdvözléssel teljesen az öné,

IERSON HENRIK.

E levél megértésére szükségesnek tartom még elmondani, hogy Ierson ur, ki a fennebbi gyűjtést angol testvéreink között kezdeményezte, kérdést intézett hozzám, hogy minő összegre lenne szükség a károsultak segélyezésére? Én tekintve egyfelől a nagy részvétet, mely a toroczkói tüzkárosultak iránt hazánkban nyilatkozott, másfelől még látszatát is kerülni óhajtván annak, mint ha mi minden alkalmat fel akarnánk használni arra, hogy angol testvéreink áldozatkészségét igénybe vegyük, az Ierson ur kérdésére azt feleltem, hogy a figyelmet nagyon köszönjük s a segélyt is szivesen fogadjuk, de nagyobb mérvű gyűjtésre, mi által esetleg nagyobb célokat kockáztathatnánk, ez alkalmat mintegy kizsákmányolni részemről nem kívánám. Ez aggodalmamat kívánja eloszlatni Ierson ur fennebbi becses levelében, melyet azt hiszem, méltóbb helyen nem közölhettem volna, mint épen Aranykönyvünkben. Mert, valóban, levelének minden sora ránk nézve aranyat ér s nem hiszem, hogy azok angol testvéreink iránti eddig is érzett hála és tisztelet mély érzelmét még elevenebbé ne tegyék.

A mi már a második részletül küldött 50 font sterling (a mi pénzünk szerint 630 ft) felhasználását illeti, felhasználása a különfélékben angol testvéreink szívessége alatt ismertetve van — ezt is megosztottam toroczkói tűz és hm.-vásárhelyi vizkárosult hiveink között; előbbieik részére 430 ftot utóbbiak részére 200 ftot juttatván és küldvén el.

Legyen Istennek áldása minden filléren, mely az emberbaráti szeretet mellett angol testvéreinknél bizonyára a hit es vallásos érzés kincstárából került ki s az anyagi segély mellett azoknak ápolására is van szánva.

Kolozsvártt 1887. július 2.

FERENCZ JÓZSEF,

unitárius püspök.

A BUDAPESTEN ALAPITANDÓ UNITÁRIUS RENDES LEFKÉSZI ÁLLOMÁSRA
ÉS ÁLLANDÓ IMAHÁZRA TETT KEGYES ADOMÁNYOK.

XXXVII. Közlemény.

Özvegy Szontag Ferenczné született Darvas Ágnes ó nagyságától, (Kamplev N. urtól kapott összeg, 100 ft. Az erdővidéki takarékpénztár Barót 20 ft. Összesen 120 ft.

E közlemény főösszege: 120 ft. Ehez adva a 36 közl. t. 18603 ft 63 kr, az alap teszen 18753 ft 63 kr.

Budapest június 21-én.

HAJÓS JÁNOS,
egyh gondok.

VÉGH JÓZSEF,
pénztárnok.